

בינה גלריטליתמן חנה שליטא

צועדים בדרך המילים ב'

מדריך למורה

לימודי השפה העברית
קריאה, כתיבה, האזנה, דיבור

התאמה לחינוך המלכתי-דתי: דבורה כהן

משרד החינוך

אישור מס': 2674

אושר בתאריך: 30.11.15

כנרת בית הוצאה לאור

ייעוץ מדעי: ד"ר אורית מיטל וד"ר יפה בנימיני
עיונים ספרותיים: ד"ר אורית מיטל וד"ר יפה בנימיני
עיבוד פדגוגי ודידקטי: בינה גלר-טליתמן וחנה שליטא
התאמה לחינוך הממלכתי-דתי: דבורה כהן
ייעוץ מגדרי: ד"ר צפרירה שחם
עריכת לשון: יהודית נווה

על פי תכנית הלימודים "חינוך לשוני – עברית – שפה, ספרות ותרבות" תשס"ג
מהדורה מעודכנת – לפי התוויות משרד החינוך

הספר והמדריך יצאו באישור משרד החינוך, מספר 2674 מיום 30.11.15

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר
מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או
מכני אחר כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש
מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט
אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

סידור, עימוד, הפקה וקדם-דפוס במפעלי כנרת-זמורה, דביר – מוציאים לאור בע"מ
רח' ההגנה 10, אור יהודה, 6022410 נדפס בישראל

כל הזכויות שמורות
© 2016 כנרת – זמורה, דביר – מוציאים לאור בע"מ

תוכן עניינים

9	פרק א – מבוא בענייני דידקטיקה ומתודיקה
9	על המדריך למורה
11	מספר היצירות שיש ללמד בכל מעגל
13	החגים והמועדים ועונות השנה
13	מבנה הספר
15	על הספרות היפה
17	על הוראת הספרות
18	קידום שטף הקריאה
18	טקסטים מעולם השיח היהודי
18	תורה שבעל פה
19	מדרש האגדה
21	פסוקים מהתורה
21	הפיוט
22	על הטקסטים העיוניים
23	על הטקסטים למטרות טיעון ושכנוע
24	ענייני הלשון בספר
24	דרכים להרחבת אוצר המילים
27	טבלת העשרת השפה וידע על הלשון בספר
27	חלוקת המטלות לקטגוריות
28	שיחה ודיון בשיעור
30	הוראת הכתיבה
31	מיון המשימות לטקסטים בספר
34	הערכה חלופית
36	מחווה להערכת המטלה
36	טיפוח תרבות קריאה בכיתה ב' – מפגש עם הספר השלם
38	מתן מענה לתלמידים מתקשים ולתלמידים מתקדמים
41	המשימות בספר
42	עבודה בסביבה מתקשבת
44	פעילויות סביב טקסטים חזותיים/ רחל שליטא
45	רשימת הטקסטים שבספר בתוספת ציון מעגלי היצירות

פרק ב – הוראת יצירות ספרותיות וטקסטים עיוניים –

56	ניתוח והערות די־קטיות
56	מדור: שנה חדשה – כיתה חדשה
57	הצעה לתכנון הוראה למדור
59	טוב לדעת לקרוא ולכתוב / לאה נאור
60	שני חברים / יהודה אטלס
61	האשמתי את נדב / תמר פיש־נחשון
62	ידידות / תרצה אתר
64	הייתי הילד הכי קטן בכיתה / יהונתן גפן
65	מועדון קוראים: המלחמה האדירה / אורה אייל
66	מדור: מזג האוויר ועונות השנה
67	שנים־עשר ירחים / נעמי שמר
68	שיר לחודש תשרי / דתיה בן־דור
69	מועדי תשרי
71	הצעה לתכנון הוראה למדור
73	ראש השנה
73	מן המקורות
74	מתוך תפילת אבינו מלכנו
75	ארשת שפתינו / פיוט
75	כתיבת ברכות
76	פרי הרימון
77	יום הכיפורים
77	מן התורה
78	מן התפילה
78	מילה עם כוונה / חדווה יודקובסקי
80	אני רוצה לצום / רחל רוזנר
80	התפייסות/ שלומית כהן־אסיף
81	סוכות
82	סוכתנו / נתן אלטרמן
84	הלולב של עמרי / רחל רוזנר
85	מדור: במשפחה
86	הצעה לתכנון הוראה למדור

86	פתחו את השער / קדיה מולודבסקי
88	ילדה טובה וקטנה / א"א מילן
89	מי אשם? / פניה ברגשטיין
91	מדוע אני לא אחי הגדול? / רימונה דינור
92	אמא היא אמא גם אם היא פילה / טל ברטוב
92	מועדון קוראים: העציץ הריק / דמי
93	מדור: מילים מספרות
94	הצעה לתכנון הוראה למדור
95	מילים של טעם / דתיה בן-דור
95	ככה זה בעברית / דתיה בן-דור
96	מדור: שבת
96	הצעה לתכנון הוראה למדור
97	יוסף מוקיר שבת / מדרש
97	שבת/ יהודה עמיחי
97	תבלין של שבת / בראשית רבה
98	נרות לשבת / זהבה דרויאן
100	מדור: סתיו
100	הצעה לתכנון הוראה למדור
101	הקיץ נגמר / מיכל י' גורן
101	נדידת הציפורים / ד"ר פנחס זמיר
102	מדור: מה בריא?
102	הצעה לתכנון הוראה למדור
103	יואש/ ע' הלל
104	סלט/ ע' הלל
105	למה חשוב לאכול ירקות? / ד"ר פנחס זמיר
105	יוצרים פרסומת
107	חפיסת שוקולד/ שלומית כהן-אסיף
107	השוקולד שאנחנו אוהבים/ ד"ר פנחס זמיר
108	מדור: חג החנוכה
109	הצעה לתכנון הוראה למדור
110	תפילת על הנסים / מתוך הסידור
112	לכבוד החנוכה / ח"נ ביאליק
113	החנוכייה של נדב / רבקה זיו

114	מדור: חורף
114	הצעה לתכנון הוראה למדור
115	אני אוהב להירטב / מירה מאיר
116	חורף (רוח רוח) / מרים ילן-שטקליס
118	החורף הגיע / ידיעה
118	פזמון ליקינטון / לאה גולדברג
120	הנרקיס פרח יפה ומוגן / קטע מידעי
120	רקפת / לויזן קיפניס
122	ט"ו בשבט
124	הצעה לתכנון הוראה למדור
125	שער המדור
125	הטיול הקטן / נעמי שמר
126	מקהלה עליזה / לאה נאור
128	מדור: שמרו על העולם
129	הצעה לתכנון הוראה למדור
130	אם קִלְקַלְתָּ אֵין מִי שְׂיַתְקֶן אַחֲרַיָּךְ / מדרש קהלת רבה
131	מיחזור פסולת / רבקה לוי
132	תמר כותבת הזמנה / ד"ר פנחס זמיר
132	שומרים על הטבע / על פי כתבה בעיתון "הארץ"
133	הנשר מלך העופות בסכנת הכחדה!
134	מדור: פורים
134	נסים נסתרים
135	הצעה לתכנון הוראה למדור
135	מצוות החג
135	מועדון קוראים: המפוזר מכפר אז"ר / לאה גולדברג
137	מדור: פסח
138	הצעה לתכנון הוראה למדור
138	ניסן / אוריאל אופק
139	ארבע הקושיות / מתוך ההגדה
140	כל שנה אותו הדבר / דן אלמגור
140	מדור: יום הזיכרון לשואה ולגבורה
140	מחבוא בתוך מחבוא / אלונה פרנקל

141	מדור: יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל
141	זוכרים ומנציחים את הנופלים
142	מלחמה זה דבר בוכה / תרצה אתר
144	מדור: יום העצמאות
144	הצעה לתכנון הוראה למדור
145	בנימין זאב הרצל / דברי עיון מאת ד"ר יפה בנימיני
147	סיפור הקמתה של מדינת ישראל / זיוה מיימוני
148	הדגל והסמל
149	התקווה / נפתלי הרץ-אימבר
151	שלום / תמר אדר
151	מועדון קוראים: עלילות המלך פרדיננד פדהצור בקיצור / אפרים סידון
152	מדור: ל"ג בעומר
153	הצעה לתכנון הוראה למדור
153	המדורה שלנו / לאה נאור
154	מרד בר כוכבא / רבקה לוי
155	רבי שמעון בר יוחאי / רחל כהן
155	מדור: יום ירושלים
155	הצעה לתכנון הוראה למדור
156	הכותל המערבי
156	מקום המקדש / מירי ברוך
158	מדור: שבועות
158	מבוא והצעה לתכנון הוראה למדור
159	מן המקורות
159	מתן תורה / מדרש
160	שדה על גב חמור / ירדנה הדס
162	כתוב בתורה על חג השבועות
162	הבאת הביכורים בזמן שבית המקדש היה קיים
163	מדור: כשהחיות מתנהגות כמונו
164	הצעה לתכנון הוראה למדור
164	הארנב והצב / איזופוס
165	האריה והעכבר / איזופוס
167	עכבר העיר ועכבר הכפר / איזופוס

168 שני תישיים / שלמה אבס
169 הצב והעקרב/ עודד בורלא
170 למה יש לתרנגול כרבולת אדומה? / מירי ברוך

171 מדור: קיץ
171 הצעה לתכנון הוראה למדור
171 מה יש בקיץ / חיה שנהב
172 החופש הגדול / לאה נאור
172 מועדון קוראים: אריה הספרייה / מישל קנודסן

175 פרק ג – נספחים
175 על שירה ותבניותיה / ד"ר יפה בנימיני
176 על הספרות העממית / ד"ר יפה בנימיני
177 על הז'אנר משל / ד"ר יפה בנימיני

178 ביבליוגרפיה

פרק א -

מבוא בענייני דיסקטיקה ומתודיקה

על המדריך למורה

המדריך נלווה למקראה, מתייחס לתהליכי הוראה, תהליכי למידה והערכה והוא תואם את המטרות ואת הדרישות של תכנית הלימודים החדשה ואת הקריטריונים שנקבעו בשנת תשע"ב על ידי משרד החינוך. תפקידו של המדריך למורה לסייע, להדריך ולהעשיר את אפשרויותיכם כמורים. במדריך מצויות הצעות לתכנון הוראה לכל מדור, הכוללות הצעות להצגת נושאי הלימוד לפני התלמידים. המדריך מתייחס לתהליכי הוראה, למידה והערכה. המורים הניגשים ללמד את הטקסטים שנבחרו ימצאו במדריך דברי עיון למרבית יצירות הספרות והערות המסייעות לקידום הוראת טקסטים עיוניים. דברי העיון ליצירות מכוונים בראש ובראשונה להעשרת המורים. לא כל הכתוב בהם מתאים לגיל הלומדים, והמורים מתבקשים להפעיל שיקול דעת. חלק מההצעות להפעלות דיסקטיות בספר ובמד"ל מיועדות לטיפוח אסטרטגיות חשיבה מסדר גבוה, ולפיתוח חשיבה רפלקטיבית.

המדריך תואם ומקדם את יעדי החינוך הלשוני בכיתה ב':

- פיתוח וייעול תהליכי קריאה – קידום השטף והדיוק.
- הפקת משמעות מטקסטים מעולם השיח העיוני.
- למידה של יצירות ספרות.
- עידוד קריאה להנאה ולהרחבת הדעת.
- הרחבת אוצר המילים והטמעתן.
- קידום תהליכי כתיבה.
- פיתוח ההבעה בעל פה.
- פיתוח הרגלי האזנה.
- יצירת אווירת התלהבות לדיון ביקורתי-אקלים המעודד את התלמידים לחשוב באופן ביקורתי: להטיל ספק במידע ולשאול שאלות על מקורות המידע ועל מהימנותם.
- עידוד להתנסות עצמית בביצוע משימות אורייניות בבית ובכיתה בהדרכת המורים.

מקומו של הספר בחינוך הלשוני

"מטרת העל של הוראת הלשון היא לטפח לומד אורייני השולט בעברית התקנית, היודע להשתמש בה בכתב ובעל פה למילוי צרכים תקשורתיים, מסוגל להבין טקסטים דבורים וכתובים במגוון סוגות. יודע להיעזר בשפה לצורך ביטוי הולם של העולם הפנימי ולפיתוח מודעות עצמית, מסוגל להביע עמדה ביקורתית כלפי הטקסט, ומסוגל לקיים דיאלוג עכשווי עם המקורות היהודיים. החינוך הלשוני הוא אמצעי המשרת את כל תחומי הדעת, מפתח את הכשירות הלשונית של התלמידים,

מקנה ידע בסיסי על השפה ומסייע לרכישת מיומנויות יסוד בארבעת תחומי השיח: קריאה, כתיבה, האזנה ודיבור. אי לכך, הלשון העברית, ספרותה ותרבותה עומדות במוקד החינוך הלשוני בבית הספר היסודי" (מתוך תה"ל).

"צועדים בדרך המילים" לחינוך הממלכתית-דתי לכיתה ב' הוא ספר לימוד הערוך על פי תכנית הלימודים: "חינוך לשוני – עברית – שפה, ספרות תרבות", בהתאם להתוויות שנקבעו על ידי משרד החינוך בשנת 2011 ובהתאם לקריטריונים הפדגוגיים והדידקטיים העדכניים ביותר.

הספר מציע דגשים שונים להוראת השפה העברית בכיתה ב' הספר מטפח כשיריות הקשורות להבנה ולהפקת טקסטים דבורים וכתובים בסוגות שונות: ספרותיות (כולל קריאת ספרים שלמים להנאה) ועיוניות. הטקסטים והפעילויות בספר מטפחים את הוראת מאפייני השיח ואת הוראת המבנים הלשוניים של השפה. הטקסטים מותאמים לעולם התוכן של גיל הלומדים. הם מאפשרים להעשיר את התלמידים בתחום הלשוני-ספרותי, בתחום הרגשי ובתחום הערכי-תרבותי.

העיסוק בתופעות הלשוניות קשור להקשר הטקסטואלי. ספר הלימוד מקדם האת הבנת מבנה השפה העברית על תכונותיה הייחודיות כשפה שמית. קריאת טקסטים מעולמות שיח שונים מאפשרת לתלמידים לפגוש במגוון של דרכי מבע, להתייחס אליהם בהערכה או בביקורת, להפנימם ואף להפיק מעצמם טקסטים דומים. הופעת טקסטים מעולמות שיח שונים באותו מדור, כאשר הם בעלי נושא משותף, מאפשרת השוואה בין דרכי המבע השונות ועשויה להבליט את ייחודו של כל אחד מעולמות השיח. במקרה של טקסטים עיוניים ובהתאם לדרישת תכנית הלימודים, מתחייב עיסוק במאפייני השיח ובדרכי הארגון הלוגי של הטקסט.

הטקסטים מעולם השיח של הספרות מזמנים התמודדות עם בעיות קיומיות. קריאתם מאפשרת לתלמידים להכיר את עצמם ולהבין את זולתם, לגלות אמפטיה לדמויות, לבעיותיהן ולקשייהן. הסיפורים מפתחים את הדמיון ומאפשרים לתלמידים לחוות את העבר ו"לחיות" בעתיד, להרחיק לתרבויות אחרות, ללמוד התנהגות הולמת ולהבחין בין טוב ורע.

עקרונות היסוד של בחירת הטקסטים הספרותיים לספר מושתתים על היכרות עם מגוון היצירה בשפה העברית ועם אוצרות הספרות והתרבות היהודית שהתחברו בשפה זו במשך מאות שנים. וכך יש בספר מדגם מייצג ממיטב ספרות העולם בתרגום לעברית. לספר נבחרו טקסטים ספרותיים מתוך רשימת ההמלצות של משרד החינוך במעגלים השונים (ראו להלן). יצירות הספרות המשולבות במדורים הם מפרי עטם של טובי הכותבים בשפה העברית מכל הדורות, ביניהם מן הספרות העברית החדשה: ח"נ ביאליק, נתן אלתרמן, לאה גולדברג, מרים ילן-שטקליס, לוי קיפניס, יהודה עמיחי, נעמי שמר, יהונתן גפן ועוד. יצירות אלה, חלקן ידועות וקלאסיות, ולאחדות מהן אף חוברו מנגינות ידועות.

המורים מוזמנים לעקוב אחר סדר הנושאים שנקבע במקראה. הם יכולים גם לקבוע לעצמם ארגון שונה של הלמידה, למשל על פי סוגה ספרותית, על פי תקופות היסטוריות שבהן נכתבו היצירות וכדומה. תוכן העניינים מיועד לסייע למורים להתמצא במקראה ולבחור את היצירות שבהן יעסקו כרצונם.

לפי התבחינים של משרד החינוך תשע"א, יש ללמד בכיתה ב' 75 טקסטים במהלך השנה. 45 טקסטים ספרותיים ו-30 טקסטים מסוגות אחרות. בנוסף לכך, יש ללמד 7 ספרים שלמים בספרות, ולעקוב אחרי קריאה חופשית של 15 ספרים על ידי התלמידים.

המורים יכולים לבחור מתוך יצירות הספרות בספר את היצירות המתאימות לצורכיהם ולצורכי כיתתם, ובלבד שיקפידו ללמד את היצירות המצויות במעגלים השונים ברשימת משרד החינוך:

מספר יצירות הספרות בספר להוראה לפי רשימת משרד החינוך בכל מעגל:

סה"כ	מקורות יהודיים	סיפורים	שירים	
10	2 יוסף מוקיר שבת/ מדרש אם קלקלת אין מי שיתקן אחרך/ מדרש	3 מקום המקדש/ מירי ברוך הארנב והצב איזופוס האריה והעכבר איזופוס	5 הייתי הילד הכי קטן בכיתה/ יהונתן גפן התפיסות/ שלומית כהן אסיף יואש/ע' הלל שנים עשר הירחים/ נעמי שמר רקפת/לוין קיפניס	לְפָה
23	2 תבלין של שבת / מדרש ארשת שפתינו / פיוט לראש השנה	6 ילדה טובה/א.א. מילן עכבר העיר ועכבר הכפר/ איזופוס הצב והעקרב/ עודד בורלא למה יש לתרנגולת כרבולת אדומה?/ מירי ברוך שני תיישים/ שלמה אבס שדה על גב חמור/ ירדנה הדס	15 שני חברים/ יהודה אטלס ידידות/ תרצה אתר שיר לחודש תשרי/ דתיה בן- דור פתחו את השער/ קדיה מולודובסקי ילדה קטנה וטובה/ א"א מילן בואו נעשה שלום קטן/ לאה נאור מי אשם/ פניה אולי בשבת יזרקו סוכריות/ אורי אורבך לכבוד חנוכה/ ביאליק רוח רוח/ מרים ילן שטקליס פזמון ליקינטון/לאה גולדברג הטיול הקטן/ נעמי שמר מקהלה עליזה/ נאור לאה ניסן/ אוריאל אופק עוד מעט פסח/ אמונה אלון מלחמה זה דבר בוכה/ תרצה אתר שלום/ תמר אדר	מעגל שני
			5 מילים של טעם ככה זה בעברית מילים אחיות *יש להוסיף 2 יצירות מתוך הספר "ככה זה בעברית" לפי בחירת המורה והתלמידים	מעגל שלישי יוצר – דתיה בן-דור

7	2 ארבע הקושיות/ ההגדה של פסח תפילת "על הנסים" לחנוכה	2 אני רוצה לצום/ רחל רוזנר נרות לשבת/ זהבה דרויאן	3 טוב לדעת לכתוב/ לאה נאור האשמתי את נדב/ תמר פיש מילה עם כוונה/ חדווה יודקובסקי סוכתנו/ נתן אלתרמן אולי בשבת יזרקו סוכריות/אורי אורבך	מעגל רביעי בחירת העורכים
45				סה"כ

הספר מעניק תשומת לב מיוחדת לחינוך לערכים ולאוריינות, הנחלת השפה העברית על רבדיה השונים, פיתוח מיומנויות קריאה, כתיבה והבנת הנקרא, העמקת היכולת הלשונית והשליטה בעברית כשפת אם.

בספר מודגשים במיוחד פיתוח אהבת הקריאה ועידוד קריאה בדרכים מגוונות. היצירות שנבחרו עוסקות בכך הן באופן ישיר, באמצעות התכנים שהן מעלות, והן דרך סגנון שובה לב ומעורר עניין, המפתה לקריאה ולקריאה נוספת.

עידוד הקריאה ואהבת הקריאה חיוניים בגיל הצעיר. בראש ובראשונה, קריאה מסבה הנאה, וכפי שאנו יודעים, מפתחת יכולות לשוניות, מעשירה את השפה ומעמיקה את הבנתה על כל רבדיה. הקריאה גם מסייעת לשיפור הישגי התלמידים, משפרת מיומנות של הבנת הנקרא ואת יכולות ההבעה בכתב ובעל פה. בנוסף, מסייעת הקריאה לילדים לפתח שטף מילולי, ומרחיבה את הידע הכללי שלהם. הספר מעלה על נס את התחומים הללו, ומבקש לעודד את התלמידים לקריאה נוספת, בכותלי בית הספר ובבית. בספר מצויים טקסטים עיוניים למטרות מידוע, תיאור והסבר וטקסטים למטרות שכנוע.

הטקסטים הולמים את הכשרים הלשוניים של גיל הלומדים וקשורים ברובם לתמונת העולם שהם חלק ממנו. עם זאת, הטקסטים הם בעלי רמות שונות של קושי, ומאפשרים רמות שונות של קריאה בהתאם להטרונגיות של חברת התלמידים בכיתה.

הטקסטים בכל הרמות, מאפשרים פיתוח של מיומנויות שונות: קריאה והבנת הקריאה, כתיבה, האזנה ושיח דבור.

אחת הדרכים להשיג מטרות אלה היא שילוב בין הנאה ללמידה. היצירות והטקסטים המגוונים שנבחרו מדויקים מבחינה מדעית, תקינים מבחינה לשונית, מייצגים מגוון לשוני עשיר, ויחד עם זאת כתובים במשלב לשוני ההולם את גיל התלמידים ואת תחומי העניין שלהם. בחירת הטקסטים הקפידה על איכות היצירות הנלמדות, במטרה לאפשר היכרות של התלמידים הצעירים עם מכמני הקלאסיקה העברית, היהודית והעולמית. עם זאת, הטקסטים שנבחרו עוסקים בחוויות מחיי היום-יום של הילדים, מענגים לקריאה וללימוד, ומתאימים לכלל התלמידים בכיתה ההטרונגית. היצירות נבחרו בהתאם למטרה המבנית-חינוכית של המקראה. הטקסטים מאפשרים פיתוח מיומנויות של קריאה וכתיבה, האזנה ודיבור. הפעילויות המוצעות כוללות גם פיתוח חשיבה מסדר גבוה.

המדורים ממשיכים ומעמיקים זה את זה, מבחינה תוכן ומבחינה היצע הסוגות הטקסטואליות השונות שהם פורשים בפני הקוראים. הם מפגישים את התלמידים עם עולמות שונים ומגוונים של שיח, העורכים רמות מגוונות של קושי. איסופם של הטקסטים בכל מדור תחת גג הנושא המשותף מאפשר השוואה בין

דרכי המבע השונות, ומעמיד בפני התלמידים הצעות למגוון תגובות כלפיהם: הערכה, יצירה בעקבות היצירות הנלמדות וביקורת.

הגיוון בספר מאפשר היכרות עם סוגים שונים של כתיבה, ומתן תשומת לב ליתרונות ולחסרונות המאפיינים אותם. התלמידים יוכלו לחוש מקרוב את ההבדלים בין טקסט מדעי לבין סיפורת בדיונית או עממית וסוגות כגון מעשייה, משל וכדומה.

הטקסטים מלווים בהצעות לפעילויות לימודיות הקשורות אליהם: לשיחה, לכתיבה בכיתה ובבית, בספר ובמחברת (לעתים, אם מתאפשר, אפשר להציע לתלמידים להקליד).

בספר מצויים רעיונות לפעילות מוטורית ודרמטית בעקבות היצירות, שאלות בהבנת התוכן הגלוי והמשתמע, שאלות חשיבה המנסחות אתגרים לכתיבה ולביקורת ועוד.

בספר נשמר עקרון המעגליות. התלמידים נחשפים לסוגות השונות פעמים אחדות בספר.

גם הנגיעה בתופעות הלשוניות היא מעגלית, כגון: השורש, משפחות מילים, זכר ונקבה, יחיד ורבים.

החגים, המועדים ועונות השנה

תכני הספר מאורגנים בהתאמה ללוח השנה העברי, העונות השונות והתופעות הייחודיות להן. התכנים כוללים את מהות החגים. חגי תשרי כוללים טקסטים על עונת הסתיו ומאפייניה. צמוד לחג החנוכה מופיעים טקסטים העוסקים בחורף ובתופעות הטבע הכרוכות בו, צמוד לחג הפסח מופיעות יצירות העוסקות באביב ובהתחדשות האופיינית לו, ובסוף הספר נכללו טקסטים על הקיץ והחופש הגדול. הפניית תשומת הלב לעונות השנה המהוות רקע לחגים מדגישה את הקשר בין חגי ישראל לבין הטבע המאפיין את הארץ.

מבנה הספר

הספר מחולק למדורים המאורגנים לפי נושאים. המדורים מרכזים תשע חטיבות תוכן המקיימות ביניהן זיקה הדדית:

1. **שנה חדשה – כיתה חדשה:** המדור עוסק במרקם החברתי שנוצר בגילאים הצעירים בין הילדים לבין עצמם ומובאות בו יצירות העוסקות בחוויותיהם של ילדים בכיתות הנמוכות של בית הספר היסודי.
2. **במשפחה:** המדור מפנה את המבט מבית הספר אל סביבת המגורים שממנה מגיעים הילדים.
3. **מילים מספרות:** המדור מעלה סוגיות הקשורות בשפה העברית על מאפייניה המיוחדים, מקנה ומעמיק את אהבת השפה.
4. **שומרים על העולם:** המדור עוסק בשמירת הסביבה הקרובה לבית ולבית הספר.
5. **כשהחיות מתנהגות כמונו:** במדור משלים וסיפורים עם יסודות משל. המדור מתבונן בתכונות שאנחנו מייחסים לבעלי החיים ובמסקנות שנוכל להסיק מהתנהגותם.
6. **חגים ועונות:** משובצים בין המדורים ומכילים יצירות המתייחסות לחגי ישראל, וטקסטים על מעגל השנה ועונות השנה.
7. **זרקור על יוצר – המורים יבחרו אחד או יותר מהיוצרים ויקדישו זמן ליצירתם.** למשל, דתיה בן-דוד, שחמש מיצירותיה נמצאות בספר, או איזופוס, שמשליו כלולים במדור: "כשהחיות מתנהגות כמונו".
8. המשימות ב"מועדון קוראים" הן לבחירה. מטרתן לעודד את התלמידים לקריאת ספרים למטרת הנאה. יש להקדיש זמן בכיתה לקריאת הספר המוצע ולהקצות זמן לשיח משתף בחוויות הקריאה.

הספרים השלמים לקריאה המוצעים בספר מדורגים לפי כמות הטקסט הכתוב או מורכבות הרעיון. המורים יכולים להשתמש בהצעות בספר או לבחור ספרים אחרים מהרשימה המוצעת ברשימת היצירות לבית הספר היסודי.

התפקידים המרכזיים המוטלים על המורה בחינוך הלשוני

- תפקיד המורה לקדם את כישורי השפה של התלמידים בנסיבות תקשורתיות: קריאה, כתיבה, דיבור והאזנה.
- המורים יכינו תכנית עבודה מותאמת לשונות בין תלמידים.
- המורים יקדמו כל תלמיד ויעקבו אחר התקדמותו (ראו עמוד 14 בתכנית הלימודים).
- המורים יעודדו את התלמידים ליישם באופן מושכל מיומנות תקשוב בהתאם לגילם ולרמת הקריאה שלהם.
- המורים יתאימו את שיעורי הבית, יבדקו אותם וייתנו משוב מקדם.

בכל שיעור בעברית יבררו המורים לעצמם:

- מהן מטרות התוכן ומטרות השפה בשיעור?
- כיצד לחלק את הזמן בין חלקי השיעור: הפתיחה, גוף השיעור וסיכום הנלמד.
- האם ההטרמה לפני קריאת הטקסט יוצרת קשרים בין הטקסט לבין הידע הקודם של התלמידים או לבין הטקסט שנלמד קודם?
- האם לקיים את השיחה במליאה בקבוצות או בזוגות?
- האם הוקצב זמן בשיעור להאזנה ולדיבור מתוכננים (האזנה ביוטיוב, או לרדיו, דיווח או הרצאה)?
- באיזה שלב בשיעור רצוי לשלב פעילות כתיבה?
- האם הוקצב זמן לסיכום הלמידה ומי יסכם – המורה או התלמידים?
- האם פעולות ההוראה מדגישות את הידע הלשוני ואת הרחבת אוצר המילים של התלמידים?
- האם התלמידים מתנסים בשימוש באוצר המילים הנלמד כדיבור ובכתיבה?
- רצוי להקדיש זמן להתייחסות רפלקטיבית של התלמידים לנלמד בשיעור.
- שימו לב – אין צורך לכלול בכל שיעור את כל הפעולות. המורים יבחרו את אלו המתאימות למטרות השיעור.

מסגרות הלמידה

הספר מִזְמֵן פעילויות מגוונות ללומדים במסגרות לימוד שונות לפי בחירת המורים: מליאה; עבודה בזוגות; קבוצות קטנות הטרוגניות; וקבוצות הומוגניות. רצויה ישיבה בקבוצות הטרוגניות שבהן תלמידים בעלי יכולת, מוטיבציה והישגים שונים יושבים בצוותא עם תלמידים חסרי מוטיבציה או עם תלמידים מתקשים. עבודה בקבוצות מקדמת את כל התלמידים תוך שיתוף פעולה ללא תחרות. התלמידים מחליפים רעיונות, עוזרים זה לזה ונעזרים זה בזה. רצויה גמישות במבנה קבוצות האם. לעתים יש צורך בהתארגנות מחודשת לפי העניין ולפי הצורך. לעתים מתחלקת קבוצת האם לתת-קבוצות ומתחברת מחדש לצורך סיכום. מחקרים הוכיחו שיש שיפור רגשי, חברתי וקוגניטיבי אצל תלמידים הלומדים בקבוצה.

מומלץ למורים לעיין:

על הוראה הטרוגנית באתר: http://kaye7.school.org.il/hetero_methods.htm

על למידה שיתופית – מה, איך ולמה

באתר: www.branco weiss.org.il/1036/454.htm

למידת עמיתים –

DinaRamot-learning sites.google.com/site/dinaramotlearning/friends

מיון המשימות הנלוות לטקסטים שבספר על ידי המורים

מקצת הפעילויות המוצעות בספר מיועדות לעבודה בכיתה ומקצתן לשיעורי בית. המורים ימינו את המשימות לפי שיקולי הדעת האלה:

- מה מתאים כעבודת בית ומה מתאים לעבודה בכיתה?
- אילו משימות מתאימות לכל הכיתה? אילו לתלמידים מתקשים? ואילו לתלמידים מתקדמים בלבד?
- באילו משימות יפעלו התלמידים באופן עצמאי ובאילו באופן מודרך (כלל הכיתה או קבוצת תלמידים).

לעתים ישמשו המשימות בספר בסיס להכנת דף עבודה על ידי המורים. במיון הפעילויות לתלמידים בכיתה ההטרוגנית, יביאו המורים בחשבון את ההישגים אליהם הם שואפים להגיע עם כל קבוצת תלמידים.

על הספרות היפה

המפגש של ילדים צעירים עם יצירות ספרות הוא מפגש חשוב ומעשיר ברמות שונות. לספרות יש עיצוב אמנותי ייחודי, והיא מעניקה לקוראים חוויות והתנסויות אסתטיות שבאמצעותן יבינו טוב יותר את עצמם ואת הזולת ואף יוכלו להתבונן החוצה אל מעבר לעצמם ולהפליג לעולמות רחוקים. הספרות היפה מפתחת את הדמיון ואת עולם הרגש של הקוראים. לספרות יש ערך תרפויטי. היא משקפת קשיים, תסכולים וחרדות ומשחררת את הילדים כאשר הם חווים את חוויות הדמויות וחשים הקלה כאשר נמצא פתרון למצוקה או לפחד. עולם השיח של הספרות מאפשר לקוראים הצעירים להתבונן פנימה ולפתח את זהותם האישית והחברתית. האינטראקציה החברתית עם עמיתיהם והתיווך של המורה יוצרים סביבה שתומכת בקוראים ומפתחת הבנה ספרותית, גישה ביקורתית וטעם אישי. כמו כן מעשירה הספרות היפה את אוצר המילים.

בהוראת הספרות יש להפוך את יצירות הספרות לחלק בלתי נפרד ממשענם התרבותי האישי של התלמידים.

יש להתעכב על רכיבי העלילה והבנת הסדר הכרונולוגי של האירועים, זיהוי הדמויות וקורותיהן, אפיון הדמויות וביטוי עמדה אישית כלפי מעשיהן, הבחנה במסרים של הסיפור, זיהוי מאפיינים בולטים בשירים: חזרות, חריזה, מקצב, בתים והכרת צירופים ציוריים.

בכיתה ב' עדיין יש חשיבות גדולה לכך שהמורים יקראו לפני התלמידים קריאה מוטעמת ומפרשת בהנגנה נכונה, גם אם הם כבר קוראים בעצמם ועל אחת כמה וכמה אם טרם רכשו את הקריאה ברמה המאפשרת להם קריאה עצמית להנאה. חשוב שהמורים יקדישו זמן על מנת לקרוא מדי יום ספר בהמשכים, סיפור קצר או שיר, כדי לאפשר לתלמידים ליהנות מיצירות ספרות רבות ומגוונות מהמורשת

התרבותית הישראלית, היהודית והעולמית. מומלץ לעיין בתכנית הלימודים בעמודים 56-58 על המפגש עם היצירה הספרותית.

על הטקסטים מעולם הספרות היפה

התנאים ההכרחיים להבנת הנקרא כוללים שליטה בפענוח מילים, קריאה שוטפת, הבנת משמעויות של מילים, הבנת תחביר המשפטים ומבנה יחידות שיח גדולות יותר, יצירת היקשים בין רעיונות ופרטי ידע שאינם מפורשים בטקסט והישענות על ידע קודם ועל ההקשר הרחב של הטקסט.

דרכים אפשריות להשגת יעדים אלה:

- א. **הטרמה לפני הקריאה** – לא תמיד מקום התרחשות הסיפור קרוב לעולמו של הילד ויש להקדים ולשוחח עליו. לדוגמה: בספר "האי של ישקה" יש לשוחח על המושג אי, כדי שהתלמידים יבינו את משמעות שם הספר. בסיפור "מחבוא בתוך מחבוא" יש לשאול את הילדים מה הם יודעים על פולין? היכן היא נמצאת? אילו משפחות של ילדי הכיתה הגיעו לארץ מפולין?
- ב. **העלאת השערות** – לדוגמה: שעררו על מה יספר השיר "התפייסות"?
- ג. **קריאה** – באמצעות קריאת היצירה התלמידים מדמיינים את המסופר ומגיבים רגשית למצבים המתוארים בו. הם מתחברים לדמויות ולחוויות שעוברות עליהן ומתעורר אצלם הרצון לדעת: איך נראות הדמויות? מה עובר עליהן? מי הטובים ומי הרעים? מה יקרה בסוף? וכיו"ב. לטעמנו, הקריאה הראשונה בטקסט היא אקט אינטימי בין הקורא והטקסט, אולם בכיתה ב', כדי להקל על הבנת הטקסט, יקראו המורים קריאה ראשונה בקול רם. הקריאה בקול היא חלק חשוב מהוראת הספרות, אולי החשוב ביותר. היא מאפשרת לטקסט עצמו להשמיע את קולו, ולהגיע אל לבות כל השומעים באופן ישיר. מומלץ שהמורים יתכוננו לקריאה הראשונה של הטקסט לפני התלמידים, כדי שהתוכן והרעיון יהיו מובנים להם. המורים ילוו את הקריאה בתנועות גוף, במימיקה ובמבט שבעזרתם יוכלו התלמידים להתחבר רגשית אל היצירה. חשובה ההנגנה, ההטעמה וההדגשה של מילים ומשפטים משמעותיים ביצירה. בעקבות הקראה מוטעמת איכותית יכולים התלמידים לחוש באווירה הנוצרת ולהזדהות עמה או להרגיש רגשות שונים כלפי הדמויות והאירועים. לעתים יקראו המורים את היצירה פעמיים. פעם אחת כשהתלמידים מאזינים ופעם שנייה כשהם עוקבים בעיניהם אחר קריאת המורה בספר. בסוף העבודה על המשימות הנלוות לטקסט מוצע שהתלמידים יקראו קטעים בקול רם, כדי לחזק את הדיוק ואת שטף הקריאה.
- ד. **התנסויות חוזרות בקריאה** – התלמידים (במיוחד המתקשים) יתכוננו מראש לקריאה רהוטה בקול רם בתוך כדי תשומת לב לאינטונציה המתבקשת מאופיו של הטקסט ומסימני הפיסוק. התלמידים יבינו את חשיבותם של סימני הפיסוק לקריאה מדויקת ומשמעותית. לפני הקריאה, ישוחחו המורים עם התלמידים על משמעות הקריאה בשמה של כל דמות ביצירה ועל הקשר בין התוכן לנימת הדיבור. יש לזמן לתלמידים אפשרויות לקרוא בקול רם קטעים שמצאו חן בעיניהם, קטעים שהתרשמו מהם, או קטעים לצורך טיעון ושכנוע. אפשר לעודד את התלמידים להציג דיאלוג מתוך סיפור, או לעודדם לקרוא טקסט ספרותי בתפקידים. אנחנו חוזרים ומדגישים: הקריאה הקולית חשובה במיוחד לתלמידים מתקשים וראוי לאפשר להם להתנסות בה במסגרת תומכת.

על הוראת הספרות

- שיחה חופשית במליאה – לאחר הקריאה הראשונה ביצירה, מנהלים שיחה חופשית שבה מביעים התלמידים את רשמיהם מהיצירה.
- יש לאפשר לתלמידים להקדיש דקות אחדות למחשבה, כדי שיבררו עם עצמם רגשות, מחשבות ותהיות שהטקסט מעורר אצלם, כגון: לא אהבתי את השיר, כי... ריחמתי על... כעסתי על... אני לא מבין מדוע הוא מתנהג כך... זה באמת קרה?
- לאחר דקות מועטות של הרהורים בשקט, התלמידים מתחילים להגיב ליצירה באופן חופשי תוך הקפדה על קבלת רשות הדיבור. רוטינה קבועה זאת מאפשרת לתלמידים להתחבר ליצירה ומאפשרת למורים להכיר את עולמם הפנימי של תלמידי כיתתם: "המורים יעודדו את התלמידים להביע את חוויותיהם, את התרשמותם מהיצירה ואת פרשנותם האישית תוך קישור לעולמם. כמו כן יאפשרו להם לתת ביטוי להזדהות או לאי־הזדהות עם ערכים, עם דמויות, ועם אירועים הבאים לידי ביטוי ביצירה" (מתוך המד"ל "הוראה ולמידה של יצירות ספרות").

- שיחת מורה-תלמידים במליאה – המורה מכוונת את השיחה ומעמיקה ביצירה עם התלמידים. בשלב הזה מפענחים התלמידים ומפרשים את היצירה על ידי עיסוק בחלקים מהעלילה ובונים בהדרגה את השלם. במהלך השיחה, המורים שואלים שאלות הבהרה, חוזרים חזרה מרחיבה, מחדדים את דברי התלמידים, מקשרים בין דעות שונות, מבליטים ניגוד ביניהם ומבקשים הוכחה או דוגמה לחיזוק הדעה מתוך הטקסט או מתוך ניסיון חייהם.
- תוהים – מה הסיבה לדברים שקרו? מה גרם לתלמיד/ה לחשוב שזו תכונת האופי שיש לדמות? לבסוף מחברים המורים את החלקים לתמונה השלמה.
- שיחת מורה תלמידים יכולה להתחבר בהמשך לשיחה החופשית במליאה או אפשר לנהלה גם לאחר שהתלמידים ענו על שאלות אחדות בפעילות "לשיחה ולכתיבה".

במהלך שיחת מורה-תלמידים:

- התלמידים שולפים מתוך הסיפור או השיר פרטים על אודות הדמות, הפעולות והרגשות שלה, כפי שבוטאו בטקסט באופן גלוי ומפורש.
- משתמשים בנתונים בסיפור או בשיר כדי להגיע למסקנות המובנות באופן ברור בטקסט.
- יודעים לזהות ולהגדיר קשרים בין אירועים (למשל, מדוע קרה מה שקרה) על ידי הסקת קשר המבוסס על משפטים הנמצאים בזיקה זה לזה באופן ברור בטקסט.
- יודעים לזהות את המסר הכללי של היצירה.
- יודעים להתאים את המשפט הרלוונטי ולהסיק ממנו מסקנות הנובעות באופן ברור ומפורש מן היצירה.
- יודעים לעמת פעולות, מאפיינים ורגשות של הדמויות בסיפור (כגון: לדון בדומה ובשונה בין גיבורי הסיפור ופעולותיהם).
- יודעים לתת פירושים לפעולות ולכוונות הגיבורים ולהציג לפרשנות זו תמיכה בטקסט.
- יודעים להסיק מסקנות לגבי היחס שבין כוונות, פעולות ואירועים ולהביא עדות תומכת רלוונטית מהטקסט.
- מתחילים לזהות מאפיינים לשוניים ומבניים בסיפור, כגון האנשה.

קידום שטף הקריאה

קידום הדיוק, שטף הקריאה וההנגנה אצל התלמידים הוא חלק חשוב מהעבודה עם תלמידי כיתה ב' שקוראים לאט ולעתים מתקשים להבין את הכתוב. חשוב להתאים את הטקסט שנבחר לצורך קידום הקריאה לרמת הקריאות של התלמיד/ה. חשוב שהטקסט לא יהיה ברמת קריאות גבוהה מידי למתקשים. תרגול חוזר של טקסטים ומילים בודדות עשוי לשפר מאוד את הקריאה. יש להסביר לתלמידים את מטרות הקריאה בקול רם. ניתן להציע לתלמידים להקליט או לצלם את עצמם, כדי לבחון בעצמם האם קריאתם מדויקת.

המורים יכולים לשפר את שטף הקריאה בדרכים שונות:

- קריאה קולית של המורה משמשת דוגמה לתלמידים העוקבים בעזרת האצבע אחר הקריאה.
 - קריאת הָד – המורה עובדת עם קבוצת תלמידים. היא קוראת לפניהם משפט והם חוזרים אחריה.
 - קריאת מקהלה – המורה והתלמידים קוראים ביחד כשהמורה מנחה את הקצב.
 - קריאה חוזרת – של התלמיד 3 – 4 פעמים עד שהגיע לדיוק ולשטף. במהלך הקריאה המורה מסמנת את המילים שבהן התקשה – צירף הברות לאט, דילג או התעכב. בהמשך קריאת תרגול של המילים המסומנות בלבד על ידי התלמיד.
 - קריאה לסירוגין – חלוקת הטקסט בין התלמידים והמורה: המורה מסמנת בקו לתלמידים את המשפטים שהם יקראו. המורה תקרא משפט והתלמידים יקראו משפט.
 - זיהוי מילים בודדות בטקסט. המורה קוראת מילה מתוך הטקסט והתלמידים יחפשו את המילה ויציבעו עליה.
 - קריאת מילים בודדות מתוך כרטיסיית מילים.
 - עבודה בזוגות – אחד התלמידים קורא והשני מאזין ועוזר לשפר.
 - שימוש ברשמקול:
 1. התלמיד/ה מאזין/נה לטקסט מוקלט ברשמקול.
 2. התלמיד/ה קורא/ת ומקליט/ת את עצמו/ה.
 3. התלמיד/ה מאזין/נה להקלטה ושם/מה לב לשגיאות, לקצב הקריאה והוא/היא מתקן/נת בקריאה חוזרת.
- רצוי לעיין ב"תכנית להטמעת יעדי עברית (חינוך לשוני) בכיתות א – ב" שבאתר משרד החינוך.

טקסטים מעולם השיח היהודי

הטקסטים בספר מְזַמְּנִים מפגש עם טקסטים מארון הספרים היהודי. הוראתם מאפשרת את הבנת המשמעות של חיי היחיד והחברה לפי המסורת. עולם השיח היהודי גם מפגיש את הקוראים עם שימושים ייחודיים של הלשון על רבדיה השונים. בספר מצויים פסוקים מהתורה, מדרשים, פיוטים, תפילות, קטעים מההגדה של פסח וברכות (עיינו בתכ"ל הישג נדרש 7 בעמודים 61-65).

על התורה שבכתב והתורה שבעל פה

במעמד הר סיני ניתנה למשה תורה אחת והיא כוללת את התורה שבכתב ואת התורה שבעל פה. התורה

שבכתב כתובה בתמציתיות והתורה שבעל פה מפרשת את התורה שבכתב. לדוגמה: במצוות ארבעת המינים נאמר: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן, פְּרִי עֵץ הָדָר" (ויקרא כ"ג, מ'). התורה אינה מציינת מה טיבו של הפרי שעלינו ליטול. רק בתורה שבעל פה מבואר שמדובר באתרוג. התורה שבעל פה מוסרת גם את כל ההלכות בקשר לכשרותם ולאופן נטילתם של ארבעת המינים. דוגמה נוספת: נאמר בתורה שבכתב: "בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ תָּעַנּוּ אֶת־נַפְשֵׁיכֶם" (ויקרא ט"ז, כ"ט), אך אין הסבר כיצד מתענים ביום הכיפורים. באה התורה שבעל פה ומשלימה.

התורה שבעל פה נמסרה אך ורק בעל פה מדור לדור ומרכב לתלמידיו, כך במשך מאות שנים. שרשרת מסירת התורה שבעל פה מתוארת במשנה הראשונה במסכת אבות: "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מְסֻרוּהָ לַאֲנָשִׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוּלָּה" (אבות א, א). אחרי חורבן בית המקדש השני וכישלון מרד בר כוכבא ברומאים, נספו מאות אלפים מבני העם ורבים עזבו את הארץ והתיישבו בארצות הגולה. המרכז היהודי התורני בארץ נחלש ורבי יהודה הנשיא חשש שהמצב הקשה ישכיח את התורה שבעל פה. לכן החליט לרכז את ההלכות, להעלותן על הכתב ולערוך אותן בשישה סדרי משנה המסודרים לפי נושאים. הסדרים הם: זרעים; מועד; נשים; נזיקין; קדשים וטהרות. המפעל האדיר הזה איחד את העם בארץ ובתפוצות.

חומר רב שנשאר מחוץ למשנה נקרא "ברייתות". כלומר משניות חיצוניות. קובץ גדול של ברייתות נערך על ידי רבי חייא תלמידו של רבי. הקובץ בנוי בעיקרו כמתכונת המשנה נקרא: תוספתא. ברייתות רבות נוספות שלא נכללו בתוספתא מצויות בתלמוד (יש לדעת שעיקר פועלם של חכמי התלמוד הירושלמי והבבלי היה לפרש את המשנה).

מדרשי אגדה

לצד הדיונים ההלכתיים בתלמודים, ולעיתים אף במהלכם, מופיעים דברי אגדה. לעיתים כדרשות לפסוקי המקרא ולעיתים באופן עצמאי כסיפור, כמשל או כפתגם חכמה. האגדה היא חלק מחלקי התורה שבעל פה: דברי תורה כולם אחת, מקרא ומשנה הלכות ואגדות ואמרו: ... וכולם נאמרו למשה מסיני (מתוך האנציקלופדיה לתלמוד). למדרשים ערך רב שכן טמונים בהם מסרים ערכיים – חינוכיים. "כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש, לא טַעַם טַעַם של יראת חטא" (הרב פנחס בן יצחק). המדרש הוא יצירה ספרותית הנכנסת ללבו של השומע: "...פנים מסבירות לאגדה" (ר' חננאל בר פפא). "האגדה אומרת לאדם: העבר על מידותיך, היה ותרן בממונך והכנס עם חברך לפני משורת הדין... האגדה מסתכלת בתוך תוכה של הנשמה היתרה שבאדם, שנכספת לעלות לשורשה וליהנות מזיו השכינה.... היא יונקת מתוך נבכי לב האומה החרדה על גורלה ודואגת לקיומה הרוחני והמוסרי. וכל אימת שהיא מרגשת סכנה למוסר היהדות היא מתקוממת בכל כוחה..." (הרב ישראל פורת מתוך "דף לתרבות יהודית" משרד החינוך).

המדרשים הם המקור לעיון ביסודות האמונה, במוסר ובדרך ארץ והם רלוונטיים גם לימינו. במקביל לתלמודים מופיעים גם מדרשים עצמאים המסודרים לפי פסוקי התורה וכוללים בתוכם דרשות, השלמת פערים ופרשנויות לכתובים, למעשי חכמים ועוד. קיימים מדרשי אגדה לחמישה חומשי תורה, לחמש המגילות, וליקוטים לספרי המקרא האחרים.

מדרשי האגדה הם השלמה, תוספת סיפורית או ביאור לדברים שנאמרו בתורה. המדרשים סופרו על ידי דרשנים בבתי הכנסת ובבתי המדרש. אלה סיפורים דידקטיים המחנכים את השומעים לערכים. מדרש האגדה הבולט ביותר הוא "מדרש רבה" לחמשת החומשים ולחמש המגילות. מדרשי אגדה מקיפים הם מדרש תנחומא, מדרש זוטא ומדרשים אחרים, כגון: משלי, תהלים, פרקי דרבי אליעזר, תנא דבי אליהו ועוד.

על הוראת מדרשי האגדה

מלמדים את הטקסטים מעולם השיח היהודי בלשון המקורות, מנקודת מבט דתית-אמונית וגם מנקודת מבט ספרותית.

את מדרשי האגדה סיפרו הדרשנים בבית הכנסת, או בבית המדרש בעל פה כדרשה בעלת מסר אקטואלי. מדרשי האגדה נועדו להנחות ולכוון את השומעים במציאות חייהם. כוונתם חינוכית ויש בהם מוסר השכל. בדרך כלל הם קשורים לדמויות מקראיות או לחז"ל. המדרש משתמש באמצעים ספרותיים, כמו: (מטאפורָה, השְׁאֵלָה) ומשל, כדי לפרש את הטקסט ולהעביר דרכם מסרים ורעיונות.

אפשר למיין את מדרשי האגדה לסוגים שונים:

א. אלה המרחיבים את הסיפור המקראי ומוסיפים לו פרטים.
ב. סיפורים היסטוריים המתארים אירועים. למשל סיפורים הקשורים לחיים בארץ ישראל תחת שלטון רומי.

ג. סיפורים על חייהם של החכמים. הם כוללים תיאור אירועים בחייהם, מידותיהם והליכותיהם. חשוב שהמורים יביאו בחשבון שלשון חכמים קשה מאוד לתלמידים בכיתה ב'. לכן יש לשקול אפשרות להקדים ולספר לתלמידים את הסיפור לפני הקריאה בו, או לקרוא קריאה צמודה (שילוב הסבר ודיון במהלך הקריאה ולאחר מכן קריאה מסכמת).

הדגשים בהוראה לפי תכנית הלימודים:

- המורים קוראים קריאה צמודה (קריאה ובמהלכה הסבר).
- משוחחים על תוכן המדרשים ועל הרלוונטיות לימינו.
- הערכים החינוכיים הבאים לידי ביטוי במדרשי האגדה.
- הקשר בין אפיון הדמויות למסר החינוכי.
- השלמת פערים (במדרש הכתיבה מצומצמת).
- משוחחים על ייחודיות שפת החכמים. מאפיינים לשוניים כגון חזרה, דו־שיח, שימוש ייחודי בזמנים: (היה מהלך...).
- הטמעת מילים וביטויים אופייניים לשפת חז"ל הנמצאים בשימוש אף בימינו. משמעויות שונות למילה מסוימת בעברית חכמים לעומת השימוש בה בעברית של ימינו (טפחה על הדלת מול דפקה או הקישה על הדלת או פגע – פגש).
- רצוי להמחזיז את המדרשים בעזרת תלבושות או אביזרים סמליים תוך שימוש בביטויים מהמדרש. (ניתן להיעזר במדרשים מומחזים כגון "אסי וטוביה", מכון מאיר).

על הפסוקים מהתורה

הספר כולל בעיקר פסוקים מהתורה הקשורים למועדי ישראל. הפסוקים מזמנים הסבר על השוני בספירת החדשים בין לוח השנה בתורה ללוח שאנו משתמשים בו בימינו. חודש ניסן מוזכר בתורה כחודש הראשון, כי בו יצאו בני ישראל ממצרים: "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְכֶם רֵאשׁ חֳדָשׁים, רֵאשׁוֹן הוּא לְכֶם לְחֹדֶשׁ הַשָּׁנָה". בלוח שבו משתמשים בימינו, חודש תשרי הוא החודש הראשון מכיוון שבא' בתשרי נברא העולם. בתורה מציינים את תאריך החג ומצוותיו לפי הספירה הראשונה דהיינו מיציאת מצרים. מבחינה לשונית יש צירופי לשון חוזרים בציון מצוות החגים, כמו: "מקרא קודש"; "כל מלאכת עבודה לא תעשו" ועוד.

הפסוקים מהחומש מזמנים עיסוק בו' ההיפוך הַמְהִפֶּכֶת עתיד לעבר ועבר לעתיד: "עיניתם" היא מילה בלשון עבר, אך תוספת ו' ההיפוך: "ועיניתם" הופכת אותה ללשון עתיד, "תענו". וכך גם: "ולקחתם" משמעותו "תיקחו". המילה: "תיתן" בעברית של ימינו היא בלשון עתיד אבל תוספת ו' ההיפוך: "ותיתן" הופכת אותה ללשון עבר – נתת.

- קוראים את הפסוקים בדיוקנות.
- מגיבים לפסוקים שקראו בשיח דבור, ובשיח כתוב.
- מבחינים במאפיינים לשוניים בולטים: שימושים מיוחדים בזמני הפועל כגון ו' ההיפוך.
- מבחינים בשוני בין לוח השנה העברי בתורה ללוח העברי בימינו.
- משננים בעל פה פסוק נבחר.

על הפיוט

לפיוט מאפיינים רבים אך רק מקצתם נלמד בכיתה ב'. פיוט הוא שיר קודש שנכתב בידי פייטן שהוא משורר הבקי במקורות היהודיים ומשולבים בו ציטוטים רבים מהמקורות. רבים מהפיוטים משולבים בסידור.

יש להתחשב בעובדה שבין התלמידים יש המכירים את הפיוט (לעיתים בעל־פה) אך לא מבינים את תוכנו, ויש תלמידים שנחשפים לפיוט בפעם הראשונה במסגרת בית הספר. אין צורך ללמד פרשנות של כל המילים בפיוט. על המורה להפעיל שיקול דעת, אילו הן מילים ילמד בהוראה מפורשת. חשוב שהתלמידים יבינו את הרעיונות המרכזיים בפיוט.

ללחן יש תפקיד משמעותי וחשוב לתת מקום בכיתה ללחנים מוכרים ולחשוף במידת האפשר ללחנים שאינם מוכרים.

דרכי ההוראה

- המורים קוראים את הפיוט.
- בוחנים את הנושא שבו הוא עוסק עם התלמידים.
- מבחינים בלשון הציורית, בהקפדה על תבניות חוזרות, בנרדפות, ומבחינים באמצעים ספרותיים כמו אקרוסטיכון.
- שרים את הפיוט בלחנים המקובלים בקהילות השונות ועומדים על הקשר בין תוכנו של הפיוט ובין הלחן שהותאם לו.
- התלמידים קוראים את הפיוט בקריאה מוטעמת, המדגישה את המשקל והחריזה.

■ מאתרים את הפיוטים בסידור התפילה. במחזור למועדי ישראל ולימים הנוראים ובהגדה. אקרוסטיכון – קוראים לדרך ארגון הפיוט, כך שהאות הראשונה בכל שורה או טור יוצרת את סדר הא"ב או את סדר שם המשורר. בתקופת טרום הדפוס עזר סדר זה לקהל להשתתף בתפילה ולזכור את הפיוטים. בכיתה ב' בחרנו להביא, לפי תכנית הלימודים בעברית את הפיוט "ארשת שפתינו" לראש השנה.

על התפילה

התפילה תופסת מקום מרכזי בעבודת ה'. היא מצווה וחובה הלכתית יום יומית: "אי זו היא עבודה שבלב – זו תפילה" (תענית ב). התפילה מלווה אותנו בכל מעשינו. בתפילה מנסה האדם להתקרב אל אלוקים באמצעות פנייה ישירה אליו. בתפילה המתפלל מהלל את הקדוש ברוך הוא, ממליך אותו ונותן לו מקום בחייו, הוא מבקש שהקב"ה יעשה עימנו חסד, יזכנו לקבל את הדרוש לקיומנו ויבטל גזרות קשות. כל זאת בידיעה ובהכרה שהכול ניתן לאדם וכמיוחד לעם ישראל בחסדו של ה' ואין ליהודי להישען אלא על אבינו שבשמים.

יש להדגיש את השתלשלות התפילה: בעבר הרחוק לא היה לה נוסח אחיד והיא היתה אישית. עד היום יש מקום לתפילה אישית בתוך תפילת הקבע כגון ב"רפאנו" או ברגע של רצון וחיבור לקב"ה. במשנה ובתלמוד פזורים ברכות ונוסחי תפילות הערוכים בסידור התפילה. שמו של ספר התפילה ליום יום ולשבתות הוא: "סידור" על שם איסוף התפילות וסידורן בספר אחד. ספר התפילות של החגים קרוי "מחזור" על שם המחזוריות השנתית. הספר לתלמיד כולל את תפילת "על הנסים" לחנוכה.

על הטקסטים העיוניים בספר

ההישגים הנדרשים בכיתה ב': הפקת מידע מספרי לימוד, מספרי מידע וממילון בהתחשב במרכיבי הטקסט השונים: הכתוב, איורים, צילומים וצלמיות; שימוש במקדמי הארגון שבטקסט למציאת המידע הדרוש: כותרת, כותרת משנה, ספרור ותוכן העניינים.

סוגי הטקסטים העיוניים בספר

- א. טקסטים מידעיים-לימודיים למטרות מידוע לימודי, הגדרות והסברים, דיווח, ידיעות, ביוגרפיות וכדומה – הכול כדי ליידע את הזולת.
- ב. טקסטים למטרות טיעון ושכנוע – הצגת עמדה והנמקותיה, הבאת סיפור למטרת שכנוע, העמדת נושא לדיון והבאת נימוקים בעד ונגד וכדומה – הכול כדי להביא לשינוי בדעות ובהתנהגות הזולת.
- ג. טקסטים למטרות הפעלה אישית וקבוצתית – הוראות, בקשות, מצוות וכדומה – הכול כדי להביא להפעלת הזולת.
- ד. עדויות.
- ה. כתבות וידיעות מהעיתונות.

מטרת הטקסט המידע-לימודי היא להציג, להבהיר, להסביר ולסכם מידע עובדתי ממקורות שונים בתחומים שונים, למשל: מוסדות, אובייקטים, בעלי חיים, תהליכים, אירועים, תופעות, מנהגים, משמעויות וכדומה. מטרת הקורא: הפקת מידע.

הטקסט המידע-לימודי שואף להצטייר כאובייקטיבי ונטול פניות והוא מנוסח בלשון עובדתית חד-מ/שמעית.

על העובדות להיות מדויקות כמה שיותר, היות ומדובר בתאריכים, במקומות, בשמות אנשים, אירועים ועוד. הוא נכתב בלשון בהירה, עניינית ומדויקת, ובדרך כלל בלי נקיטת עמדה אישית ובלי מעורבות רגשית.

יש שבקטע מובאים ציונים ביבליוגרפיים, דהיינו: ציון שמות המקורות השונים, מהם נשאב המידע. המידע מאורגן בדרכים הגיוניות, כמו סדר כרונולוגי, הכללה ופירוט, השוואה והנגדה, סיבה ותוצאה, הרחבת השקף או צמצומו, הכללה והדגמה וכדומה. לקשרים הלוגיים יש השפעה על תהליכי הבנת הנקרא ואין להניח כמובן מאליו שהתלמידים יכולים להתמודד איתם בקלות. הבנת הנקרא של טקסטים אלה קשה יותר ומתפתחת במהלך השנים בהשוואה להבנת סיפור. לעתים, כדי להחיות את הטקסט, יש ומצרפים לו ציטוטים חשובים ממקורות הידע. המוען, כותב המידע, משתדל להתאים את דבריו לנמען ולרמת ידיעותיו, וזאת כדי להקל עליו את קליטת המידע.

על הטקסטים למטרות טיעון ושכנוע

מטרת הטקסט להתדיין עם הזולת ולשכנעו לקבל את דעת הכותב. הכותב בונה תמיכה בעמדותיו ומנסה להפריך את עמדת הזולת בטיעונים הגיוניים ורגשיים. הטקסט מביא טיעון/חוות דעת, דעה או פרשנות אישית על נושא מסוים, כשדרך המבע מגלה את המגמה לשכנע את הנמען לקבל ולאמץ את דעת הכותב. לכותב מודעות לנמעניו, והוא עשוי לפנות אליהם ישירות במהלך דבריו.

בדרך המבע נמצא בדרך כלל מבנה לוגי של:

1. פתיחה מושכת של הצגת הטיעון.
2. ביסוס הטיעון על ידי נימוקים ודוגמאות.
3. אפשרות של הפרכת הטיעונים שכנגד, אם על ידי השוואה והנגדה, אם על ידי הבעת הסתייגות מהם תוך נימוקים.
4. אפשרות של שימת דגש על המסר הטיעוני על ידי ניסוחו בשאלות רטוריות, בקריאות נרגשות, בחזרות עליו, בהכללה משכנעת ועוד.
5. סיום בסיכום קצר ומסקנות ולעתים בזירוז הנמען בדרך גלויה או סמויה לקבל את דעת הכותב.

הערה:

בטקסט הטיעוני מבררים עם התלמידים: מה מעיד בטקסט שמוצגת כאן דעה? באמצעות אילו מילים אפשר לזהות זאת? מהי עמדת/דעת הכותב? הוכיחו מן הכתוב. בספר מצויים טקסטים טיעונים וטקסטים המזמנים פעילויות שבהם מוזמנים התלמידים להביע דעה מנומקת לשם שיכנוע (ראו טבלה על עולמות השיח של הטקסטים בספר בעמוד _____ שלהלן).

פרסומת היא תת-סוגה של טקס למטרות שכנוע. מטרת הפרסומת לשכנע את הנמען לעשות דבר מה או לחשוב בדרך מסוימת (לקנות, לשנות עמדה, להצטרף) וכן ליידע ולפרסם מידע לקהל רחב ככל האפשר בעיקר למטרות שיווק (ראו בספר הלימוד עמוד 104).

קידום מטרות ההוראה בטקסטים עיוניים

מטרות ההוראה

- לפתח בקרב התלמידים הבנה שקריאת טקסט מסוג זה נועדה למטרות למידה והרחבת הדעת.
- לעורר אצל התלמידים את ההבנה שהידע על מאפייני הטקסט ועל המבנה שלו מקדמים את היכולת להפיק ממנו מידע.

הפעילויות בשיעור

- א. המורים יבחרו מבין הפעילויות המוצעות את המתאימות למטרות השיעור.
- ב. טרום קריאה – קוראים קריאה מרפרפת, מעיינים בכותרת הראשית, בכותרות המשנה, בתצלומים ובאיורים. מתנסים במציאת רמזים על נושא הטקסט או תוכנו העיקרי באופן כללי.
- ג. קריאה פעילה – קוראים את הטקסט. רושמים שאלות, נקודות שאינן מובנות ומילים חדשות.
- ד. קריאה מרפרפת סורקת – חוזרים חזרה מושכלת אל הטקסט לאיתור מידע מפורש, ולמטרת הבנת מילים לא מוכרות מתוך הקשר (קריאה פעילה).
- ה. התלמידים שואלים שאלות להעמקה בכתוב: לזיהוי העיקר, למציאת קשרים בין פרטי מידע, להבחנה במידע חדש.
- ו. מבחינים בין טקסט למטרות מידע וטקסט למטרת שכנוע.
- ז. מגלים בפסקה משפטי הכללה ופירוט, דעה ועובדה.
- ח. מזהים את חלקי הטקסט: פתיח, גוף הטקסט ופסקת הסיום.
- ט. מקשרים בין ידע חדש לידע קודם.
- י. משוחחים ודנים על הנושאים שעליהם קוראים וכותבים.
- יא. מציגים מידע בעל פה בעקבות הקריאה.
- יב. מעשירים את אוצר המילים.

ענייני הלשון בספר

לפי תכנית הלימודים, למידה משמעותית של נושאים לשוניים מתקיימת בהקשר הטקסטואלי. התלמידים בכיתה ב' לומדים:

- את סדר אותיות הא"ב.
 - מכירים את סימני הניקוד הבסיסיים, צליליהם ושמותיהם.
 - מתרגלים את מיומנות החיפוש במילון לפי סדר הא"ב.
 - מכירים את תפקידי סימני הפיסוק: נקודה, סימן שאלה ומשתמשים בהם.
 - מזהים מילים המסתעפות מאותו שורש כשייכות לאותה משפחה.
 - מכירים סיומות אופייניות למילים בלשון זכר ובלשון נקבה, ביחיד וברבים.
 - מפתחים יכולת השלמת מילה במשפט או בטקסט נתון (קלוז, תה"ל, עמוד 94).
- המשימות המוצעות במדור "ענייני לשון" בספר מכוונות להשגת מטרות אלו.

דרכים להרחבת אוצר המילים

הרחבת אוצר המילים תיעשה בהקשר הטקסטואלי. התלמידים ילמדו את משמעויות המילים החדשות ומילים אלה יוטמעו בזיכרון על ידי:

- דגש על העלאת השערות לגבי פירוש מילה בלתי מוכרת בטקסט ולאחר מכן "שתילה" של ההשערה במקום המילה ובדיקה אם ההשערה הגיונית.
- עידוד לנסות ולהסביר את משמעות המילים (במילים שלהם) לפי תוכן המשפט או על ידי קריאה חוזרת קדימה ואחורה של הפסקה.
- התלמידים יכירו בלשון את המושג "שורש" ו"משפחת מילים" (מילים שיש להן שורש משותף ומשמעות קרובה). הם יתנסו בהבנת מילה בלתי מוכרת בעזרת קישורה למילה מוכרת מאותה משפחת מילים. כגון: משמעות המילה "מקלחת" ידועה לתלמידים. בעזרתה אפשר להסביר את המילה המודגשת: "(השיחה) קלחה". כשם שהמים במקלחת זורמים ללא הפסקה כך גם השיחה זרמה.

1. שיחה ותרגול בעל פה מחזקים את היכולת להבין מילה לא מוכרת והם חלק משמעותי בהוראת מילים חדשות. קוראים משפט שלם עם התלמידים ומנסים להבין פירוש של מילה לא מוכרת שנכללת בו. כגון: "בזמן שהן עוברות מאירופה לאפריקה אורבות לציפורים סכנות רבות". התלמידים יתבקשו להסביר לפי תוכן המשפט (ולעיתים לפי תוכן הפסקה) את המילה "אורבות".
 2. קוראים את המשפט עם הפירושים שהוצעו. אם הפירוש שהתלמידים הציעו לא מסתדר עם המשפט, מבקשים שיחשבו על פירושים אחרים.
 3. בודקים אם המילים מאותה המשפחה יכולות לעזור להבין את המילה במשפט. נשאל אם התלמידים מכירים מילים אחרות מאותה משפחה. המילה מארב מופיעה תדיר בחדשות: נורתה ירייה מן המארב.... גם בטבע מסתרות חיות הטרף בין השיחים ואורבות לבעל חיים מזדמן.
 4. בודקים את פירוש המילה במילון.
דנים: מתי נסתייע בכל דרך? נשאל לדוגמה: כיצד אפשר לדעת את פירוש המילה צופייה? בשיר "התקווה"?
 5. אילו הם הרמזים במילים ובמשפט המסייעים לנו להבין את פירושן?
– מתי הסתייענו בקריאת המשפט כולו?
– מתי הסתייענו במילים מאותה משפחה? וכיו"ב.
– מתי נסתייע במילון? (כשאינ רמז שבעזרתו אפשר לפענח את הפירוש או כשרוצים לוודא שלא שגינו בהבנת המילה.)
 6. מבקשים מהתלמידים להציע בעל פה משפטים או מקרים שבהם אפשר להשתמש במילים ממשפחה זו ואף לעודדם לכתוב משפטים כאלה במחברת.
 7. התלמידים רושמים במחברת מיוחדת או בפנקס מילים חדשות שנלמדו, או פותחים קובץ מיוחד במחשב ובכל פעם ממשיכים ורושמים את המילים החדשות בקובץ.
 8. אפשר להכין משחקי רביעיות ומשחק זיכרון שיסייעו לתלמידים לזכור טוב יותר משמעות של מילים חדשות.
- המורים יפנו את תשומת הלב להופעה חוזרת של מילים בטקסטים שבספר לדוגמה:
1. בראש השנה למדו התלמידים את המושג "יום תרועה" (עמוד 27 בספר הלימוד) ובשיר של אלתרמן, "סוכתנו" (עמוד 46 בספר הלימוד), כתוב: "כל העיר תריע לה" ובסיפור.
 2. בטקסט "שומרים על הטבע" כתוב: "עד שהאפרוחים יפרחו מהקן" (עמוד 145 בספר הלימוד);

ובסיפור: "יוסף מוקיר שבת" הרוח מפריחה את כובעו של הנוכרי (עמוד 81 בספר הלימוד).
 3. אפשר להזכיר את הצירוף מוקיר שבת כאשר קוראים בסיפור מגילת אסתר את הצירוף: "המלך חפץ ביקרו" (עמוד 157 בספר). האזכור והקישור החוזר מסייע אף הוא להטמעת המילים.

בספר מופיעות משימות מגוונות בכתב להרחבת אוצר המילים.
 לדוגמה:

- פעם השתמשו במלה "רקיק" כאשר רצו לומר: עוגה קטנה ושטוחה. איך קוראים לרקיק בימינו?
- בחרו את המלה המתאימה יותר מכל זוג שבסוגרים והשלימו את המשפט:
 א. בעונת החורף אנחנו מבלים _____ ההחלטה על הקרח. (במקום, באתר)
 ב. ט"ו בשבט הוא ראש השנה _____. (לעצים, לאילנות)
 ג. אחי אוהב לספר בדיחות. הוא נחשב בעיני המשפחה _____. (לץ, ליצן)
- למילה תבלין יש שני פירושים:
 א. אבקה או צמחים כגון פלפל, שמיר שמוסיפים לאוכל, כדי להוסיף לו טעם וריח.
 ב. דבר המוסיף הנאה ושמחה לבני האדם.
 איזה משני הפירושים מתאים לדברי רבי? נמקו.

במהלך השנה יקנו התלמידים את היכולת להבין פירוש מילה מתוך הקשרה:

- לכתוב מילים באמצעות העתקה והכתבה.
- להעביר קו ממילה לפירושה.
- להסביר את המילה בצורה מדויקת (בכתב או בעל פה).
- למצוא מילים נרדפות ומילים מנוגדות למילה.
- לחבר משפט או אירוע הנובע מתוך הטקסט עם מילה מסוימת.
- לחפש פירוש מילה במילון.
- למצוא מילים נוספות השייכות למשפחת מילים מסוימת.
- לפרש מילה באמצעות משפחת המילים והשורש.
- לפרש מילה לפי הקשרה על ידי קריאה קדימה ואחורה ולהשתמש בה בהקשרים נוספים.
- פעילויות בכתב ובעל פה מקדמות לימוד מילים חדשות, צירופי לשון, ניבים ופתגמים.
- המורים יקפידו על שימוש רלוונטי בכל הזדמנות באוצר המילים החדש.
- גם עיסוק במילים נרדפות ומילים מנוגדות מקדם את העשרת אוצר המילים.

טבלת העשרת השפה וידע על הלשון בספר

העשרת השפה	הטקסט להוראה	טקסטים להתנסות חוזרת
מילים; צירופי לשון, ניבים ופתגמים	שנים־עשר הירחים	הרימון; שיר לחודש תשרי; ידידות; מי אשם; יואש; נדידת הציפורים; ככה זה בעברית; לכבוד החנוכה; החנוכייה של נדב; חורף; פזמון ליקינטון; שומרים על הטבע; הצב והעקרב; שני תיישים; התנין; יוסף מוקיר שבת; התקווה; מקום המקדש; חפיסת שוקולד; מה בריא.
שורש המילה ומשפחות מילים	שנים־עשר הירחים	ידידות; תמר כותבת הזמנה; מקום המקדש; הבאת ביכורים בזמן שבית המקדש היה קיים.
מילים נרדפות ומנוגדות	יואש	מילים אחיות; פזמון ליקינטון; עכבר העיר ועכבר הכפר; מקום המקדש
שם תואר	פתחו את השער	מילים של טעם
סימני פיסוק	סבתא בטרנינג	יואש
קישוריות	יושב מאוחר בערב	השוקולד שאנחנו אוהבים
לשון זכר ולשון נקבה־יחיד ורבים	ככה זה בעברית	החורף הגיע רוחות סוערות; שומרים על הטבע; המדורה שלנו.
שמות סימני הניקוד: נקודה וסימן שאלה	יואש	

חילקנו את המטלות בספר לתלמיד לקטגוריות:

בקטגוריה **לשיחה ולכתיבה** – אפשר לבחור מה מתאים לשיחה ומה מתאים לכתיבה לפי שיקולי המורה או התלמידים. ההוראה "לשיחה ולכתיבה" מאפשרת לתלמידים לשתף ביניהם על המטלות לפני שייגשו לכתיבה.

באמצעות משימות "לשיחה ולכתיבה" בטקסט עיוני, יפתחו הלומדים בהדרגה יכולת קריאה והבנה של המידע ואופן ארגונו. יכולת הבעת עמדה מנומקת, והבחנה בין דעה לעובדה. כמו כן, יפתחו בהדרגה יכולת לבחור במילים מדויקות לשם העברת מסר.

בקטגוריה **מדברים על זה** – מוצעות שיחות בנושאים שמחוץ לטקסט אך קשורים אליו או נושאים לדיון. לעתים, כדי לא להגדיל יתר על המידה את מספר המטלות בקטגוריה "לשיחה ולכתיבה", שיבצענו מטלות שמשייכות ליצירה עצמה בקטגוריה זו.

בקטגוריה **ענייני לשון** מופיעות מטלות להעשרת אוצר המילים, מילים נרדפות ומנוגדות, צירופי מילים ומטלות הקשורות בעניינים דקדוק, כגון השורש, השם, תואר הפועל ועוד. המורים יביאו בחשבון שתכנית הלימודים בלשון היא דו־שנתית ונוגעת באותם הנושאים בכיתה ג' ובכיתה ד'. לפי הצורך, ירחיבו המורים את הנושא הלשוני.

הקטגוריה **כותבים במחברת או מקלידים במחשב** – מפתחת סוגי כתיבה ארוכי טווח, כגון: כתיבת סיפור, ריאיון או מכתב.

הקטגוריה העשרה ואתגר מעודדת קריאת טקסטים עיוניים וכתובה ארוכת טווח או הכנת הרצאה ומלמדת כיצד לדלות מידע משני מקורות.

שיחה ודיון בשיעור

ספר הלימוד מאפשר לתלמידים התנסויות מגוונות בשיח הדבור, במהלכן יפתחו יכולת ביטוי עצמי, ירכשו ידע ויגבשו את השקפת עולמם בנושאים שונים. לעיתים השיחה היא לצורך שיתוף, ולעיתים לצורך הבעת דעה והנמקתה.

תפקיד המורה בכיתה ב' לפתח אצל התלמידים תרבות דיבור מגיל צעיר.

- לפתח חשיבה ביקורתית שבה יתנסו התלמידים בהגנה על דעותיהם ויפתחו יכולת ערעור על טענות חבריהם.
- לפתח את ההכרה.
- לגיטימי שיש דעות שונות בדיון ושכל דעה היא מקובלת אם היא מנומקת.
- במהלך דיון אפשר להשתכנע ולשנות דעה.
- חשוב להקשיב לאחרים אך לא פחות חשוב – לא לוותר על השמעת דברים.

לפני התחלת השיחה או הדיון המורים:

- יוודאו שהתלמידים מבינים את נושא השיחה או הדיון.
 - בשיתוף התלמידים, יוחלט מה להדגיש בכל דיון. לדוגמה: יחס מכבד לדובר ולדבריו, דיבור רהוט וזורם, תכנון מוקדם איכותי, וכיוצא באלה.
- המשימות שבספר מנחות את התלמידים לתכנון מוקדם לפני הצגת רעיונות בשיח הדבור אך אין להסתפק בכך. מוצע שהמורים יעצרו לעתים את הדיון אחרי שהתלמידים סיימו את תהליך החשיבה והתכנון, וישוחחו עמם על ההכנות שערכו לקראת השיחה.
- לדוגמה: האם לדעתכם קשור השיר לנושא יום הכיפורים? נמקו דעתכם.
- שאלה זו מחייבת לחזור ולעיין בשיר לפני השיחה, ולמצוא שורות שיכולות לעזור להביע דעה מנומקת. דוגמה נוספת בשיר ידידות: הדוברת בשיר היא ילדה. האם אתם חושבים שבנים מתחברים בדרך אחרת? בשיחה המקדמת תכנון דיון, ייבדק האם חשבו על דוגמאות מניסיון חייהם, מסיפורים שקראו או ממקרים ששמעו עליהם, והאם התבססו בתשובתם על המסופר בשיר, בסיפור, בקטע המידעי?
- המורים יבהירו לתלמידים שעליהם לשאול את עצמם: מה אני חושב/ת או יודע/ת על נושא הדיון? מה אני רוצה להגיד בנושא? כיצד אסביר את עצמי? על מה מהכתוב בטקסט כדאי שאתבסס בדברי? מה חשוב לומר ועל מה אולי כדאי לוותר? כיצד אארגן את דברי בצורה ברורה ועניינית, כך שחברי הקבוצה יבינו אותי?

השתלבות בשיחה ובדיון

מוצע שהמורים ידגמו כיצד להשתלב בדיון לפי הנקודות האלה:

- אם יש מנחה לקבוצה, המורים יסבירו את תפקידו: קביעת סדר הסובבים והקפדה על השתתפות כולם. במקרה הצורך על המנחה לבקש הסברים ונימוקים מהדובר. תפקיד המנחה יעבור מאחד לשני בקבוצה לפי סבב מוסכם.

- אפשר גם לקבוע שהסבב יתקיים בכיוון השעון.
- כדי להרגיל את התלמידים לא להיכנס אלה לדברי אלה, אפשר שיבחרו בחפץ כלשהו (עט, מחק, קופסה קטנה, מחזיק מפתחות וכיו"ב) ויסכימו שרשות הדיבור נתונה רק למי שמחזיק בחפץ והוא מעביר אותו הלאה לדובר הבא, כאשר הוא מסיים את דבריו לפי התור.
 - המורים יבהירו בשיחה את הכללים המוסכמים לניהול השיח: סדר הדוברים, יחס של כבוד לדברי הדובר גם כאשר חולקים עליו/ה או אם הוא/היא שגה/תה.
 - התלמידים בקבוצה או המורה יכולים לשאול שאלות הבהרה, כגון: האם תוכל/י להביא דוגמה נוספת? לפי מה החלטת? אני מבקש להוסיף על דברייך. דעתי שונה מדעתך. אני חושבת/ת שקצת סטית מהנושא מכיוון ש... אני חושבת/ת שיש דרך נוספת להסתכל על העניין... יש משהו בדברייך, אבל...
 - ניתן להשתמש בהיגדים לשיח מיטבי ובכל פעם לתלות עוד היגד בכיתה, כגון: אני חולק על דעתך... ברצוני להוסיף על דברייך... וכדומה.
 - המורים יסבירו שאפשר להציע זה לזה אופציות לשוניות חלופיות, כדי להגיע למבע מדויק ושימוש מדויק באוצר המילים הנלמד. לדוגמה: "ציינת שהוא ברח. אולי כדאי לומר שהוא נבהל ולכן נמלט".
 - המורים יבהירו שבסוף דיון עליהם להחליט: האם הגיעו להסכמה? על מה בעצם הם חולקים? מה ראוי להביא לשיחת המליאה? וכן, לסכם ביניהם כיצד להציג את עיקרי הדיון לפני הכיתה: דיווח, הדגמה של מהלך הדיון או אולי מצגת?
 - במהלך הדיונים בקבוצה, המורים יצפו בהתנהלות הקבוצה ובמקרה הצורך יעזרו על מנת למקד את הדיון. כדי ליצור תחושת שותפות עם התלמידים, המורים יכולים להשתמש במשפטים כגון: אני צריך/כה לחשוב רגע על הרעיון שהיבעת... אני מנסה יחד אתכם לבנות תשובה טובה... האם אתם בטוחים בתשובה שלכם? ננסה לחשוב על רעיון נוסף... המורים יפתחו מודעות אצל התלמידים לתוכן דבריהם, לאופן הצגת הדברים וללשון הצגתם.
 - בסיכום הדיון במליאה, יתחקרו המורים את התלמידים כיצד הגיעו לדעה או לרעיון שהביעו.
 - המורים ידגישו שאין בדיון תשובה נכונה או לא נכונה. נהפוך הוא, טוב שיש מגוון דעות לאותו עניין, ולכל דעה יש משקל משלה.
 - לאחר שהקבוצות יציגו את סיכום השיחה. המורים יבנו בשיתוף התלמידים הכללה מכלל התשובות.
 - התלמידים יפתחו יכולת להסביר אם השיגו את מטרתם כדוברים או כמאזינים. כמו כן, יפתחו יכולת לזהות את המרכיבים שהשתפרו בדיבור ובהאזנה שלהם.
 - לפי שיקוליהם, יפחיתו המורים בהדרגה את מידת מעורבותם בשיח ויפנו מקום לשיח התלמידים כאשר אחד מתייחס לדברי השני, מוסיף עליהם או סותר אותם, בעוד שהמורים תומכים בשאלות שעשויות להרחיב את השיח.
 - מדי פעם אפשר לבחור באקראי קבוצה ולהושיב אותה בצורת האות ח"ת כאשר מולה ישבו תלמידי הכיתה, יאזינו לשיחה ולדיון בקבוצה ויגיבו על אופן ניהולו לפי קריטריונים שנקבעו מראש.
- דרך נוספת לפיתוח השיח הדבור הוא הכנת הרצאה.
- המורים יציעו לתלמידים במהלך השנה לבחור נושא המעניין אותם ולהכין עליו הרצאה.

- המורים ילוו את התלמיד בשלבים השונים של הכנת ההרצאה:
- שלב איסוף החומר באנציקלופדיות מנוקדות המתאימות לגילם, כגון: "האנציקלופדיה הראשונה שלי", "הבט ולמד" ועוד.
- שלב איסוף חומרים חזותיים המתאימים לנושא ב"גוגל תמונות" ובמקורות אחרים.
- שלב סינון החומר שנאסף (מה מיותר?). שלב בניית "השלד" להרצאה (הכנת תרשים זרימה כמשותף עם המרצה):
- שלב הכתיבה והטיוט של ההרצאה, תואם את דרך כתיבת עבודה כתהליך מתמשך (ראו להלן בעמוד 34)
- הדרכה בהצגת נושא ההרצאה
- פתיחה: על מה אתם הולכים לדבר?
- גוף ההרצאה (המידע שאספתם)
- סיום (סיכום קצר: על מה דיברנו?).
- שיחה עם התלמידים על האפשרויות השונות להציג את ההרצאה בצורה מעניינת (בעזרת מצגת במחשב או על גבי בריסטול, הקרנת תמונות או סרטון מ"יוטיוב").
- הדרכה להקפדה על דיבור ברור, רם ושוטף, שאפשר להשיגו על ידי תרגול, ועל חשיבות יצירת קשר עין עם המאזינים.
- בתום ההרצאה יענה המרצה על שאלות שעוררה ההרצאה אצל המאזינים.
- יוקרש זמן שבו יתאר המרצה כיצד הכין את ההרצאה, מה היו הקשיים ועוד.

דוגמה למחווין לשיח הדבור:

- בהצעה תמצאו שאלות על תפקיד דובר; על תפקיד המאזין; הערכה כללית של השיח והערכה עצמית. אפשר לבחור מבין ההצעות שלהלן ואפשר להוסיף עליהן.
1. האם תוכן הדברים שהאזנתם להם בשיחה או בדיון התאים לנושא?
 2. האם הדברים שנאמרו הוצגו ברצף הגיוני?
 3. מה למדתם מההאזנה לדובר?
 4. האם אתם מרוצים מהאופן שבו האזנתם?
 5. האם הרגשתם בנוח במהלך הדיון?
 6. האם אתם מרוצים מתרומתכם לשיחה או לדיון?
 7. האם הגבתם לדברי אחרים בקבוצה (ביקשתם הבהרה או דוגמאות נוספות)?
 8. האם מישוהו השתלט על השיחה?
- המורים יעקבו אחרי התנהלות השיחה בכל קבוצה, ישימו לב עד כמה השיחה זורמת, כיצד נשמרים הכללים המוסכמים וידריכו בהתאם לצורך.

הוראת הכתיבה

השפה הכתובה היא חלק חשוב מהשיח האורייני. הכתיבה היא אמצעי לקליטת המידע ולהבנתו, לארגונו ולשמירתו. הכתיבה משמשת ביטוי לדמיון וליצירה, ומסייעת להכרת מבנה הסוגות השונות ומאפייניהן. בבית הספר כותבים למגוון נמענים ולמטרות תקשורתיות שונות: כתיבה למטרות הסבר, למטרות סיפור,

למטרות יידוע ולמטרות שכנוע. כותבים סיפור שיש בו אירוע מרכזי, רשמים בעקבות אירוע, קריאה או צפייה. מדווחים על אירוע מהסביבה הקרובה שהתלמידים חוו, קראו או שמעו עליו. מתארים ומסבירים התנהגויות בעקבות תופעות והתנהגויות בעקבות התבוננות או קריאה.

מטרות הכתיבה:

שימור הידע.

יידוע הסביבה לגבי נושא שנחקר או נלמד.

מסירת רשמים ושיתוף במחשבות.

שיתוף ביצירה דמיונית.

מיומנות הכתיבה מוקנית באמצעות קריאת טקסטים מתחומי דעת שונים. בכתיבה מתקיימת בדרך כלל מתקיימת זיקה בין טקסטים שהלומדים קראו לבין טקסטים מסוגות שונות שהם כותבים. תכנון הכתיבה מחייב את הכותבים להתחשב במטרות הכתיבה ובנמענים: יש לתכנן כתיבה ממוקדת בנושא או ברעיון, להשתמש במשאבי השפה לכתיבת משפטים פשוטים ומורכבים התקינים מבחינה תחבירית, לשמור על רצף בין משפטים ושימוש בקשרי סיבה ותוצאה. יש גם לשקול דרכים שונות כיצד לפתח את הטקסט ולמשוך את תשומת לב הקוראים.

השלב הראשון במלאכת הכתיבה הוא התכנון. בשלב זה יתמכו הכותבים זה בזה בהחלטות לגבי הנושא ולגבי אופן הצגת הדברים ויקבלו סיוע מהמורה. בהמשך יבחנו הכותבים את הטקסט ויבצעו בו שינויים בעזרת הצעות והערות של המורה וחבריהם (ראו להלן על "כתיבה כתהליך מתמשך").

תפקיד המורה הוא לעזור לתלמידים לפתור בעיות המתהוות במהלך הכתיבה מבחינת התכנים ומבחינה לשונית. הערכת התקדמות הכתיבה תיעשה לאורך זמן. התלמידים יסננו הערות והצעות של חבריהם וישפרו את עבודתם פעם לאחר הצעות התלמידים ופעם אחרי המשוב של המורה, שיינתן בכתב או בעל פה.

משימות "לשיחה ולכתיבה"

משימות הכתיבה המופיעות בספר הן בסוגות שונות:

כתיבת תשובה לשאלות.

כתיבת סיפור.

כתיבת עבודת חקר על פי מקור אחד.

כתיבת פרסומת.

כתיבת הזמנה.

כתיבת מכתב.

כתיבת תשובה לשאלות

לאחר מיון המשימות, יפנו המורים את התלמידים לענות על משימות נבחרות מתוך המדור "לשיחה ולכתיבה".

על המורה להדגים/ללמד/לבחור באופן מתמשך ושגרתי שאלות להוראה מפורשת ולהדגיש שלכל שאלה יש מבנה תשובה מתאים. למשל תשובה לשאלה של הבעת דעה והנמקתה שונה מתשובה של תיאור תהליך.

המשימות שעל חלקן עונים התלמידים בכיתה, מאפשרות להקדים ולשוחח עליהן בקבוצות (הוראת עמיתים) ולאחר מכן יענו התלמידים בלשונם.

המורים מכוונים את התלמידים לענות תשובות מיטביות וענייניות בהתאם לנדרש. המורים יסבירו שתשובה טובה מתמקדת רק במה שנשאלו.

התשובה חייבת לכלול לפחות משפט שלם אחד. אם התשובה כוללת יותר ממשפט אחד, יש להקפיד על רצף הגיוני בין המשפטים. צריך לעודד את התלמידים לחשוב על ניסוח מדויק ולא לשכוח להוסיף נקודה בסוף כל משפט.

המורים ילמדו מילים ומושגים המופיעים במשימות כגון: כגון: השאלה: איזו אווירה יש בשיר? יש לברר האם התלמידים מכירים את המושג "אווירה" ולהדגים מצבים של אווירה עליזה, אווירה חגיגית, אווירה אבל, אווירה מתוחה וכיוצא באלה.

כאמור, המשימות המלוות את קריאת יצירות הספרות נחלקות לסוגים שונים: הבנת התוכן הגלוי, פרשנות והבנת המשמעות הסמויה. התלמידים יוסיפו ממד פרשני משלהם ליצירות הספרות תוך התחברות לעולמם הפנימי ולהתנסויותיהם. התלמידים ילמדו לענות תשובה עניינית ומדויקת ולשמור על רצף בין המשפטים. עתה תחזור השיחה למליאה לעיסוק באמצעים הספרותיים ובעניינים לשוניים – חריזה, חזרה, אפיון הדמויות ועוד. באמצעות משימות "לשיחה ולכתיבה" יפתחו הלומדים יכולת הבעת עמדה מנומקת; יכולת להבחין בין עיקר לטפל ובין דעה לעובדה. כמו כן, יפתחו בהדרגה יכולת לכחור במילים מדויקות לשם העברת המסר.

המורים ידונו עם התלמידים על התשובות:

- כיצד ניגשו אל כתיבת התשובות?
- כיצד אפשר להגיע לתשובה טובה יותר?
- מה עזר לתלמידים להגיע לתשובה טובה ומעמיקה יותר, ומקורית יותר?
- המורים ישקפו את תשובת התלמידים על ידי ניסוחה מחדש.
- המורים יבקשו הסבר נוסף, הבהרה, הרחבה או הנמקה לתשובה שניתנה.
- המורים יקשרו בין תשובת התלמיד לתשובות אחרות ויביאו להכללה.
- המורים יבררו מה היה קשה ואיך התלמידים התמודדו עם הקושי.
- המורים ידגימו כיצד אפשר לשפר את ניסוח התשובה.

משימות "כותבים"

כתיבת סיפור

במשימות "כותבים" יתנסו התלמידים בכתיבת סיפור שיש בו אירוע מרכזי אחד; בכתיבת רשמים בעקבות קריאת ספר, או בעקבות אירוע שהשתתפו בו; בתיאור והסבר של תופעות והתנהגויות בעקבות התבוננות, קריאה וניסיון חיים.

המורים ילמדו במפורש כיצד מתכננים כתיבת סיפור. ההכוונה תינתן בהדרגה. בכל פעם רצוי להתעכב על רכיב אחד או שניים בלבד ויתעכבו על דרכי הטיוט (ראו להלן בעמוד 34) המורים ינחו את התלמידים:

- להחליט לפני הכתיבה, על איזה אירוע יספרו?
- לשקול אם האירוע מספיק מעניין כדי לכתוב עליו.

- לבחור את הדמות החשובה ביותר מבין הדמויות שבאירוע.
- לחשוב על שמות מתאימים לדמויות.
- להקפיד על כתיבה מסודרת: יש לכתוב את השתלשלות האירוע לפי הסדר מתחילתו ועד סופו.
- לתאר את מראה הדמויות, לתאר את רגשותיהן.
- בפתחת הסיפור לכתוב את הזמן – מתי קרה האירוע שעליו מספרים? (אתמול/ אחרי הצהריים/ היום בהפסקת האוכל) ; המקום – היכן קרה האירוע? (בגינה/ בחצר בית הספר); הדמויות: מי המשתתפים בו? (אני, דנה ואורי).

נסביר: סיפור שמעניין לקרוא אותו הוא סיפור שמתאר אירוע לא רגיל. בסיפור מספרים כיצד התחיל האירוע, איך התפתח מצב בעייתי, הקושי לפתור אותו ולבסוף הדרך שנמצאה לפתרון הבעיה. אפשר להדגים בעזרת הסיפור "רצייתי לצום" מאת רחל רוזנר. המורים יסייעו בהכוונת התלמידים במהלך כל שלב בכתיבה, יאתרו קשיים ויעזרו לפתור אותם.

מרבית המשימות בספר העוסקות בכתיבת סיפור, קשורות לטקסט ספרותי שנלמד.

דוגמאות לכתיבת חווייתית בספר:

- בשיר "טוב לדעת לקרוא": כתבו על מקרה שבו הקריאה או הכתיבה עזרו לכם או על מקרה שהקריאה או הכתיבה גרמו לכם הנאה.
 - בעקבות קריאת המידע על שמחת תורה: השתתפתי בהקפות בשמחת תורה בבית הכנסת.
 - בשיר "ידידות" לומדים על התפתחות העלילה: "זה קורה לאט – אומרת הילדה. "המשיכו את ספורת: בהתחלה..... אחר כך..... בהדרגה, כמעט בלי להרגיש..... ופתאום..... ועכשיו.....
 - המורים יעודדו את התלמידים ליזום בעצמם כתיבת סיפור על נושא חופשי.
 - אפשר להכין אסופה כיתתית שנתית של סיפורי התלמידים.
- (ראו עמודים 49-51 בתכנית הלימודים).

כתיבה כהליך מתמשך (ארוך טווח)

מקובל לראות בכתיבה תהליך מתמשך שבו משכתבים ועורכים את מעשה הכתיבה. לתהליך הזה שותפים הכותב, חבריו לקבוצה והמורה. לפי גישה זו, כל טקסט שנכתב בפעם הראשונה הוא בבחינת טיוטה בלבד. בהמשך, על הטיוטה לעבור תהליכי בקרה ושכתוב, שבסופם מגיעים לטקסט מוגמר ומספק.

שלבי הכתיבה

א. תכנון

בדרך כלל התלמידים מתחילים את תהליך הכתיבה במצב שבו אינם יודעים מה לכתוב. לכן חשוב לפתח אצלם מודעות לצורך בתכנון מוקדם שבו יעלו התלמידים רעיונות מתוך חווייתיהם, התנסויותיהם, מחשבותיהם ודיעותיהם הנוגעות לנושא הכתיבה. העלאת הרעיונות יכולה להתקיים בין התלמידים לבין עצמם או תוך התייעצות עם חבריהם (יש גם סוגי כתיבה ונושאים לכתיבה המחייבים התבססות על מקורות חיצוניים שהכותב אוסף).

ב. כתיבת הטקסט והערכתו

- בכיתה ב', בדרך כלל, הכתיבה היא ספונטנית. לכן ראוי שעם סיום הכתיבה הכותבים יקראו את עבודתם קריאה ביקורתית וישמיטו מה שאינו שייך לעניין או מה שאינו נחוץ, כגון משפטים שיש בהם כפילות. הם גם יבדקו אם יש צורך להרחיב את הטקסט במקומות שבו הוא עני מבחינת התוכן, התיאור או הרעיון. עליהם אף לבחון את סדר הדברים ולשנותו כך שיהיה הגיוני. כמו כן עליהם להקפיד על נקודה בסוף כל משפט. לאחר ששכללו את כתיבתם, עליהם לבחון האם הקוראים יבינו את מה שהם מספרים. אין צורך להטיל על התלמידים את כל נקודות הבקרה בבת אחת ואפשר לשלבן בהדרגה.
- בשלב הבא, חברי הקבוצה יקראו את הכתוב ויציעו שיפורים לפי תבחינים שנקבעו מראש יחד עם המורה. יש להסביר לתלמידים שהמטרה היא לעזור לשפר.
- כל הערכה תתחיל בנקודות חיוביות מחזקות ורק אחר כך יצוינו נקודות טעונות הרחבה או תיקון. המורים יסבירו שמטרת הטיוט היא ללמוד לשפר את עבודתם.
- המורים יסייעו בהכוונת התלמידים במהלך כל שלב בכתיבה, יאתרו קשיים ויעזרו לפתור אותם.
- חשוב שהמורים ישוחחו עם התלמידים לאחר הכתיבה וישאלו על חשיבתם ודרך פעולתם. כך יעלו את מודעותם לתהליך שעברו ויעזרו להם לשפר את כתיבתם.
- אפשר שהתלמידים ישתמשו במחשב בכתיבתם. כך יוכלו להשמיט, להוסיף ולהעתיק ממקום למקום בקלות.

הערכה חלופית

- ההערכה החלופית של הישגי התלמיד בהוראה, הולכת ותופסת מקום מרכזי. בהערכה חלופית המורים מעריכים את התהליך וגם את התוצר שהתלמיד/ה מתעד/ת בתלקיט (אוגדן). זוהי הערכה של למידה המבוססת על בנייה של ידע ומיומנויות חדשים, תוך עיסוק במטלה מוגדרת ובניית תוצר ממשי, כגון: כתיבת ספר, מצגת, ציור, תכנית מחשב או דגם. התלמידים מציגים את הישגיהם בתלקיט, ביומן קבוצתי, בתערוכות, במצגות ועוד. בסוף תהליך הכתיבה מכניסים את הטיטות השונות והמוצר המוגמר לתלקיט. הלומדים מציגים את התלקיט למורה במהלך השנה לפי בחירתם. בהערכה חלופית מפתחים התלמידים בהדרגה יכולת להעריך בעצמם את טיב הביצוע של מטלה מסוימת, ואת מידת התקדמותם בתהליכי הטיוט. הם עוקבים אחרי תהליכי למידתם ואחרי תהליכי הלימוד של חבריהם ומעריכים אותם לפי תבחינים שנקבעו מראש בשיתוף עם המורים. מרכיבי ההערכה הם: השקעה, ביצוע, ניסוח ותוצר. בתלקיט יופיע תיעוד של עבודות שעשו התלמידים – בראשית השנה, באמצעה ובסופה, כדי להעריך את רמת התקדמותם של התלמידים.
- התלקיט מאפשר למורים להעריך את מידת ההתקדמות של הלומד/ת במהלך השנה.
- הלומד והמורה מתבוננים יחד בתלקיט, משווים בין עבודות מוקדמות לעבודות מאוחרות, ומעריכים במשותף את ההתפתחות שחלה בלמידה.

לחשוב על תהליך הלמידה

הערכה חלופית היא תהליך ההופך את המורים והתלמידים לשותפים בחשיבה, בתכנון ובקרת איכות מוצר הכתיבה או הדיון. בהערכה חלופית ניתן מענה לשונות בין הלומדים ומודגשת ההתקדמות

האישית. הערכה חלופית משמעותה: לחשוב על תהליך הלמידה והחשיבה: מה עשינו? איך עשינו? איך אפשר לשפר את מגוון התפקודים שלנו?

הערכה חלופית מקיימת דיאלוג מתמיד בין המורה לתלמיד, ובין התלמיד לחברי הקבוצה. חשוב שהמורים יבדקו שהתלמידים אכן הבינו את המשימה המוצעת וידונו עמם על התכנון:

1. מה אופי המשימה?

2. איזו מטרה אני רוצה להשיג?

3. לאיזה סוג מידע אני זקוק/ה כדי לבצע את המשימה?

באמצעות השיתוף יתנסו התלמידים בהבנת המטרות והתהליכים בלמידה. בעזרת התבחינים (קריטריונים) לבקרת הכתיבה יכירו התלמידים את יכולותיהם, חולשותיהם ואת הרגלי הלמידה שלהם; יסגלו לעצמם את היכולת להבין את מטרת המשימה מראש ולפעול לפיה; יפתחו מודעות לאפשרויות קבלת עזרה בביצוע המשימה.

לאחר ביצוע המטלה יוכלו התלמידים להעריך אותה אישית ולקבל משוב עמיתים ומשוב מהמורה. לפי הנקודות שהכינו במשותף מראש. המשוב, תהליך השכתוב והמוצר המוגמר יוכנסו לתלקיט.

במשוב הניתן על ידי עמיתים מומלץ להתחיל בנקודות החיוביות ולהתייחס רק לתבחינים שנקבעו מראש, כגון:

■ רואים שהבנת את השתלשלות העלילה/ מוסר ההשכל של הסיפור.

■ רואים שהשתדלת לכתוב בעברית תקינה.

■ הקפדת להשתמש בנקודה בסוף משפט.

■ בהמשך נתייחס לנקודות הטעונות שיפור, כגון:

■ בסיפור לא ציינת היכן קרה האירוע.

■ צריך לכתוב את שלבי ה..... לפי הסדר (בטקסט מידעי).

■ כדאי שתוסיף מסקנה שהסקת מהעובדות.

■ לאחר שקיבל משוב מחבריו ומהמורה התלמיד יבצע שינויים ותיקונים בעבודתו.

במהלך העבודה

המורים יאתרו קשיים שהתעוררו אצל התלמידים ונקודות שיש לחזקן.

המורים יתמכו בתלמידים בעזרת שאלות המכוונות את החשיבה שלהם במהלך העבודה ולא על ידי מתן התשובות ("נסה לחשוב על...", "נסה להסתכל בדרך אחרת..."), "על מה הסתמכת בתשובתך?" ועוד). התלמידים יתבקשו להציע דרכים להתמודדות עם המשימות המורכבות יותר והמורים יציעו בעצמם דרכים, או יסבירו איזה תהליך חשיבה עשו הם עצמם ("בתחילה חשבתי ש... ואז שאלתי את עצמי... והחלטתי שאני מחפשת עוד אפשרות... והסתקרנתי מ..."). לפני כתיבת התשובות/ הסיפור/ עבודת החקר, במהלך דיון קבוצתי, יראו המורים לתלמידים דוגמאות של עבודות טובות וטובות פחות ויבקשו מהם לזהות לפי מה אפשר להחליט שתשובה או עבודה מסוימת הן טובות ואילו אחרות טובות פחות. בדיון על התבחינים (קריטריונים) לבחינת העבודה, כדאי להתחיל בהכנת רשימה משותפת מורה-תלמידים של מה יש להביא בחשבון בעבודה טובה. התלמידים והמורה יציבו יעדים לביצוע ויכתבו במשותף מראש נקודות שבהן יתמקדו התלמידים במהלך המשימה – נקודות הקשורות לאופן ארגון המטלה, דרכי העבודה והערכת איכות המוצר מבחינת התוכן ומבחינה לשונית.

גם לאחר שהתלמידים ביצעו את המטלה, חשוב לדון יחד באופן שבו ניגשו אליה – כיצד עשו זאת? מה עזר להם להגיע לביצוע טוב ומעמיק יותר? מה היה קשה ואיך התמודדו? המורים ינסו להבין היכן מתקשה כל תלמיד ותלמידה (אם מתקשה) – האם הקושי הוא להגיע למסקנות? האם התלמיד לא מצליח לגבש עמדה עצמאית? האם הוא מתקשה במשימות הדורשות להעלות מגוון של הצעות או פתרונות? ועוד. המורים ינסו לוודא שכל תלמיד באמת מנסה להתמודד עם שאלות שהן במדרג חשיבה גבוה. בסוף יעריכו המורים את מידת ההתקדמות של התלמידים.

מחווה הוא אחד הכלים בהערכה חלופית להערכת המטלה

- מחווה הוא שורה של קריטריונים שנקבעו מראש שלפיהם נבחנת משימה. המחווה יכול לכלול קריטריונים להבנה, לסגנון הכתיבה, למבנה המשימות הכתובות ולאיכות המשימה עצמה.
- בסיום הטייטה, לאחר שקבלו התלמיד/ה משוב עמיתים ומשוב מהמורה הוא משכתב את עבודתו בהתבסס על המשוב. בסוף לימוד הנושא התלמידים כותבים או מציינים בעל פה רשמים על הנלמד. גישה זו מפתחת חשיבה על קשיים שהתעוררו תוך כדי למידה ובוחרת את דרכי התמודדות עימם.
- המחווה האישי מספק משוב לתלמיד על דרך עבודתו ומאפשר לו לתקן או לשפר אותה. לדוגמה: עם סיום הוראת סיפור אפשר להציע תיעוד חופשי או להציע לתלמידים מחווה להערכה עצמית:

- האם הבנתי את תוכן הסיפור?
- האם הבנתי בעצמי את הסיבות להתנהגות הדמות המרכזית?
- האם אני יכול/ה לאתר משפטים נדרשים מתוך הסיפור?
- מה למדתי מהשיחה עם חברי?
- מה למדתי מהמורה?
- מה תרמתי לשיחה בקבוצה או במליאה?
- האם אני מרוצה מתשובותי בכתב?
- האם קראתי בקול במדויק ובהנגנה מתאימה?
- אילו מילים וביטויים שלא היכרתי, למדתי ביצירה זו?

חשוב להשתמש בכל שאלון מסוג זה במינון מתאים, בכל פעם בעניין אחד או בשני עניינים. כלי הערכה אפשרי נוסף הוא "יומן – מחברת" לשימוש חברי הקבוצה והמורה, או לחילופין מחברת אישית לכל תלמיד. במחברת האישית יביעו התלמידים את רגשותיהם כמו: סיפוק קשיים, מידת הרגשת ההתקדמות, התלבטויות ועוד. התלמידים יענו במחברת על שאלון בקרה אישי (מחווה). נחזור ונדגיש: את השאלון יבנו המורים בשיתוף התלמידים לפני העבודה על המטלה. אפשר שהרשמים הקבוצתיים יכללו תוצרים קבוצתיים כמו דו"ח על דיון, הכנת קולאז', קומיקס, ציור או צילום. אפשרות נוספת להערכה היא ראיונות אישיים עם הפרט או הקבוצה.

טיפוח תרבות קריאה בכיתה ב' – מפגש עם הספר השלם

מורי כיתה ב' נדרשים ללמד 7 ספרים שלמים במהלך השנה מתוך המבחר המוצע (ראו רשימה להלן). כמו כן, עליהם לעקוב אחרי קריאה עצמית בבית של 15 ספרים מתוך המבחר המוצע של משרד החינוך.

מדוע קריאת ספר היא פעילות חשובה ומהותית? מה מקדמת קריאת ספרים אצל ילדים צעירים? האם זה משנה כמה, איך ומה קוראים? מה תפקיד ההורים ומה תפקיד המורה במתרחש בעת הקריאה? במחקרים נמצא קשר בין קריאת ספרים להתפתחות רגשית וחברתית. הטקסט הספרותי מסייע בהתמודדות עם קונפליקטים וקשיים שונים כמו דימוי עצמי נמוך, יחסים חברתיים בעייתיים ועוד. הסיפור עוזר לתלמיד לפענח את העולם מסביבו ולארגן אותו. המחקרים מלמדים שתגובת הקוראים הצעירים, כשהיא מלווה בפעילות כגון דיון בעקבות ספר והכנת הצגה בכיתה, מביאה להתפתחות בתחום הרגשי. קריאת ספרים שלמים איכותיים מטפחת ומקדמת את הבנת הנקרא, מעשירה את אוצר המילים הרבה מעבר לנלמד בכיתה, תורמת לאיות נכון, להבנת מבנה הלשון ולידע עולם. יש התאמה בין כמות הקריאה לרמה האוריינית של התלמיד; ככל שקוראים יותר עולה המיומנות האוריינית. הקריאה, כשהיא מלווה בשיום ובהצבעה על איורים, שאילת שאלות וקישור לחיי הילדים, קשורה למידת התפתחות השיח הדבור ולהבנת הנקרא.

קריאה בקול היא פעילות מרכזית בכיתה ב' וחלק חשוב בחינוך האורייני – רצוי וחשוב להרחיבה אף לבית. יש לבקש את שיתוף ההורים בטיפוח הקריאה העצמית. הדבר ייטיב עם התלמידים ויקל עליהם בהמשך את הכניסה לדפוס של קריאה עצמאית-חופשית מתוך הנאה. יש להסביר להורים את התועלת הרגשית בישיבה נינוחה בצוותא ואת התועלת האוריינית בעיסוק משותף עם ילדיהם בקריאת ספרים וכשיחה על תוכנם. חשוב שההורים יבינו את תרומת הקריאה לילדים בגיל צעיר להתפתחות השפה ולהישגים לימודיים.

מוצע שהמורים ימליצו בפני ההורים להקדיש עד עשרים דקות ביום להאזנה לקריאת ילדם או לקריאה משותפת עמו (משפט או פסקה לסירוגין בשלבים, כשהילד מתקשה או מתעייף). רצוי לעודד את ההורים לשוחח על תכני הספר עם הילד. לשיתוף הפעולה עם ההורים בקידום הקריאה יש חשיבות ביצירת חוויה נעימה ותחושת קרבה הקושרת בין קריאה להנאה. כאשר תתבסס יכולת הקריאה וההבנה, יעברו הילדים לקריאה חופשית דמומה בעצמם.

בשעת השיחה על הספר חשובה חשיפתם והפניית תשומת לבם של ילדים לנקודות ראות שונות ואף מנוגדות של שותפים לשיח. זו חיונית להשתלבותם בחברה שבה אנשים שונים זה מזה בתפיסת עולם ובפירוש המציאות.

התפתחות עולמם של הילדים נובעת מאופי הטקסט ומאופי השיחות במהלך ובעקבות קריאת ספר. ספרי ילדים מתארים אירועים המעוגנים בעולמם של ילדים וכוללים אינטראקציות בין הדמויות בסיפור. דמויות אלה פועלות על בסיס רצונותיהן, רגשותיהן ומחשבותיהן.

לצד חשיבות הופעתם של מצבים חברתיים ואוצר מילים מנטלי בספרי ילדים, יש חשיבות לשיחה בין הורים/מורים לבין הילדים המתמקדת בהיבטים אלה ומסייעת להבנתם. מתברר שללא תיווך כזה ילדים עלולים להבין סיפורים באופן חלקי ולהתקשות בהבנת היבטים מרכזיים בעלילה (טיפוח התפתחות הבנת הזולת בעת אינטראקציה על ספר – סמדה'ג' מרילין, זיו מרגלית, דורית ארם).

חשוב לבדוק את שטף הקריאה ורמת הקריאה של כל אחד מתלמידי הכיתה. למתקשים יש להציע לקרוא ספרים בהתאם לרמתם. קריאה ברמה קלה (קומיקס, טקסטים קצרים, סיפורים קלילים) מעוררת עניין בקריאה ותורמת לחוויית קריאה מוצלחת. חשוב לתת לקוראים הצעירים תחושה של חוסר מאמץ. לא חשוב מה יקראו. חשוב שיקראו הרבה, ובהמשך, כאשר יתפסו לעניין הקריאה, אפשר לעניין אותם

בקריאה ברמה גבוהה יותר. חשוב, אם כן, שבכיתה ובספריית בית הספר יימצא אוסף גדול של ספרי קריאה מהנים ומשעשעים שיגרו ויעניינו את התלמידים. מטרת העל בעבודה על ספרים שלמים היא עידוד הקריאה לשם הנאה. חשוב לקרוא בכיתה בקול מתוך הטקסט. הקריאה בקול היא חלק חשוב מהוראת הספרות. כדאי להפוך את הקריאה בקול לחוויה משותפת – לא רק המורה אלא גם התלמידים ישמיעו את הסיפור בקולם.

- כל אחד מהתלמידים יקבל ספר. התלמידים ידפדפו בו, יתבוננו באיורים, ישימו לב לשם ולכריכה. ההתבוננות והחלפת הרשמים הראשונית מכוונים לעורר את התלמידים לגלות עניין בקריאת הספר. לעתים נקרא במפגש הראשון עם הספר גם את הפתיחה לספר או נקרא חלק ממנו ונעצור במקום המעורר סקרנות לגלות את ההמשך.
- רצוי להפנות את התלמידים לקטע או פרק מהסיפור ולברר עמם מה הרגישו, מה הם חושבים על העלילה והתנהגות הדמויות. זאת כדי להעצים את חוויית הקריאה ואת האפשרות להבין את מניעי הדמויות ואולי אף להזדהות עמן.
- לאחר קריאת הספר, תיערך שיחת הבהרה ושחזור העלילה (מה היה בסיפור?); ולאחריה הבעת רשמים חופשית (האם אהבתם את הדמות?, מה אתם חושבים על התנהגותה?) ושיחה על האיורים (ראו לעיל). רצוי לעודד את התלמידים לשאול שאלות על העלילה והדמויות וכן על האיורים.
- שיחה נוספת – הדמות המרכזית: כיצד היא מוצגת בספר? באיורים? מה דעת התלמידים על התנהגותה? מהם מעשייה?
משימות לכתיבה לתלמידים.
- עבודה יצירתית הקשורה לספר: איור, כיור, הצגה, פנטומימה ועוד.
- רצוי להזמין תלמידים לספר בפני הכיתה על חוויית הקריאה שלהם בספר מסוים. אפשר לשתף את הכיתה בחוויית קריאה שהייתה למורה בילדותו/ה או בנעוריו/ה.
- רצוי ביקור או ביקורים אחדים בספרייה השכונתית או העירונית, כדי שהתלמידים יכירו את הספרנית, וילמדו כיצד להיעזר בה. חשוב שיכירו את מדפי הספרים המכילים ספרי קריאה מתאימים לגילם ואת מדפי ספרי המידע. יש לאפשר להם לבחור ספר ולעיין בו לפי בחירתם.
- פינת הקריאה בכיתה – אפשר לבקש מהתלמידים להביא ספרים ועיתוני ילדים ולארגן פינת ישיבה לקריאה.

מתן מענה לתלמידים מתקשים ולתלמידים מתקדמים

הקדמה

הוראה המתבצעת על-פי תכנית אחידה לכל התלמידים ונקבעת על ידי משרד החינוך, גורמת לכך שרק חלק מן התלמידים מפיק ממנה תועלת ואין היא עונה על צורכיהם של תלמידים אחרים. הוראה בגישה מותאמת מכירה בשוני שבין התלמידים ברמת החשיבה, בדעות בערכים בידע, במיומנויות הלמידה וכיו"ב, על כן בכיתה ההטרוגנית חשוב להוביל את התלמידים מאותו מקום בו הם נמצאים, אל המטרות שתוכנית הלימודים קבעה להם. אפשר להביא להצלחה לכל התלמידים על ידי השגת אותה מטרה לכל הכיתה אבל ברמות שונות וברמת תיווך שונה. המורים מחלקים את זמנם, כך שיוכלו ללמד בכל פעם קבוצה קטנה של תלמידים, ויקדמו אותם בדברים בסיסיים (מיומנויות הקריאה והכתיבה, הבנת הכתוב וכיו"ב), וכן בידיעה איך ללמוד. אפשר לקצר או לפסוח עבור המתקשים על טקסט מסוים שהוא

קשה מידי, כל עוד קיים גרעין של טקסטים שכל התלמידים חייבים בו. על המורה להציע לתלמידים מתקדמים היצע גדול יותר של טקסטים מבחינת הכמות ומבחינת האיכות והאתגר האינטלקטואלי. הטבלה שלהלן מבהירה את השוני בדרכי ההוראה ובדרישות:

תלמידים מתקדמים	תלמידים מתקשים	כמות המידע
יותר גדולה, יותר סיבות, יותר פרטים והכללות.	יותר קטנה	
פחות תיווך	יותר תיווך	סוג התיווך
תיווך בשלבי ההקניה ובשלבי היידוע. מתן דוגמאות רק אם צריך.	תיווך יותר מובנה הרבה דוגמאות מחיי יום יום.	רמת התיווך
מספר רבדים	יותר נמוכה. רובד משמעות אחד.	רמת המורכבות
יציאה אל מעבר לטקסט ולתחומי דעת שונים.	בגבולות הטקסט	גבולות המיומנות
רחב ומקיף אך יש להיזהר לא להרחיק לכת.	מצומצם. לא לעבור ממושג קונקרטי למושג מופשט. לא לעבור ממושג צר למושג רחב. היישום יהיה למשהו מאוד דומה.	יישום המיומנויות

(לפי www.achva.ac.il/sites/default/files/achvfiles/maof.../1994_06.pd)

מתן מענה לתלמידים בעלי קשיים מהווה אתגר למורה, משום שסוג הקושי שונה מתלמיד לתלמיד והוא מתבטא באופנים שונים: ביכולת ריכוז, בקריאה, בכתיבה, בהבעה בכתב ובעל פה. הוא יכול להיות תוצאה של לקות (כמו דיסלקציה או דיסגרפיה), היעדר מוטיבציה, תחושת כישלון מתמשכת וחסרים בסביבת הבית בה גדל התלמיד. התלמידים האלה זקוקים לתשומת לב מיוחדת של המורה: תמיכה וחיוקים חיוביים. אפשר לעזור גם בפגישות אישיות עם המורה בשעות הפרטניות, בסביבה רגועה, תומכת ומעודדת.

כדי לעורר מוטיבציה, המורים יאתרו נקודות חוזק אצל כל תלמיד מתקשה. יש המתקשים בטקסט המילולי אבל מבינים ומסבירים היטב טקסטים חזותיים (תצלומים, תמונות אמנות). יש המתקשים בכתב אבל מתבטאים באופן מתקבל על הדעת בעל פה ולהיפך.

המורים יתעניינו בתחומים שמעניינים את התלמיד, כגון ספורט, טיולים, סרטים, מוסיקה, גלישה ביוטיוב, כדורגל ועוד. וישתמשו במידע לבניית תכנית עבודה לקידום ארבעת אופני השפה.

אפשר לעזור ללומדים מתקשים על ידי:

- הכנת מילון של מילים בלתי מובנות לטקסט.
- לעתים כדאי לספר את תוכן הטקסט ולקרוא לפנייהם את הטקסט מראש, או להאזין לקריאתם בסביבה תומכת.

- אפשר להציע לתלמידים מתקשים לענות רק על חלק מהמשימות שבספר. אפשר להכין דף עבודה שהותאם במיוחד לרמתם.
- הטרמה – בתיווך מקדים להוראת הטקסט בכיתה, יסבירו המורים למתקשים את הרקע לסיפור.
- אפשר לספר לתלמידים המתקשים את תוכן הטקסט מראש או לקרוא בפניהם בקול רם מראש את הטקסט.
- שימוש בתרשים זרימה לסיפור יכול לעזור להם להבין את רצף העלילה.
- לחלק לקטעים טקסטים ארוכים, כדי שהתלמידים המתקשים יוכלו להתמודד עמם בהדרגה, עם חלק אחד בכל פעם.
- להטמיע אוצר מילים בדרך של משחקים שונים.
- בטקסטים שאינם ספרותיים רצוי להדגיש בצבע את משפטי המפתח, ולהקנות כלים לארגון המידע, כגון: מיפוי המושגים – יש להדגים מקרים המסבירים את המושג. יש להפנות את תשומת הלב למרכיביו השונים של טקסט רבי-היצגי, כגון תצלומים, תמונות, מפות וכיו"ב, שמצויים באינטרנט בשפע.
- אפשר ללמד באופן מפורש את ההוראות שניתנות לביצוע המשימות בספר ולוודא שהתלמידים הבינו אותן.
- אפשר להציע לתלמידים מתקשים לענות רק על אחת או שתיים מהמשימות המוצעות בספר.
- האפשר לאפשר לתלמידים לבטא את התרשמותם מהיצירה באופן לא מילולי, כגון ציור, הצגה, צילום ועוד.
- אפשר להכין דף עבודה שהותאם במיוחד לרמתם של המתקשים, ולאפשר להם לענות על משימות רב ברירה.
- אפשר להציע לתלמידים מתקשים לעסוק רק בחלק מהמשימות לטקסט.
- התלמידים המתקשים יכולים גם להיעזר בחבריהם לקבוצה (הוראת עמיתים).
- חשוב לשבח במיוחד על כל הישג ולתת לתלמידים אלה חוויה של הצלחה. חשוב שהתלמידים המתקשים יחוו שהמורים באו לעזור להם ולא להכשיל אותם. לכל צורות הסיוע יש השפעה חיובית על הישגים לימודיים.

לתלמידים מתקדמים

- בספר טקסטים ברמות קריאות שונות ובהם טקסטים קשים יותר המיועדים לתלמידים מתקדמים.
- אפשר להציע לתלמידים מתקדמים עבודה עצמית למשל "הנשר, מלך העופות, בסכנת הכחדה!" (עמוד 150), בעוד המורים מקדישים זמן להוראה אינטנסיבית על מנת לקדם את הקבוצה המתקשה בכיתה בעזרת הידיעה מהעיתון (בעמוד 149).
- או קבוצה אחת עובדת בסביבה מתוקשבת באופן עצמאי וקבוצה שנייה עובדת בהנחיית המורה. לסיכום מדווחת כל קבוצה על עבודתה.
- עבודות חקר: להציע לתלמידים מתקדמים לחקור נושאים נוספים על אלה המופיעים בספר ולהכין עבודה או/והרצאה על נושא הקריאה הנוספת.

קריאת ספרים – מתן מטלות קריאה נוספות למתקדמים. לעודד אותם להביא ספרים שקראו לכיתה ולהמליץ עליהם לפני המליאה.

לימוד בחברותא – השונות בין התלמידים בכיתה ההטרוגנית מאפשרת לעתים הוראת עמיתים, שבה תלמידים מתקדמים מסייעים למתקשים.

המשימות בספר

המשימות בספר הן לצורך שימוש בשלבים שונים של הוראת היחידה הלימודית. המשימות מגוונות. חלקן מכוונות להבנת התוכן הגלוי בטקסט, חלקן שאלות מדרג חשיבה גבוה, חלקן לכתיבה וחלקן לשיחה. לפניכם דוגמאות אחדות מתוך הספר:

משימות הבנת התוכן הגלוי:

הבנת מילים בהקשר לדוגמה:

- מצאו בבית ב' מלה שפרושה: "חמסין".
- קראו את הכותרת בלבד. האם הבנתם מהכותרת את פרוש המלה "הכחדה"?

הבנת יחידות מידע (דליית מידע) או הבנת התוכן הגלוי ביצירה, לדוגמה:

- באילו מקרים עזרה הכתיבה והקריאה לילד?
- באיזה חדש מצינים את ראש השנה לפי חמש במדבר?
- השלימו לפי הכתוב:
- חכמינו קראו בשם _____ לעונת הקיץ. הם קראו בשם _____ לעונת החורף.
- ענו על השאלות בכך או לא / כתבו ליד כל משפט נכון או לא נכון

הבנת רצפים כרונולוגיים:

- סדרו את המשפטים לפי תכן השיר. תנו להם מספרים לפי הסדר.
- סדרו לפי הסדר את הפעולות ההופכות פסלת ניר למוצר ניר חדש. מספרו כל פעולה:

הבנת הנושא או הנושאים המפורשים:

- הפתבה מחולקת לחלקים. לכל חלק יש כותרת. לכותרת זו קוראים כותרת משנה. איזה מידע על תוכן הכתוב אפשר ללמוד מקריאת כותרות המשנה?

קישור לידע עולם

- מה אתם יודעים על....
- מה מוסיף הכתוב לידע שלכם?

משימות מדרג חשיבה גבוה

א. משימות המאפשרות זיהוי נקודות מבט שונות

המטרה: זיהוי מגוון אפשרויות שונות; יכולת הזדהות עם מצבו של האחר; הצדקה והנמקה של האפשרויות; ביקורת וביחירת ההצעות המוצלחות ביותר. לדוגמה: התיישם בחרו לפתור את הבעיה במלחמה. הציעו דרכים אחרות לפתרון הסכסוך ביניהם (עמוד 232).

ב. משימות המאפשרות השוואה

המטרה: התלמידים יבינו את מטרת ההשוואה וישתמשו ב"לשון ההשוואה"; יזהו את הדמיון ואת השוני בין גופי ההשוואה; יסיקו מסקנה על בסיס התובנות מההשוואה.

לדוגמה: נשווה בין "יאשקה" ל"מפוזר מכפר אז"ר": א. כמה הם דומים? ב. כמה הם שונים?

ג. העלאת השערות

המטרה: ניסוח השערות שונות; גישור על פערי מידע; הערכת סבירותה של ההשערה; הפרכת השערות.

לדוגמה: לעולים מאתיופיה היה קשה בהתחלה להיקלט בארץ. שערו מדוע (עמוד 194).

ד. העלאת טענה והנמקתה (טיעון)

המטרה: העלאת נימוקים שונים ודוגמאות להצדקת הטענה; העלאת עמדה אישית מנומקת; התמודדות עם טענות מנוגדות לעמדה האישית; הערכת הטיעון (חזק, חלש).

לדוגמה: האם הצרכים של בעלי חיים זהים לצרכי האדם? נמקו והביאו דוגמאות. (עמוד 67)

ה. קשרי סיבה – תוצאה

לדוגמה: מה עזר לצב לנצח? (עמוד 223)

ו. הסקת מסקנות:

המטרה: ללמוד ממקרה אחד למקרה שני; להכליל פרטים; ללמוד תובנות חדשות על סמך מידע; לבחון אם פרטי המידע מובילים למסקנה שנכתבה.

לדוגמה: מה כדאי ללמוד מהצב? (עמוד 223)

ז. שאילת שאלות – זיהוי מה טעון בירור ומה אינו מובן בטקסט.

לדוגמה: אילו שאלות עולות בכם בעקבות קריאת הסיפור, השיר, המידע, הכלל, ההנחיות?

עבודה בסכיבה מתוקשבת

המחשב הוא כלי ללמידה עצמאית, למידת עמיתים והוראה ישירה של המורה ליד המחשב. הוא מאפשר בחירה ברמה האישית של כל לומד ומאפשר מענה להטרונגניות קבוצת הלמידה. המחשב יוצר מצבי למידה פתוחים; ריבוי אופנים של הצגת מידע (סרטונים, מוסיקה, תצלומים, טקסט מילולי). מנגיש למקורות מידע ולמידע עדכני. המחשב מעודד עבודה עצמאית, חשיבה מסתעפת וחקר אישי.

עקרונות הספר הדיגיטלי

הספר הדיגיטלי הוא אינטראקטיבי ומאפשר הוספת פעילויות חידות, משחקים, מקורות מידע שמתאימים לספר (הספר ימצא באתר "ספרשת" בקרוב).

• שמירה על התפיסה הפדגוגית של הספר בצמידות לתכנים ולהישגים הנדרשים על פי תכנית הלימודים החדשה.

– שימוש מיומן בכלי התקשוב הנגישים וניצול כל תוספת בעלת ערך טכנולוגי בלמידה מקוונת.

– שימוש בטפסים שפותחו בגוגל דרייב המאפשרים למורה לבדוק את עבודת התלמיד/ה ולהגיב עליה.

– שימוש במסמכי גוגל ליצירת מחברת דיגיטלית אישית של עבודות התלמיד/ה ויכולת בחירה אם לשתף ועם מי לשתף בדיון על מטלה ארוכת טווח.

• השתתפות בדיון באמצעות:

– פורום (קבוצת דיון) ייעודי לכיתה: נושא שהוא ביוזמת המורה או התלמיד/ה באתר הכיתה.

- מסמך מקוון (פורטופיליו) שבו מביע התלמיד/ה את דעתו ומשתף אותה עם חבריו כהכנה לדין במליאת הכיתה.
 - מסמך מקוון משותף לדין של הכיתה ביוזמת המורה מאפשר תגובה מזוהה
 - כלי שיתופי בזמן אמת, מתאים לסייעור מוחות או להבעת עמדה/דעה (כמו לינואיט או פאדלט).
 - **פיתוח תהליכי כתיבה קצרת מועד / ארוכת מועד לפי הצורך**
 - כתיבה שיתופית בכלי שיתוף כמו מצגות או מסמכים שיתופיים.
 - למידה שיתופית. דוגמאות: כלים שיתופיים לסייעור מוחות לוח פתקיות (יצירת מסמכי שיתוף כיתתיים כמו מילון משותף לאור השנה, מצגות שיתופיות ומסמכים לדין משותף (גוגל).
 - למידה חקרנית: בניית מודלים דיפרנציאליים, פירוק תהליך החקר למיומנויות (נקודות צומת).
 - פעילויות של פיתוח חשיבה מסדר גבוה (כמו רוטינת שאילת שאלות).
 - **משאבים להעשרה/הרחבה לנושא/תחום/מיומנות בתחום החינוך הלשוני ובכלל כמו:**
 - סרטוני וידיאו רלוונטיים בעיקר יוטיוב
 - סרטונים אינטראקטיביים (סרטונים מפעילים)
- המורים ישתמשו בפעילות המתקשבת:**
- כחלק מהפעילות הלימודית השוטפת.
 - להקניית מיומנות שימוש במחשב.
 - לעידוד למידה שיתופית של התלמידים.
 - לקיום דיאלוג מתמשך בין הלומד למורה.
 - המורים ייקנו כלים תומכי כתיבה: בדיקת איות, העתקה והדבקה, סימון משפטים וקטעים בצבע, הבלטה מסגרות יצירת טבלה ועוד.
 - ישתמשו בדואר האלקטרוני כאחד מדרכי הקשר עם התלמידים.
 - יבנו פעילויות מקוונות ויפיקו מצגות.
- המורים יכולים להקריין מהמחשב אל המסך טקסטים בעלי ייחודיות לשונית, מדרשים, שירים, קטע של דו-שיח.
 - המורים ידגישו גרפית אמצעים ספרותיים כגון: חריזה, חזרה על שורות. בלשון ידגישו מקדמי ארגון בטקסט (כותרת, כותרת משנה), שימוש במירכאות בדו-שיח ועוד.
 - אפשר להקריין לפני הכיתה תצלומים, תמונות אמנות, איורים ומצגות למטרות המחשה ויזואלית, הסבר ושיחה. (ראו בתכנית הלימודים, על למידה בסביבה מתוקשבת בחינוך היסודי, אתר משרד החינוך).
- התלמידים ירכשו בהדרגה מיומנויות תקשוב בסיסיות:**
1. מיומנות השימוש במקלדת ופקודות שונות לעיצוב הטקסט.
 2. שימוש במחשב למטרות שכתוב ושיפור.
 3. שימוש בגוגל תמונות לאיתור תצלומים רלוונטיים כחלק מאיתור המידע.
 4. התלמידים יתנסו בביצוע במחשב בתהליכי השיפור במטלת כתיבה ארוכת טווח, כגון כתיבת סיפור.
 5. התלמידים יתנסו בגלישה באינטרנט ויאזינו ביוטיוב או בזמר רשת לשירי זמר; יצפו ביוטיוב בסרטונים קצרים ובמצגות.

פעילויות סביב טקסטים חזותיים / רחל שליטא

האורינות החזותית היא היכולת לקרוא, לפענח, לפרש וגם ליצור ולייצר טקסטים חזותיים (תמונות, תצלומים, איורים).

האורינות החזותית היא חלק בלתי נפרד מהעולם שבו אנו חיים, עולם ההופך להיות יותר ויותר חזותי. הילדים, ואנו המבוגרים, מוקפים היום בטקסטים חזותיים בכל אשר נפנה: שלטי חוצות ענקיים מושכים את תשומת לבנו, הפרסומות בעיתונות ובאינטרנט, העיצוב על כל תחומיו – כל אלה פונים אלינו באופן חזותי, ודורשים את התייחסותנו. למרות גודש זה של מסרים חזותיים, האופף אותנו מכל עבר, רובנו עדיין בורים בקריאת טקסט חזותי, כלומר עדיין לא רכשנו את המיומנויות הנחוצות לפענוח מושכל של הגודש החזותי. לכך בדיוק שואפת האורינות החזותית, הבאה להנחיל כלים ותהליכים לקריאה של מידע חזותי, גם כדי להעשיר בעזרתו את הלמידה, וגם כדי לחנך לקריאה ביקורתית, שבמהלכה יכול הקורא לחשוף מסרים סמויים בתוך הטקסט, לבדוק את עמדותיו-הוא ביחס לעמדה המוצגת בטקסט, לבדוק את עמדתו של המאייר ובסופו של דבר, לבחור כמה שמתאים להשקפת עולמו באופן אוטונומי ואחראי. בשונה מהטקסט המילולי, הטקסט החזותי פתוח יותר לפרשנות, יש בו פחות סימנים מוסכמים, והוא איננו שרירותי. טקסט חזותי יכול לעורר רגשות ולתרום לאווירה מסוימת.

איורים בטקסטים ספרותיים: האיורים כשמם כן הם – תפקידם להאיר את הטקסט. הם מהווים תוספת, הרחבה ופרשנות אישית של המאייר והם חשובים להבנה שלמה של הסיפור. האיורים עוזרים לתלמידים להבין מושגים מופשטים, ומשלימים פרטים על הדמות המרכזית והסביבה שבתוכה היא חיה. לדוגמה, האיור הראשון בספר "המפוזר מכפר אז"ר" מתאר אותו נוסע בניגוד לתנועה ומבליט אותו מכלל האנשים בצבע אדום. בספרי הילדים המאייר הוא שותף ליצירת הספר. יש זרימה הדדית בין הטקסט והאיור, הם שלובים זה בזה. אפשר לעיתים לפתוח בשיחה על הסיפור דרך העיון באיורים: מה בחר המאייר לאייר?

מדוע? כיצד מאיר האיור את אופי הדמות? כיצד משלים האיור פרטים שאינם מסופרים בסיפור? עניין אחר הוא עיסוק בצבעים: מדוע בחרו המאיירים בצבעים המסוימים? נושאים אחרים שאפשר להעלות: האם גם בדמיונכם כך נראית הדמות? האם אפשר למצוא קשר בין הסיפור והאיור? האם האיור תורם להבנה טובה יותר של הסיפור? למשל איור השער בעמוד 1: זהו תצלום של קולאז' המורכב מבדים חלקים ומבדים בהדפסים שונים. אפשר לשאול: מה רואים בשער? כיצד אפשר לדעת שהילדים הם תלמידים? מה רומז על מצב רוחם? לאן הם הולכים? לפי מה באיור אפשר ללמוד זאת? האם לדעתכם מתאים האיור כשער למדור? לאיור לשיר "ידידות" בעמוד 10 אפשר לשאול: מה רואים באיור? איזה חלק של השיר בחרה המאיירת לאייר? שער מדוע דווקא את החלק הזה? איורים ותצלומים לטקסטים מידעיים – ממחישים ומאירים את הכתוב: למשל בעמוד 18 מופיע איור של עונות השנה הממחיש תופעות האופייניות לכל עונה. הוא מבליט את השוני בין העונות ומוסיף מידע חזותי שאינו בטקסט המילולי. ראו משימה 4 בעמוד 19. התצלום בעמוד 27. ממחיש את המצווה העיקרית בראש השנה והוא מסביר את הפסוק מ"ויקרא": "יום תרועה יהיה לכם." תפקידו של האיור בעמוד 140 לעורר מיחזור. באיור בולטים גוונים ירוקים וסמל המיחזור. עמודים 155-157 הם איורים בסגנון קומיקס שאפשר ללמוד מהן מה חושב המאייר על הדמויות והמצבים שבחר לאייר.

מדי פעם מוזמנים התלמידים ליצור בעצמם יצירה חזותית. יש לזכור שהחומרים החזותיים שהתלמידים יוצרים אינם חייבים להיות תמיד ציורים שהילדים מצייירים. הם יכולים להיות גם תלת-ממדיים. בנוסף

לכך, ניתן לבקש מהם להביא תמונות נוספות מהבית, תמונות היכולות להקביל, כטקסט חזותי, לטקסט שאותו לומדים בכיתה.

המורים יכולים להקריין תמונות אמנות מתאימות לכל מדור מגוגל תמונות אל המסך, ולבקש מהתלמידים לתאר מה רואים בתמונה, האם התמונה מוצאת חן בעיניהם ומדוע? איך מתקשרת התמונה למדור? איזה מסר טמון בתמונה? ועוד. יש חשיבות רבה לכך שהילדים ידעו להבחין מתי מדובר ביצירת אמנות, ומתי מביטים בתצלום או איור עכשווי. התצלומים ממחישים בעבור התלמידים אובייקטים מסוימים ועלינו להתייחס אליהם בהתאם. תצלום אינפורמטיבי, המביא לנו מראה של מקום, לדוגמה תצלום הכותל המערבי בעמוד 208 מבליט את הריבונות של מדינת ישראל על ירושלים (הדגלים) ואת הרעיון שירושלים היא עיר שעושה את כל ישראל חברים. תצלום של חפץ, ידרוש שיחה, שבמרכזה יעמוד השימוש בחפץ לדוגמה: עמוד 44 – ארבעת המינים. או מאפייני הנוף המסוים. תצלום של סמל ידרוש שיחה על משמעות הסמל ושיקולי הבחירה בו לדוגמה סמל צה"ל בעמוד 188.

רשימת הטקסטים שבספר: הסוגה; עולם השיח; תכנים ומיומנויות

* יצירות הליבה

** יצירות מהמעגל השני

שם המדור: שנה חדשה כיתה חדשה

תכנים ומיומנויות	עולם השיח	הסוגה	
נושא השיר: ההנאה הרבה של הילד מכך שלמד לקרא. זיהוי ההומור בשיר. אמצעי אמנותי: חריזה.	עולם השיח של הספרות	שיר	טוב לדעת לכתוב / לאה נאור
נושא השיר: דמיון ושוני בין ילדים, העדפות; הבנת הגלוי והמשתמע בשיר; אפיון דמויות; קידום כתיבת תשובות ענייניות; קידום השיח הדבור; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם.	עולם השיח של הספרות	שיר	שני חברים/ יהודה אטלס
נושא השיר: דמיון ושוני בין ילדים. העדפות. הבנת הגלוי והמשתמע בשיר. אפיון דמויות. קידום כתיבת תשובות ענייניות. קידום השיח הדבור. קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם.	עולם השיח של הספרות	שיר	האשמתי את נדב/ תמר פיש
תהליך יצירת קרבה וידידות; אימא כדמות מעוררת ותומכת; לשון: משפחת מילים: חב"ד, העשרת אוצר המילים: עגום, מבארת, לפתע; כתיבה על אירוע אישי בעקבות השיר; קידום השיח הדבור; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם;	עולם השיח של הספרות	שיר	ידידות/ תרצה אתר
נושא השיר: קבלת השונה את עצמו, הבנה שתפילה היא אמצעי העוזר רגשית במצבי מצוקה; הבנת הגלוי והמשתמע מהשיר; קידום כתיבת תשובות ענייניות; קידום השיח הדבור; קריאה שוטפת ומדויקת.	עולם השיח של הספרות	שיר	הייתי הילד הכי קטן בכיתה/ יהונתן גפן

קריאה לשם הנאה.	עולם השיח של הספרות	ספר	המלחמה האדירה/ אורה אייל
נושא השיר: המיוחד לכל אחד מחדשי השנה. הכרת סדר החודשים בלוח העברי. מושג: מחזוריות (חודשי השנה, תופעות טבע, ימי השבוע, החגים וכיו"ב). קידום השיח הדבור: קריאה שוטפת ומדויקת. העשרת אוצר מילים: הקשר בין ירח (גוף שמימי) לבין ירח (חודש). לשון: השורש; משפחת מילים; משפחת המילים מהשורש בכ"ר; הלחם התלכדות של שתי מילים למילה אחת: "שחום".	עולם השיח של הספרות	שיר	שנים-עשר הירחים/ נעמי שמר
נושא השיר: הרגשות והמחשבות שחודש תשרי מעורר אצל הדוברת, רמזים לחגי תשרי בשיר, מצב הרוח בתשרי; קידום כתיבת תשובות ענייניות; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם; קידום השיח הדבור; העשרת אוצר המילים.	עולם השיח של הספרות	שיר	שיר לחודש תשרי/ דתיה בן-דוד
הפקת מידע מספר לימוד, הן מהטקסט המילולי והן מהטקסט החזותי; מושג: "עונת מעבר"; העשרת השפה: מילים נרדפות: שמש – חמה.	עולם השיח העיוני	מידע	מזג האוויר ועונות השנה

שם המדור: ראש השנה

תאריך החג; מושגים: "יום תרועה", "מקרא קודש"; תקיעת שופר המצווה המרכזית בחג.	עולם השיח היהודי	פסוק	מן התורה
משמעות הפנייה: אבינו מלכנו. בקשת המתפללים עבור הציבור כולו. לשון: ביטוי ציורי: "שערי שמים" שייכות במילה אחת.	עולם השיח היהודי	קטע קצר מהתפילה "אבינו מלכנו"	מתוך מחזור התפילה המחזור "אבינו מלכנו"
פנייה לקדוש הוא להאזין לו לקבל את תפילות המתפללים לשון: מילים שיש ביניהן קשר משמעות.	עולם השיח העיוני עולם השיח היהודי	פיוט לראש השנה.	ארשת שפתינו/ פיוט
הרימון במסורת היהודית; הטעם לאכילת רימון בסעודת ראש השנה; קידום כתיבת תשובות ענייניות; מושגים וצירופי לשון: "מלא כרימון", "תשמישי קדושה"; מילים ממשפחת שמ"ש; המושג: "שבעת המינים".	עולם השיח העיוני	מידע	פרי הרימון

שם המדור: יום הכיפורים

תאריך היום; המצווה העיקרית: צום; מילים נרדפות: מחילה, סליחה, כפרה.	עולם השיח היהודי	פסוקים	מן התורה
המתפללים מודים לקב"ה על האפשרות לעבור תהליך של התנקות מחטאי השנה שחלפה ועל סליחת ה' לחטאיהם.	עולם השיח היהודי	משפט מתוך מחזור התפילה	מן המחזור

מילה עם כוונה/ חרווה יודקובסקי	שיר	עולם השיח של הספרות	חשיבותה של בקשת סליחה להרגשה האישית; הקושי לבקש סליחה והקושי לסלוח.
אני רוצה לצום/ רחל רוזנר	סיפור	עולם השיח של הספרות	הבנת ההשתלשלות האירועים בסיפור; יצירת תחושת אמפטיה כלפי הילד המשתוקק לקיים את מצוות הצום ומאידך ההכנה שצום מלא מסוכן לצעירים אף אם הצליחו לעמוד בו.
*התפייסות/ שלומית כהן- אסיף	שיר	עולם השיח של הספרות	נושא השיר: הקושי להתפייס; הבנת הגלוי והמשתמע בשיר; קידום כתיבת תשובות ענייניות; כתיבת המשך למסופר בשיר; קידום השיח הדבור; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם.

שם המדור: סוכות

מן התורה	פסוקים	עולם השיח היהודי	המצווה העיקרית: ישיבה בסוכה; שמות ארבעת המינים בתורה ושמותיהם בימינו; המושג: "חג האסיף"; מצוות העלייה לרגל והמצווה לשמוח בסוכות.
סוכתנו/ נתן אלתרמן	שיר	עולם השיח של הספרות	האווירה בשיר: ההתלהבות בשעת בניית הסוכה, הגאווה משהושלמה בנייתה; קידום השיח הדבור; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם; אמצעים ספרותיים: הגזמה, חריזה וקצב.
הלולב של עמרי/ רחל רוזנר	סיפור		הבנת הגלוי והמשתמע מהסיפור. האכזבה של המספר שאין לה נחמה, תחושת הבעלות על האתרוג של עמרי. יחסים בין אחים. מילים המבטאות רגש.

מדור: שמחת תורה

שמיני עצרת/ דבורה כהן	מידע	עולם השיח העיוני	הפקת מידע והכרת מושגים הקשורים לקריאה בתורה: קריאת פרשת השבוע בשבת בבית הכנסת, חלוקת התורה לפרשות לפי מספר השבתות בשנה; מהות החג: סיום סבב קריאה בתורה ותחילת סבב חדש; מושגים: "מחזוריות", "שמחת תורה", "סיום" ו"התחלה", "פרשת השבוע", "עצרת".
--------------------------	------	------------------	---

מדור: במשפחה

מז התורה	פסוק	עולם השיח היהודי	
מתוך קיצור שולחן ערוך	כיבוד הורים	עולם השיח היהודי	הבנת הקשר בין לימוד תורה לכיבוד הורים.
סוגים שונים של משפחות	מידע	עולם השיח העיוני	קריאה לשם הפקת מידע; הבנת המושגים: "דור", "משפחה גרעינית" ו"משפחה מורחבת".
** פתחו את השער/ קדיה מולדובסקי	שיר	עולם השיח של הספרות	האווירה בשיר; שרשרת הדורות בשיר; לשון: "שער" ו"שרשרת זהב" במשמעות מילולית ובמשמעות מושאלת; האווירה בשיר.
** ילדה קטנה וטובה/ א"א מילן	שיר	עולם השיח של הספרות	הדוברת בשיר; יחסי הורים ילדים; הבנת הגלוי והמשתמע מהסיפור; אפיון דמות הילדה; קידום כתיבת תשובות ענייניות; קידום השיח הדבור; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם.
** מי אשם/ פניה ברגשטיין	שיר	עולם השיח של הספרות	זיהוי הדובר בשיר; יחסי אחים במשפחה; הרצון להתפייס והקושי להתפייס; הבנת הגלוי והמשתמע בשיר.
** בואו נעשה שלום קטן/ לאה נאור	שיר	עולם השיח של הספרות	ויתור הדדי כערך התורם ליחסי ידידות ושלוש; הבעת עמדה אישית; קידום כתיבת תשובות ענייניות; קידום השיח הדבור; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם.
** מדוע אני לא אחי הגדול/ רימונה דינור	שיר	עולם השיח של הספרות	יחסי אחים במשפחה; זיהוי הדובר בשיר; כתיבת סיפור; קידום השיח הדבור.
אמא היא אמא גם אם היא פילה/ לפי ירחון עיניים	כתבה	עולם השיח של תקשורת ההמונים	תיאור והסבר על הטיפול בצאצאים במשפחת הפילים; הפקת מידע מהטקסט; קידום כתיבת תשובות ענייניות; איתור מידע, קריאתו ודיווח עליו.
העציץ הירוק	ספר	עולם השיח של הספרות	קריאה לשם הנאה.

מדור: מילים מספרות

** מילים של טעם/ דתיה בן-דור	שיר	עולם השיח של הספרות	המשמעות המילולית והמשמעות המושאלת של המילה "טעם".
** ככה זה בעברית/ דתיה בן-דור	שיר	עולם השיח של הספרות	התבוננות בתופעות יוצאות דופן בשפה העברית; לשון: זכר ונקבה, יחיד ורבים; כתיבת המשך לשיר.

עברית ועברים/ לפי ויקיפדיה	מידע	עולם השיח העיוני	הפקת מידע מהטקסט; מקור שמה של העברית; העשרת אוצר המילים; צאצאים.
**מילים אחיות/ דתיה בן-דור	שיר	עולם השיח של הספרות	העשרת השפה: מילים נרדפות, מילים שכיחות ומילים שמשמשים בהן לעתים רחוקות.
מהו מילון?	מידע	עולם השיח העיוני	הבנה שהלשון העברית הדבורה המקשרת היום בין אזרחי המדינה היא פרי מאבק לחדוש הדיבור בעברית בארץ ישראל; השפה נמצאת בתהליך השתנות מתמיד. לשון: הכרת סדר אותיות האלף-בית. סדר המילים במילון; שימוש במילון.

מדור: שבת

מן התורה	פסוק	עולם השיח היהודי	השבת זכר למעשה בראשית.
כיצד מענגים את השבת?	מידע	עולם השיח העיוני	מצוות עונג שבת.
הדלקת נרות בשבת	מידע	עולם השיח העיוני	מצוות הדלקת נרות בשבת.
*יוסף מוקיר שבת	מדרש	עולם השיח היהודי	הבנת המשמעות הגלויה והמשמעות הסמויה בסיפור; הבנת המטרה החינוכית של חכמינו; מילים אופייניות לשפת חכמים.
שבת / יהודה עמיחי	שיר	עולם השיח של הספרות	עונג שבת כפי שהוא מתבטא בשיר; אוירת השבת בשיר; הבעת דעה אישית.
תבלין של שבת		עולם השיח היהודי	הבנת המשמעות הגלויה והמשמעות הסמויה בסיפור; הבנת המטרה החינוכית של חכמינו; מילים אופייניות לשפת חכמים.
נרות לשבת/ זהבה דרויאן	סיפור	עולם השיח של הספרות	הבנת הרקע ההיסטורי: ארץ ישראל בראשית הציונות עדין בחיתוליה ורחוקה ממצב המדינה המודרנית והמפותחת בימינו. חשיבות קיום מצוות השבת.
אולי בשבת יזרקו סוכריות/ אורי אורבך	שיר	עולם השיח של הספרות	קריאה לשם הנאה.
מדור: סתיו			
הקין נגמר/ מיכל גורן	שיר	עולם השיח של הספרות	אוירת הסתיו וסימני הסתיו.
נדידת הציפורים	מידע	עולם השיח העיוני	הפקת מידע מהטקסט; המושג: "נדידה".

מדור: מה בריא?

*יואש/ ע' הלל	שיר	עולם השיח של הספרות	נושא השיר: הקשר בין אכילה לבריאות; אמצעים ספרותיים: חריזה, הבחנה בכיטויי הומור בשיר; לשון: מילים נרדפות; חריזה.
למה חשוב לאכול ירקות/ ד"ר פנחס זמיר	מידע	עולם השיח העיוני	הפקת מידע מהטקסט: חשיבות אכילת ירקות ופירות; מיון לקבוצות.
חפיסת שוקולד/ שלומית כהן-אסיף	סיפור	עולם השיח של הספרות	הבנת הפער בין התכנון למידתיות באכילת ממתקים לבין התשוקה לאכול כאוות הנפש; לשון: מילות זמן: בהתחלה, אחר כך, בהמשך, הקשר הלשוני בין מילים משורש זל"ל.
השוקולד שאנחנו אוהבים/ ד"ר פנחס זמיר	מידע	עולם השיח העיוני	אכילה נכונה היא אכילה מתונה; הפקת מידע מהטקסט; ניהול דיון לפי כללים מוסכמים.

מדור: חנוכה

על הנסים	תפילה	עולם השיח היהודי	הבנת התוכן והרעיון הגלומים בתפילה. לשון: מילים נרדפות ומילים מנוגדות.
במה הדליקו	מידע	עולם השיח העיוני	הבנת הקשר בין המסופר לבין מספר הימים שחוגגים את החג; ההבדלים בין מנורה לחנוכייה.
לכבוד החנוכה/ ח.נ. ביאליק	שיר	עולם השיח של הספרות	מנהגי החג לפי השיר; חריזה: שורות חוזרות; אוצר מילים: השתנות השפה: כרכר – סביבון; תשורה, שחוקה, אבוקה.
שם מסתובב/ תלמה אליגון	מידע	עולם השיח העיוני	ביסוס ההבנה שהשפה משתנה.
החנוכייה של נדב/ רבקה זיו	שיר	עולם השיח של הספרות	ההכנות לחג, הסיפוק מעבודת כפיים ומיצירה; אור במשמעות מילולית ובמשמעות מושאלת; צירוף לשון: עיניים מאירות.

מדור: חורף

**אני אוהב להירטב/ מירה מאיר	שיר	עולם השיח של הספרות	השמחה וההתרגשות של הדובר; השוני בין ילדים למבוגרים ביחסם לגשם.
**חורף (רוח רוח)/ מרים ילן-שטקליס	שיר	עולם השיח של הספרות	קולות של חורף; אנומטופיאה: הקשר בין מילים והרעש שהן "עושות"; חריזה; לשון: מילים נרדפות: רקיע – מרום; משפחת מילים מהשורש רו"ם.

החורף הגיע	ידיעה עיתונאית	עולם השיח של תקשורת ההמונים	הבנת מטרת מסירת הידיעה לקוראים; לשון: לשון יחיד ולשון רבים, בזכר ובנקבה.
הנרקיס פרח יפה ומוגן/ רבקה לוי	מידע	עולם השיח העיוני	הבנת יחידת המידע; מושגים: "פרח בר", "פרח מתורבת", "פקעת", "פרח מוגן".
**פזמון ליקינטון	שיר	עולם השיח של הספרות	הציפייה הממושכת לגשם; שמחה על בואו של הגשם; השערות לגבי הדוברת בשיר; ניגודים ודמיון בשיר.
*רקפת לוין קיפניס	שיר	עולם השיח של הספרות	הכרת אמצעים אמנותיים: מצלול (ציפור מצפצפת הציצי); העשרת השפה: פעלים ומילים בשיר שאינן בשימוש יומיומי; מושג: "פרח מוגן".

מדור: ט"ו בשבט

**הטויל הקטן/ נעמי שמר	שיר	עולם השיח של הספרות	משמעות כותרת השיר; ההנאה מהטיול בטבע; מותר ואסור בטיול טבע; לשון: סידור מילים לפי סדר האלף – בית.
מקהלה עליזה/ לאה נאור	שיר	עולם השיח של הספרות	התנהגות הציפורים במקהלה מקבילה להתנהגות בני האדם. ההומור בשיר אמצעים אמנותיים: החוויה השמיעתית חושית בשיר.

מדור: שמו על העולם

* אם קלקלת אין מי שיתקן אחריו	מדרש	עולם השיח היהודי	הבנת הגלוי והמשתמע במדרש; הבנת המטרה החינוכית של חכמינו: אחריות האדם לשמירת הבריאה; הפקת מידע מהטקסט; עריכת דיון לפי כללים מוסכמים; ממאפייני לשון חכמים: תן דעתך-שים לב; נטלו – לקחו; מילים נרדפות: אילן-עץ, נאה-יפה.
מיחזור פסולת/ רבקה לוי	מידע	עיוני	הפקת מידע מן הטקסט תוך שימוש בכל מרכיביו; הבנת המושג מיחזור עידוד המיחזור כדרך לשמירת הטבע. הבנת התהליך מפסולת לשימוש חוזר
תמר כותבת הזמנה/ ד"ר פנחס זמיר	מידע	עולם השיח של תקשורת ההמונים	הפקת מידע מן הטקסט; כותרת הרומזת על התוכן; הבנת מטרת ההזמנה; ניסוח הזמנה.
שומרים על הטבע	כתבה	עולם השיח של תקשורת ההמונים	הפקת מידע מן הטקסט; הבנה שכתבה מפרטת ומרחיבה ידיעה; יכולה להביעה רגשות.
צייד החוחיות ירצה ארבעה חודשי מאסר	ידיעה	עולם השיח של תקשורת ההמונים	הפקת מידע מן הטקסט תוך שימוש בכל מרכיביו; הכרת מאפייני הידיעה בעיתון: מצינת עובדות בלבד, הכותב אינו מביע את דעתו; מבנה אופייני של ידיעה.

הנשר מלך העופות בסכנת הכחדה!	עולם השיח של תקשורת ההמונים	הפקת מידע מן הטקסט תוך שימוש בכל מרכיביו; כותרת הרומזת על התוכן; לשון: משמעות המילה הכחדה.
------------------------------	-----------------------------	--

מדור: פורים

אורי כדורי בפורים	עלילון		
סיפור מגילת אסתר	תמצית המגילה	עולם השיח היהודי	הכרת רצף השתלשלות האירועים בסיפור המגילה; הבנת המושג "נס נסתר"; הכרת ביטויים אופייניים ללשון המגילה; הבעת עמדה אישית.
ארבע מצוות חג הפורים	מידע	עולם השיח המידעי	דיון במצוות; קישור לעולם הלומדים.
המפוזר מכפר אז"ר/ לאה גולדברג	ספר		קריאה לשם הנאה.
האי של יאשקה/ יוסי אבולעפיה	ספר		קריאה לשם הנאה.

מדור: פסח/ אביב

עוד מעט פסח/ אמונה אלון	שיר	עולם השיח של הספרות	נושא השיר: השתתפות הילדים בהכנות לפסח. הבנת התוכן; הפער בין העזרה והתוצאה; הגישה המנחמת של האם.
ניסן / אוריאל אופק			הבחנה בין האביב לבין פסח בשיר.
מן התורה	פסוקים		"והגדת לבנך" – חובת האב לספר לילדיו את סיפור יציאת מצרים; תאריך החג; פסח מצרים – אירוע בערב היציאה ממצרים.
זכר למקדש	מידע	עולם השיח העיוני יהודי	מצוות פסח מצרים לפי התורה. קיום מצוות פסח לדורות במקדש. ולאחר החורבן. הבנה שהטקסט מאורגן לפי סדר הזמנים.
כתוב בהגדה של פסח			הבנת חובת האב לספר לבניו את יציאת מצרים. אכילת מצות על שום מה?
** ארבע קושיות	מתוך ההגדה	עולם השיח היהודי	הבנת תוכן הקושיות; שיח דבור: שאילת שאלות נוספות על משמעות החג; לשון המקורות: מטבילין, מסובין, ההבדל בין "מסובים" בימים קדומים ל"מסובים" בימינו.
איפה האפיקומן/ פוצ'ו	שיר	עולם השיח של הספרות	ההומור בשיר. מושג: אפיקומן.
כל שנה אותו הדבר/ דן אלמגור	סיפור	עולם השיח של הספרות	הבנת הגלוי והמשתמע מהסיפור. מושג: כוס חמישית-כוס אליהו.

מדור: יום הזיכרון לשואה ולגבורה

יום הזיכרון	מידעי	עולם השיח העיוני	הבנת הסיבה לקיום יום הזיכרון. מושג: הנצחה.
מחבוא בתוך מחבוא בתוך מחבוא/ א' פרנקל	סיפור	הספרות	הבנת התוכן הגלוי והסמוי בסיפור; תושייה תכונה מרכזית בדמות האם ותכונה הכרחית במצבי סכנה.

מדור: יום הזיכרון לנופלים במערכות ישראל ופעולות האיבה

זוכרים ומזכירים את הנופלים	מידע		דרכי הנצחה וההוקרה לנופלים; לשון: אוצר מילים: מתייחדים, תורן, מרכינים ראש, מערכות.
**מלחמה זה דבר בוכה/ תרצה אתר	שיר	ספרות	משמעות כותרת השיר; השאיפה למצב של שלום בין בני אדם.

מדור: יום העצמאות

בנימין זאב הרצל – חוזה מדינת היהודים/ רבקה לוי	מידע	עולם השיח העיוני	דליית מידע מהטקסט; היכרות עם דמות מופת; הגורמים שהניעו את הרצל לפעול למען הקמת מדינה ליהודים; הבנת קשרים סיבתיים; לשון: משמעות המילה "חוזה"; פתגם: "אם תרצו אין זו אגדה".
סיפור הקמת מדינת ישראל	מידע	עולם השיח העיוני	הבנת יחידת המידע; מושגים: "הכרזת העצמאות", "מגילת העצמאות".
מאתיופיה לישראל	כתבה	תקשורת המונים	הכרת שניים מהעקרונות במגילת העצמאות: השאיפה לשלום, המדינה היא ביתם של כל יהודי העולם והם מוזמנים לעלות ולחיות בה.
הדגל והסמל	מידע		נימוקים לבחירת הסמל והדגל; ההבדל בין הדגל, שהוא סמל לאומי, לבין הטלית, שהיא סמל דתי.
התקווה	ההמנון	עולם השיח של הספרות	מושג: המנון. משמעות השם. הכמיהה לארץ ישראל והתקווה לשוב אליה כפי שהם מתבטאים בהמנון. ידיעת ההמנון בעל פה.
**שלום/ תמר אדר	שיר	עולם השיח של הספרות	הבחנה במושג "שלום" כברכה אישית ו"שלום" במשמעות תפילה ומשאלה בשיר; לשון: צירופי מילים למילה: "שלום".
מתוך התפילה לשלום המדינה	תפילה	עולם השיח היהודי	הבנת הגלוי והמשתמע; כינויי ה' וכינוי לחיילי צה"ל בתפילה; הבקשה לשלום.
הרב יצחק הכהן קוק/ יעל נבו	ביוגרפיה	עולם השיח העיוני	דליית מידע מהטקסט; היכרות עם דמות מופת ופועלה למען עלייה לארץ ישראל; הבנה שתולדות חיים כתובים לפי סדר הזמנים.
מאתיופיה לישראל	כתבה	עולם השיח של תקשורת ההמונים	דליית מידע מהטקסט. הזדהות עם קשיי העולים וסבלם בדרכם לארץ.
מועדון קוראים	ספר	עולם השיח של הספרות	קריאה לשם הנאה.

מדור: ל"ג בעומר

מזון התורה	פסוק	עולם השיח היהודי	מצוות ספירת העומר בתורה והקישור לעולם התלמידים.
ספירת העומר	מידע	עולם השיח העיוני	דליית מידע מהטקסט. הבנת ייחודו של ל"ג בעומר בין ימי הספירה. מושגים: עומר; ספירת העומר.
המדורה שלנו/ לאה נאור	סיפור	עולם השיח של הספרות	הבנת השתלשלות האירועים בסיפור. בעיות אינן מכשול אם מגלים תושייה ופותרים אותן.
מרד בר כוכבא/ רבקה לוי	מידע	עולם השיח העיוני	דליית מידע מהטקסט. דגש על תמיכת רבי עקיבא במרד בר כוכבא; הצלחת המרד וכישלוננו לאחר שלוש שנים.
ר' שמעון בר יוחאי/ רחל לוי	מידע	עולם השיח העיוני	דלית מידע מהטקסט. היכרות עם דמות מופת. הקשר בין ל"ג בעומר לר' שמעון בר יוחאי.

מדור: יום ירושלים

מתוך המחזור לשלושה רגלים	מתוך התפילה	עולם השיח היהודי	מרכזיותה של ירושלים בהווה היהודית; הבקשה והתחינה לשיבה מהגלויות לציון.
מתוך התלמוד הירושלמי	מדרש	עולם השיח היהודי	מרכזיותה של ירושלים בחיי העם היהודי. העלייה לרגל כמקרכת ומחברת בין היהודים ממקומות שונים אז והיום.
הכותל המערבי/ חנה זמיר	מידע היסטורי	עיוני	הבנת רצף האירועים; משמעות הכותל המערבי לעם ישראל.
** מקום המקדש/ מירי ברוך	סיפור	ספרות	הבנת המשמעות הגלויה והסמויה בטקסט; זיהוי קשרים סיבתיים בטקסט; העשרת אוצר המילים: "ראו ברכה בעמלם", "גמלה החלטה בלבם", "שמח בחלקו", "עריירי".

מדור: שבועות

מזון התורה	פסוק	עולם השיח היהודי	הבנת שבניגוד לחגים ומועדים אחרים בתורה. תאריך חג השבועות מצוין על ידי ספירה של שבעה שבועות מיום הנפת העומר במקדש
*מתן תורה	מדרש	עולם השיח היהודי	הבנת הגלוי והמשתמע. השוואה בין תיאור האירוע בתורה לתיאורו במדרש.
שדה על גב חמור/ עיבוד: ירדנה הדס	מעשייה	עולם השיח של הספרות	הבנת הגלוי והמשתמע במעשייה; רצף האירועים; דמותו של ר' עקיבא ודמותה של רחל כפי שמשתקף בסיפור. מערכת היחסים בין רחל לר' עקיבא.
מתוך התורה	פסוקים הקשורים למצוות העלייה לרגל	עולם השיח היהודי	ידיעה שאת הביכורים מביאים משבעת המינים; הכרת שבעת המינים שהתברכה בהם ארץ ישראל; הציטוט מדברי עולי הרגל במקדש; משמעות הכינוי "ארץ זבת חלב ודבש".
הבאת ביכורים בזמן שבית המקדש היה קיים	מידע	עולם השיח העיוני	דליית מידע מהטקסט. מושגים: "עלייה לרגל", "הבאת ביכורים", "זיכרון ביכורים", "מתן תורה".

מדור: כשהחיות מתנהגות כמונו

הבנת המשמעות הסמויה בטקסט; זיהוי קשרים סיבתיים בטקסט; אפיון תכונות הצב והארנב; הסיבות לכישלונו של הארנב; תכונות: יהירות, ביטחון עצמי מופרז, יכולת לזהות נקודת תורפה של המתחרה; מושגים: "משל", "נמשל", "לקח"; הבעת עמדה אישית באשר לנמשל.	עולם השיח של הספרות	משל	*הארנב והצב/ איזופוס
הפקת מידע מהטקסט; מושג: "משל"; לפני שהועלו על הכתב, סופרו מעשיות ומשלים בעל פה.	עולם השיח העיוני	מידעי	איזופוס
הבנת רצף העלילה. הבנת המשמעות הסמויה בטקסט; זיהוי קשרים סיבתיים בטקסט; הבעת עמדה על מסקנות המשל.	עולם השיח של הספרות	שיר	*האריה והעכבר/ איזופוס
הגלוי והמשתמע בטקסט; הבנת רצף העלילה; זיהוי קשרים סיבתיים בטקסט; זיהוי הנמשל; הבעת עמדה אישית.	עולם השיח של הספרות	משל	*עכבר העיר ועכבר הכפר/ איזופוס
הבנת רצף העלילה; הבנת המשמעות הסמויה בטקסט; זיהוי קשרים סיבתיים בטקסט; הבעת עמדה על מסקנות המשל; אוצר מילים: שצף קצף, גועש, נגח, אחו, מרגלות ההר; הבעת עמדה אישית.	עולם השיח של הספרות	משל	**שני תיישים/ שלמה אבס
הבנת המשמעות הגלויה והסמויה בטקסט; זיהוי קשרים סיבתיים בטקסט; הניגוד בין הדמויות והבנת הסיבות להתנהגותן; כתיבת סיום אחר לסיפור; הבנת המשמעות הגלויה והסמויה בטקסט; זיהוי ההומור.	עולם השיח של הספרות	משל	**הצב והעקרב/ עודד בורלא
הבנת רצף העלילה; הבנת המשמעות הגלויה והסמויה בטקסט; זיהוי קשרים סיבתיים בטקסט; אפיון הדמויות; זיהוי קשרים סיבתיים; הכרת המושג: "תכונות אופי"; לשון: צירופי מילים: החמיצו פנים, גדת נהר, בראש מושפל הוא ניגודו של בראש מורם (רצוי להדגים שימוש בביטויים האלה במצבים שונים ואף לבקש את התלמידים לעשות כן).	עולם השיח של הספרות	משל	**התנין קורנליוס/ ליאו ליאוני

מדור: קיץ

הנאות הקיץ; מיון לקבוצות; כללי זיהרות בקיץ; כתיבת כללים.	עולם השיח של הספרות	שיר	* * מה יש בקיץ?/ חיה שנהב
תוכניות הדובר לחופש הגדול; לשון: מילת קישור: "כי".	עולם השיח של הספרות	שיר	החופש הגדול/ לאה נאור

פרק ב –

הוראת טקסטים ספרותיים וטקסטים עיוניים ניתוח והערות דידקטיות

מדור: שנה חדשה – כיתה חדשה (עמוד 1 בספר לתלמיד)

מבוא

המדור עוסק בחוויה מעולמם של הילדים: הפגישה עם הכיתה החדשה, כיתה ב'. במדור יצירות המתארות בעיות בין ילדים בחטיבה הצעירה כגון: "הייתי הילד הכי קטן בכיתה" מאת יהונתן גפן; האשמתני את נדב מאת תמר פיש-נחשון.

כבר מהמדור הראשון עולה אחד הנושאים המרכזיים בכיתה ב': הקריאה ואהבת הקריאה. ההמלצה, למדור זה ולמדורים הבאים, היא לקרוא יחד עם הילדים בקול את היצירות. הקריאה בקול מנכיחה את היצירה ומקרבת אותה אל השומעים כאקט של תקשורת בין מוען לנמענים. היא מאפשרת להתוודע אל היצירה באופן חיוני וחיובי, לשמוע, להפנים ולזכור את סגנונה, את התחביר ואת אוצר המילים שהיא מציעה. בכך הקריאה בקול מקרבת את היצירה אל הילדים ומאפשרת להם ליהנות וללמוד אותה וממנה.

הפעילויות במדור כוללות טיפוח ההבנה, טיפוח רגשי וטיפוח משולב של השפה הכתובה עם השפה הדבורה. הן כוללות התייחסות לתחום התוכן וההקשר ברמה המתאימה לקהל היעד. הטקסטים מאפשרים לעסוק במוסכמות המבניות ובבחירות הלשוניות של הטקסט. הפעילויות מביאות למודעותם של התלמידים שימוש בחריזה וחלוקה לבתים בשירים, מעשירות את אוצר המילים והביטויים, מעודדות כתיבה ומקדמות גם את השפה הדבורה, משמע יצירת דיאלוג בין עמיתים בשיתוף המורה, המהווה תשתית לרכישת האוריינות על כל היבטיה.

המשימות מאפשרות לדון בכתיבת תשובה (ראו לעיל: כתיבה בשיעור והדרכה לכתיבת סיפור). המדור מעמיק את העיסוק בחוויית המפגש עם בית הספר, בדגש על הצד החברתי שבו. הוא עוסק בעיקר ביחסים בין הילדים לבין עצמם, ומעלה רגשות מעורבים של שמחה, התרגשות ולפעמים גם בעיות כגון הרגשת בדידות או עצב. קריאת יצירות מסוג זה והדיון בהן בכיתה מאפשר לילדים להרגיש ולבטא קשת של תחושות המאפיינת את סביבת הלמידה. המדור כולל יצירות של מחברים מוכרים, המייצגים תקופות שונות וסגנונות כתיבה שונים, חשובים ומרכזיים. הן מעשירות את התלמידים בתחום הרגשי והערכי ומאפשרות שיחה על חוויות אישיות ועל רגשות שניעורו בעקבות הקריאה.

התלמידים יבחינו בין המשמעות המפורשת והמשמעויות הנלוות של מילים ומשפטים ויבחנו בעזרת הפעילויות השונות את נקודות המבט השונות ביצירות. בכך יעמיקו את התובנות על עצמם ועל החיים. בלשון יתוודעו התלמידים לעקרון תצורת המילים בעברית, המתבססת על אותיות השורש למטרות הבנת הנקרא, ויכירו מילים נרדפות ומנוגדות.

במדור שירים, פרי עטם של מיטב היוצרים. שירו של יהונתן גפן "הייתי הילד הכי קטן בכיתה"; ושירו

של יהודה אטלס "שני חברים", העוסק בסוגיית בחירת החבר או החברה שילוו את הילד במהלך יום הלימודים ומחוצה לו: האם לבחור בדומה לי, או בשונה ממני? שאלה עקרונית, המלווה לעתים גם מבוגרים, והיא מתוארת כאן בשפה בהירה ושווה לכל נפש.

שירה של תרצה אתר "ידידות" מתאר את תהליך רכישת החברים החדשים בכיתה, בבית הספר. הדגש בשיר הוא על התהליך, על הרצף והמכלול שבו, עד ההגעה למטרה. הדגש על התהליך – במקרה זה תהליך התערות בכיתה חדשה – הוא בעל חשיבות עקרונית בעולמם של ילדים, הנוטים להתקשות בדחיית סיפוקים. הוא מעלה על נס תכונות חשובות כגון התמדה, אמונה ועוד.

הצעה לתכנון הוראה למדור: שנה חדשה – כיתה חדשה

המדור ערוך בגישה בין-תחומית. נוסף על היצירות הספרותיות הוא מציע טקסט מידעי על עונות השנה ומפגיש את התלמידים עם המושג "מחזוריות".

במדור שתי יחידות הוראה

יחידה א' – חוויות לקראת פתיחת שנת הלימודים החדשה

עולם השיח של הספרות

טקסט מרכזי: הייתי הילד הכי קטן בכיתה / יהונתן גפן

טקסטים נלווים: טוב לדעת לקרוא ולכתוב / לאה נאור; ידידות / תרצה אתר; האשמתי את נדב / תמר פיש; שני חברים / יהודה אטלס

מטרות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשירים; הבנה שהשירה מבטאת רגשות; קישור לעולם האישי של הלומד; זיהוי המאפיינים הבולטים בשירים: חריזה, חזרות, מקצב, בתים; קידום קריאה מדויקת ושוטפת.

לשון: העשרת אוצר המילים והביטויים.

הבנת המושגים דובר, חריזה, בית בשיר.

תכנים ומיומנויות: קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

לפני התחלת העיסוק במדור נשוחח עם התלמידים על הכנותיהם לקראת השנה החדשה – על מה חשבו? מה הרגישו? נקרא את "מה במדור?" ונסביר שהם עומדים ללמוד שירים שקשורים לחיי בית הספר ולתחילת השנה. שניים מהם מספרים על ההתרגשות וההכנות ביום שלפני התחלת שנת הלימודים וביום הלימודים הראשון, שיר שמספר על הקושי להיות שונה מילדים אחרים בכיתה ושיר על ההנאה שבקריאת ספר כאשר יודעים לקרוא.

נרחיב ונספר שבמדור נכיר מצבים שונים שקורים בין ילדים; נכיר ילדים שיש להם חברים בעלי תכונות אופי שונות; נבין איך מרגישים כשלא מוצאים מיד חבר בכיתה החדשה; איך מרגיש ילד ששונה במשהו מאחרים.

בסוף לימוד המדור נקרא שני ספרים שלמים. האחד, מספר על דג סקרן שמתעניין

בשונים ממנו ונהנה בחברתם, והשני מספר על ילדה בודדה. נלמד מילים חדשות בשפה העברית, נלמד לענות היטב תשובות מיטביות למשימות שבספר, נלמד לשוחח לפי כללים שנסכים עליהם ונחבר תפילה משלנו.

יחידה ב' – התחלת מחזור חדש של עונות השנה ושל חודשי השנה עולם השיח של הספרות

שנים עשר ירחים / נעמי שמר

שיר לחודש תשרי / דתיה בן-דור

תכנים ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשירים; הבנה שהשירה מבטאת רגשות; קישור לעולם האישי של הלומד, הכרת לוח החגים השנתי. **לשון:** העשרת אוצר המילים, השורש ומשפחת מילים; הכרת המושגים דובר, חריזה, בית בשיר.

תכנים ומיומנויות: קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם, האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; כתיבת סיפור; העשרת אוצר המילים. **עולם השיח העיוני:** מזג האוויר ועונות השנה.

תכנים ומיומנויות בתחום השיח העיוני: הפקת מידע מהטקסט בהסתמך על מרכיביו השונים: הכתוב, איורים ותצלומים. הבנת הנושא; כתיבת תשובות ענייניות; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; קישור לידע עולם; קריאה שוטפת. **לשון:** העשרת אוצר המושגים והמילים.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

א. נשוחח עם התלמידים על כך שתחילת שנת הלימודים מבשרת שהקיץ מתקרב לסיומו ושנה חדשה מתקרבת ובאה, וכן על תכניותיהם לקיץ.

ב. נקרא עם התלמידים את "מה במדור?" העוסק בחילופי העונות, נכיר את שמות חודשי השנה ומה מיוחד לכל חודש, נקרא שיר על חודשי השנה. נלמד להפיק מידע מתוך איורים. נמשיך ללמוד מילים חדשות. נכיר ונלמד שיש לכל מילה שורש שממנו היא "צומחת" ושהמילים בעברית מחולקות למשפחות.

טוב לדעת לקרוא ולכתוב / לאה נאור (עמוד 2 בספר)

שירה של לאה נאור הוא שיר ארספואטי, כלומר שיר העוסק בספרות, בקריאה ובכתיבה. ארספואטיקה – אמנות העוסקת בעצמה. למשל ציור על ציור, סרט על עשיית סרט, ושיר או סיפור שהתוכן שלהם הוא קריאה ו/או כתיבה.

שירים ארספואטיים נוספים שהילדים אולי מכירים: "איך שיר נולד" של יהונתן גפן, "אלף בית" של נעמי שמר, "שיר הוא לא רק מילים" של דידי מנוסי (שיר), שיר הוא לא רק מילים/ שיר, שיר הוא לא רק צלילים/ שיר, שיר הוא התחלה/ שירו שיר תקווה גדולה).

מקור השם הוא ספרו של המשורר הרומי הנודע הוראציוס "ארספואטיקה" (תורגם לעברית בשם "על אמנות הפיוט"), מן המאה הראשונה לפנה"ס. כבר בעת העתיקה, ומאו ועד היום, המשוררים עסקו לא רק בתכנים שונים הקשורים לעולם ולאדם אלא גם בכלי (השפה) ובצורות שאפשר להפיק ממנו כתוכן בפני עצמו. בשירה של לאה נאור מוזכרות כמה צורות כאלה: סיפור, מכתב, שלטים ברחוב, פתקה וכדומה. אפשר לבקש מהילדים למנות עוד "צורות" של שפה כתובה, כגון שיר, תפילה, מחזה, ציטוט, ואולי כאלה שמתאימות יותר לימינו: כתוביות בסרטים ובסדרות, מייל, מסרונים, וואטסאפ, סטטוס בפייסבוק וכדומה. אפשר לבקש מהם לכתוב משהו באחת מן הצורות או אולי בכולן, כדי לתרגל בפועל את ההבדלים ביניהן.

השיר חוגג את רכישת מיומנויות הכתיבה והקריאה. המיומנויות הללו פוקחות עיניים, מאפשרות לילדים להשתתף בעולם המבוגרים בדרך נוספת, שלא הייתה מוכרת להם עד כה. על פי השיר, כעת הם יכולים להתמצא במקומות אחרים, בערים אחרות, והם יכולים לקרוא שלטים של חנויות ולדעת מה מוכרים שם. היום השטח הציבורי מוצף מודעות, לא רק שלטי חנויות, אלא גם מסכים מהבהבים, פרסומות ענק בכבישים וכו' – אפשר לבקש מהילדים "לאסוף" מודעות כאלה שהם מצליחים לקרוא ולשאול על תחושותיהם – מה מוסיפה להם היכולת הזו?

אנאלפבתיות: יש אנשים שאינם יודעים לקרוא ולכתוב. יש בעולם ילדים שאינם הולכים לבית ספר, אלא נשלחים לעבוד, ואינם לומדים לקרוא ולכתוב. מה דעתם של הילדים על כך? האם חשוב לדעתם ללמוד לכתוב ולקרוא? לשם מה?

לדעתי האפשרויות שהשיר מציע אינן דווקא אלה החשובות ביותר. לא ברור בבית ב' למה הקריאה מאפשרת לילד לא להיות עצוב – הרי הוא עצמו כתב את הסיפור. בבית 4 – לא הגיוני שהילדים בכיתה ב' כבר יוכלו לצחוק על שגיאות בשלטי רחוב, המיומנות שלהם עדיין אינה כה טובה, וגם לטעמי לצחוק על שגיאות של אחרים זו לא בדיוק השיטה לשדל לאוריינות. כך גם בעניין הנסיעה לעיר אחרת – ילדים בגיל כזה לא ייסעו לעיר אחרת לבדם, אלא תמיד בלוויית מבוגרים, ולכן אולי עניין ההתמצאות פחות רלוונטי עבורם. כל אלה יכולים לסמן אפשרויות להתמצאות ושליטה בחייהם כבוגרים. בעיקר מפריע לי סופו של השיר, שיש בו טעם מר – למה הילד נעלם? לאן? ואיך מיומנות הכתיבה והקריאה שהשיר מנסה לחגוג אותה מובילה לסוף כה מפוקפק?

מסיבות אלה אני מציעה שהמורה תנסה לקרב את הנושא אל הילדים בדרכים נוספות, להעשיר את השיר ולתמוך בו. למשל, היא תפנה את תשומת לבם של הילדים לשלל האפשרויות שרכישת הכתיבה והקריאה יפתחו בפניהם כבר עכשיו, במטרה לקרב את הנושא לעולמם.

אני מציעה לעשות זאת קודם כול על ידי הפניית השאלה לילדים עצמם. הייתי סקרנית לשמוע את תשובותיהם.

כשאני חושבת על כך, אני מניחה שהכתיבה/קריאה תאפשר להם לסמס לחברים ולבני משפחה, להשתתף בקבוצות וואטסאפ, להבין הנחיות של משחקי מחשב, לקרוא כתוביות בסרטים ובסדרות. ומה עוד? מוצע לחפש דרכים נוספות שבאמצעותן ניתן יהיה להבהיר שלמרות שעולמנו חזותי ועשוי בעיקר מתמונות, הכתיבה והקריאה הכרחיות. ממש כמו שאי אפשר בלי השפה המדוברת, כך גם לגבי השפה הכתובה.

שני חברים / יהודה אטלס (עמוד 5 בספר)

נושא השיר: דמיון ושונות

השיר עוסק ביחסים בין חברים. הילד, גיבור השיר והדובר שלו (בגוף ראשון), מתאר שניים מחבריו. השניים שונים זה מזה באופן קיצוני: האחד – ממש דומה לילד הדובר והשני שונה מאוד. מסקנתו של השיר היא שהרבה יותר מעניין להיות עם הילד השונה.

השיר מעדיף את השונות, ומתאר דווקא אותה כמעניינת. זו אולי עמדה לא שגרתית, שרצוי לחשוב עליה, אבל יש במסקנה הזו גם חוסר איזון. לא תמיד מתחשק להיות עם חברים מעניינים ומרגיזים, שההימצאות במחיצתם תובענית. לפעמים מתחשק להיות עם מישהו שבמחיצתו אפשר להירגע, לזרום. אפשר לכוון את הילדים על ידי הפעלות ושאלות לכיוון הריבוי: כדאי שיהיו חברים משני הסוגים. כאלה שנעים איתם, וכאלה שמאתגרים אותנו, כך שאפשר יהיה לבחור כל פעם עם מי רוצים להיות. השיר חשוב בכך שהוא מסמן את השונות כרצויה, אבל לא חייבים לקבל את המסקנה שלו כפי שהיא כסופית וחד-משמעית. חשיבותו בכך שהוא יעורר את הילדים לחשוב על כך, דבר שאולי לא הגיעו אליו עדיין בכוחות עצמם, אך בכל מקרה כדאי לעורר דיון סביב המסקנה שלו, ואם לא להגיע למסקנות כגון זו (ריבוי), לפחות להשאיר את השאלה פתוחה.

כתיבה וסגנון

השיר כתוב בלשונו הבהירה והפשוטה של יהודה אטלס. כתיבתו של אטלס לילדים פונה אליהם בגובה העיניים, בשפה מובנת, ברורה, המעבירה רעיונות מורכבים בצורה עניינית וקולחת. גם בשיר זה הרעיון עצמו כלל לא פשוט. עניין השונות והדמיון בין אנשים, משיכתנו לשונה, הסקרנות והעניין – ולפעמים גם חוסר ההבנה והרתיעה שהשונה מעורר בנו – אלה רעיונות שאנחנו ממשיכים להתחבט בהם גם בבגרותנו. כל זה מתנסח כאן באמצעות המילים הפשוטות ביותר, המאפשרות לסוגיה המורכבת להגיע אל הקוראים, גם אם הם צעירים מאוד. החרוזה מוסיפה מוזיקליות ומאזנת בקלילות את כובד הנושא, אבל עיקר השיר במסר שלו, ולא דווקא בצד הלשוני. החרוזים "עניים" (מעניין-מעצבן) ותשומת הלב אינה מופנית דווקא אליהם, אלא לתוכן ולהקבלה בין אדר לאלי.

הצעה להוראה:

אפשר שהתלמידים יעבדו על השיר בקבוצות או בזוגות בעזרת המשימות שלהלן. לאחר מכן ייערך דיון במליאה.

לשיחה ולכתיבה

קראו שנית את טור א'

1. לפי מה בשיר אפשר לדעת ששני החברים מסתדרים היטב.
2. סמנו בצבע את השורה החשובה ביותר בכל בית בטור הראשון, שמראה את הדמיון בין שני החברים.
3. האם הייתם רוצים שיהיה לכם חבר או חברה כמו אלי? הסבירו.
4. קראו את טור ב': מה מספר הילד על חברו אדר?
5. הילד חושב שהחברות עם אדר מעניינת יותר. האם גם אתם חושבים כמותו? נמקו תשובתכם.

מדברים על זה

1. האם יש לכם חבר/ה שדומה לכם? תארו את התכונות הדומות ביניכם לבין אותו חבר/ה.
2. האם יש לכם גם חבר/ה מאוד שונה מכם? תארו את השוני. במה אתם שונים?

על פי השיר – עם החבר השונה מעניין יותר. אבל עם החבר הדומה – אולי יותר נעים? תארו פגישה נעימה (ואולי משעממת?), ועם החבר השונה הפגישה מעניינת (ואולי מרגיזה?).

3. אם יש לכם אחים – האם תוכלו לחשוב על תכונות דומות ושונות ביניכם לבינם?
4. האם ההורים שלכם דומים זה לזה או שונים זה מזה? תארו את הדמיון או השוני והביאו דוגמאות. (למשל: האם שניהם אוהבים לקום מוקדם בבוקר? האם אחד מהם כעסן יותר? מצחיק יותר? האם שניהם אוהבים את אותם הדברים? מי משניהם מקפיד יותר שהילדים יתרחצו, יאכלו, ילכו לישון בזמן? מי מהם אוהב לספר סיפורים? מי אוהב ספורט? ועוד.)

האשמתי את נדב / תמר פיש־נחשון (עמוד 7 בספר)

שיר קצר על האשמת שווא פומבית בגניבה שגורמת עוול לנדב. מטרתו לעורר את התלמידים לקחת אחריות ולהודות ששגו גם כשזה לא נעים. התלמידים יבינו שאסור לבוא בהאשמות אם אין עדים למעשה.

חשוב לדון:

- בהבדל בין חשדות ללא הוכחה לבין מצב שבו יש עדים שראו במפורש את המעשה.
- בעוול שנעשה לנדב, ששמו הוכפש על ידי הדובר ללא ביסוס.
- בקושי לבקש סליחה.
- איך מבקשים סליחה?
- למי מועילה הסליחה?
- לבקש מהתלמידים לספר על מקרים דומים מחייהם.
- נתמקד בדברי חז"ל: "איזהו מכובד? המכבד את הבריות".
- מטרת הכתיבה לאפשר לתלמידים להמשיך את הסיפור לפי הבנתם.

הערה:

בשיחה המטרימה למשימת הכתיבה, יבינו התלמידים שכאשר הופכים שיר לסיפור מוותרים על החריזה. התלמידים יכולים להוסיף משפטים משלהם ולהרחיב, בתנאי שההרחבה אינה משנה את המסופר בשיר. התלמידים יבינו שהסיפור מקבל הדגשים אחרים כאשר הדמות המספרת היא נדב.

ידידות / תרצה אתר / דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני (עמוד 10 בספר)

השיר פותח בתיאור מצב של "לכד", מצב המנוגד למוכטח בכותרת – "ידידות". הדוברת, שכנראה חיפשה חבר או חברה ורצתה למצוא אותם מיד, לא השיגה את מבוקשה, שכן היא יורדת "לכד" לחצר, יושבת שם קפואה ללא ניע "מחוץ לחבורה". בניגוד לה, יש בחוץ מלא פעילות של חבורות דינמיות: הבנות קופצות ומשחקות, והבנים רצים בלי הרף. התוצאה שעליה מדווחת הדוברת בצער: "עגום לי".

בהמשך, נכנסת לתמונה דמות נוספת, האם. היא הבוגרת, המבינה ללב בתה הקטנה, מבקשת לציידה בסבלנות, תוך שהיא מבארת לה את התהליך האטי והארוך של היווצרות חברות. היא עושה זאת קודם כל בהכרזה: לא מיד מתיידדים, אבל כדי לא לייאש אותה היא אומרת מראש, שהתהליך אינו ארוך מדי: "זה ייקח כמה ימים".

אחר כך האם משווה בין "חברה" ל"מחברת" ומסבירה לכתה את ההשוואה המפתיעה הזאת. כדאי לשים לב, שמדובר בשמות מאותו שורש – חב"ר, אבל מיד בהסבר האם מבחינים בהבדלים: "מחברת" היא דומם, היא חיבור טכני של דפים, היא "מונחת בילקוט" והיא כבעלות מי שקונה אותה. בניגוד ל"מחברת", ה"חברות" היא חיבור בין בני אדם, והיא אינה נקנית בכסף, אלא נוצרת באופן דינמי, אם כי באטיות.

מכאן ואילך נמנים בשיר שלבי התהליך האטי של ההתחברות בין בני אדם. כדאי לשים לב כי הפעלים בשלב זה באים בגוף רבים, משמע, מדובר כאן כבר ברצון של שני הצדדים לכצע תהליך כזה. תחילה באים שלושה שלבים אטיים: "מוצאים חן, אומרים דבר, מושיטים היד..." כאן ראוי לשים לב כי המילה "ידיד" היא עצמה צירוף של "יד" ועוד "יד".

אחר כך באים עוד שלושה שלבים אטיים, אבל הפעם הם כבר נעשים ביחד: "מטיילים זמן מה ביחד/ בחצר בהפסקה, אחרי הלימודים/ ממשיכים את השיחה.../ ולפתע מזמינים הביתה/ האחת את חברתה." נסב את תשומת הלב לשלוש הנקודות בסוף כל בית, הקוטעות, ולפיכך גם מאטות, את קצב ההתרחשות. אחרי אטיות זו "מכאן הכול קורה מהר..." עד שכבר "נורא קשה פתאום להיפרד". השיר, שנפתח במצב של בדידות ועצב, מסתיים במצב של ידידות וקריאות שמחה. האם, וכנראה גם האב, שהיו שותפים מיוזמתם לבת בצרתה, הם עכשיו ביוזמת הבת שותפים לשמחת החברות שלה.

ידידות / תרצה אתר (עמוד 10 בספר)

השיר מתאר חוויה קשה – רכישת חברים חדשים. הדוברת בשיר היא כנראה ילדה שעברה לבית ספר חדש או למקום מגורים חדש. כשהיא מגיעה, האם נותנת לה עצות, ומסבירה לה כיצד לנהוג. תחילה האם מרגיעה את בתה בכך שהיא טוענת כי ההתחברות תקרה – אבל לאט. זה תהליך שאינו מתרחש

בבת אחת, וצריך להיות סבלניים. בהמשך, האם גם מציעה לכתה מה לעשות. לשבת ולחכות לא מספיק. האם מציעה לילדה לומר דברים, להושיט יד – כלומר ליזום, ולא לחכות רק שמישהו יבחין בה או יפנה אליה. הרעיון הוא כי הילדה תפתח בשיחה או ביוזמה כלשהי, במשחק או בהצעה, והשאר יתרחש מאליה. תחילה היא תוכל לטייל עם ילדים אחרים בהפסקה, אחר כך הידידות תגלוש גם לזמן שאחרי הלימודים, ובסופו של דבר יהיו חברים שאפשר להזמין הביתה או ללכת אליהם. תגובתה של האם והצעותיה, גם אם הן נראות לילדה דמיוניות ובלתי אפשריות באותו רגע, מרגיעות ומפיחות תקווה. הן גם מאפשרות לילדה להבין כי עליה ליזום את השינוי במצבה, לעבור מתחושה של עצבות ומישיבה פאסיבית מחוץ למעגל – לנקיטת פעולה אקטיבית על מנת לשנות את מצבה.

הצעה:

- אפשר להפנות את תשומת לב התלמידים לשימוש הספרותי בשלוש נקודות:
 - הסתכלו על הפעם הראשונה בשיר שבה המשוררת מסיימת את המשפט בשלוש נקודות: "יושבים מחוץ לחבורה..." "נחשוב למה היא התכוונה בשלוש הנקודות האלה? לאחר שהתלמידים יעלו השערות שונות, תוכל המורה להוסיף: שלוש הנקודות רומזות לנו: עצרו לרגע והרגישו את העצב והבדידות של הילדה. נשאל: היכן עוד מופיעות שלוש נקודות בשיר? נשים לב שהן מאטות את הקריאה ומזמינות אותנו לחשוב. כשם ששלוש הנקודות מאטות את הקריאה, כך גם החברות מתפתחת לאט. כאשר מופיעות שלוש נקודות במשפט: "מושיטים את היד... ממשיכים את השיחה..." אנחנו ממש מרגישים שהחברות מתפתחת לאט לאט.
- אפשר לשאול את הילדים אם מישהו מהם עבר פעם לכיתה חדשה, לגן חדש או ליישוב חדש.
- אפשר לבקש שיספרו איך זה קרה אצלם. האם הכירו מישהו במקום שאליו עברו? איך הרגישו בהתחלה? כיצד קרה השינוי? האם ברומה למה שמתואר בשיר?
- הילדים בשיר משחקים ב"חבל" וב"גומי". האם גם כיום ילדים עדיין משחקים במשחקים האלה? אם לא – אפשר ליזום שאחד ההורים יגיע לכיתה עם האביזרים הנחוצים, ילמד את הילדים את המשחקים וישחק איתם. זו יכולה להיות גם הצעה לפעילות משולבת של הורים וילדים. יום משחקים שבו מתחלקים לקבוצות, ובכל קבוצה הורה המלמד את הילדים משחקי עבר כגון חבל, גומי, חמש אבנים, קלאס, עמודו ועוד. אחר כך אפשר להתחלף, והילדים ילמדו את ההורים משחקים משלהם.

כותבים במחברת

כתבו על אחד מהנושאים האלה:

1. כתבו סיפור קצר על חבר או חברה טובים שיש לכם: איך התחברתם? מה אתם אוהבים לעשות ביחד? האם קרה שרבתם והתפייסתם?
2. בקשו את הורכם שיספרו לכם על חבר או חברה ילדות שהיו להם וכתבו את סיפורם.

לשון

נציע לתלמידים לכתוב ארבעה משפטים משלהם עם הצירופים האלה: "בלי הרף"; "בלי כוונה"; "ללא רשות"; "בלי גבול".

קוראים בקול רם

התכוננו לקרוא את השיר בקול רם, בדיוקנות ובהטעמה כאילו אתם שחקנים.

הייתי הילד הכי קטן בכיתה / יהונתן גפן (עמוד 14 בספר)

א. הנושא של השיר: שונות

לכאורה, השיר מתאר בעיה מיוחדת של ילד מיוחד: הילד הנמוך בכיתה. אבל למעשה זהו שיר על שונות. בכל כיתה יש אולי רק ילד אחד שהוא "הכי נמוך", אבל גם אחד שהוא "הכי גבוה", "הכי רזה", או שמן, זה עם השם הכי מצחיק, זאת עם השיער האדום, זה עם האוזניים הבולטות, זאת עם הרווח בשיניים וכו' וכו' – בלי סוף. בסופו של דבר בכל כיתה יש ילדים שונים רבים. כל אחד מהם מתמודד בעצמו עם השונות שלו – לפעמים טוב יותר ולפעמים טוב פחות. אבל למעשה כולם יחד מתמודדים עם בעיה דומה, בעיית השונות.

קשה לילדים להיות שונים. כולם רוצים להיות "אותו דבר", או "כמו כולם". אבל זה כמובן בלתי אפשרי. לכל אחד מאתנו תכונותיו המיוחדות, וטוב שכך. זהו חלק מן העושר והריבוי בעולם. אילו כולם היו "אותו דבר" לא היינו אנשים אלא רובוטים. כדאי לילדים לזכור שתי עובדות חשובות:

האחת – שהמראה שלהם אינו קבוע ואינו סופי. הם ילדים, ומשום כך גדלים, ומשתנים משנה לשנה. לפני חמש שנים עוד היו תינוקות שבקושי ידעו ללכת. בעוד חמש שנים – מי יודע איך ייראו? כל האפשרויות פתוחות. אנשים מבוגרים רבים מספרים על בעיות מסוג זה שהיו להם בילדותם – וחלפו בהמשך חייהם. שירים, סיפורים וסרטים רבים מתארים את ההרגשה הזו. למשל: הברווזון המכוער. וגם השיר שלפנינו מדבר על כך. הסוף האופטימי שלו מראה שהבעיה כולה פשוט חלפה כשהילד גדל קצת: הוא הגיע לגיל שבע ולגובה מטר ועשרים, וכנראה כבר לא היה הילד הכי נמוך בכיתה. הדבר השני שכדאי לזכור – שאנשים מבוגרים רבים בעלי מראה שונה יכולים להיות נחמדים ואהובים (זהו הרעיון המרכזי בסרט "שרק"), ואפילו מצליחים ומשפיעים.

לדוגמה, הסיפור על הברווזון המכוער. למעשה – רוב הסיפורים הם על מטמורפוזה. סרטים על גיבורי על עובדים על הרעיון הזה – מי שהיה בילדותו קטן וחלש, הפך לסופרמן, ספיידרמן או באטמן, הצליח להתמודד עם אויבים וכבש את לבה של אהובתו... אלה סרטים שבעצם מתארים תהליך של התבגרות. על השיר עצמו:

בבית הראשון מתוארים שלושה קשיים שונים – קשה להיות הכי קטן בכיתה. אבל זה אחרת להיות הכי קטן בשיעור, והכי קטן בהפסקה.

מה שונה בין שלושת הקשיים הללו: מדוע קשה להיות הכי קטן בשיעור? ומה ההבדל בין הכי קטן בשיעור להכי קטן בכיתה? (מה קורה בכיתה מחוץ לשיעור? כשהמורה לא נמצאת?). ומה ההבדל בין הכי קטן בכיתה להכי קטן בהפסקה? (שם צריך אולי להתמודד גם עם ילדים נוספים, מן הכיתה המקבילה או גדולים יותר).

בבתים השני והשלישי מתואר קושי מיוחד – הצילום הכיתתי. בבית הראשון התיאור היה כללי "הייתי הכי קטן". בבתים האלה יש תיאור של חוויה מסוימת, והשיר מתאר את פרטי החוויה. הדוגמה המפורטת עוזרת לנו כקוראים להבין בדיוק על מה מדובר, ומאפשרת לנו לראות את התמונה לנגד עינינו ולשחזר אותה. הרבה יותר קל לצייר את המתואר כאן מאשר את המתואר בבית הראשון.

בבית האחרון מתרחש היפוך שלם – מחושך לאור, מצרה לגאולה. הבית מתחיל בנקודה ה"נמוכה" ביותר של הילד – הוא בוכה בלילה מתחת לשמיכות. הוא מרגיש בודד עם הבעיה שלו, ולא יודע איך להתמודד איתה. הוא מתפלל לאלוקים ומבקש עזרה. בסוף הבית מתואר השינוי – הילד אכן גדל וגבה. הוא מרגיש שאלוקים שמע אותו ועזר לו, והשיר מסתיים בנימה אופטימית, סוף טוב. אלוקים ברא את העולם ולכן הוא גם האחראי על כך שהילדים מוסיפים גובה בזמן הנכון. הוא גם אחראי לכל מה שקיבלנו. כל מה שה' עושה – לטובה הוא עושה, ולכן בואו נחשוב מדוע זה לטובתי שאני נמוך... או גבוה... וכו'. ללמוד לקבל את מה שיש לנו ולשמוח בו. לסיכום – אין ספק שהתפילה עצמה עזרה לילד. היא עזרה לו להרגיש שהוא עשה משהו למען עצמו, ושכחוצאה מכך מצבו השתפר, וזה מה שחשוב.

הצעות:

- א. ציירו ציור ובו שלוש דמויות: אתם כפי שאתם עכשיו, אתם כפי שהייתם לפני חמש שנים, ואתם כפי שתיראו בעוד חמש שנים (או אולי כפי שהייתם רוצים להיראות בעוד חמש שנים).
- ב. חשבו על סיפורים וסרטים שאתם מכירים, על מישהו שהתקשה משום שחש שונה בילדותו משאר בני גילו, ומשגדל התגבר על הקושי.
- ג. שאלו את הוריהם, את סבא וסבתא ואת אחיכם הגדולים: האם היה בהם משהו שונה כשהיו ילדים? מה זה היה? האם סבלו מהצקות? איך התמודדו? מתי זה השתנה?
- ד. בשיר הילד מספר על שתי דרכים להתמודד עם הבעיה שלו. מהן? (בוכה מתחת לשמיכות ומתפלל לאלוקים). מה דעתכם על דרכים אלו? נסו לעזור לו ולחשוב על דרכים נוספות.

מועדון קוראים: המלחמה האדירה / אורה איל (עמוד 17 בספר)

שם הספר מציין את הנושא שבו הוא עוסק. בסיפור זו ה"מלחמה" בין שני בנים, חברים, אבל אפשר להקיש מהתנהלותה גם על מלחמות אחרות. מלחמה היא נושא שיש בו דרמה, והוא מאפיין את חיי היומיום, שיש בהם מריבות וחיכוכים לרוב, גם בין הילדים וגם בין המבוגרים. במדינת ישראל הנושא מעניין במיוחד, שכן רוב הילדים הישראלים כבר חוו מלחמה, מבצע אחד או שניים, ויש להם תודעה של מלחמה שעלולה לפרוץ. על מה נלחמים? בספר נלחמים החברים על קרש, וזה לכאורה טיפשי, אבל הקרש מייצג רכוש. אפשר לשאול את הילדים על מה הם רבים עם האחים או החברים שלהם, והאם הם מכירים מניסיונם מלחמות על רכוש. הקרש כשלעצמו לא ממש מושך, אבל הוא הופך להיות נחשק כשהשני רוצה אותו, בגלל שהשני רוצה אותו. אפשר לשאול את הילדים אם הם מכירים מצב כזה מניסיונם האישי. הספר גרוש תמונות מפחדות ויפות. הוא דומה בכך לספר הילדים הידוע "ארץ יצורי הפרא". גם שם, ממש כמו כאן, היצורים הפראיים, שחלקם דמוניים לגמרי, מבטאים רגשות שליליים שקשה להשתלט עליהם, כגון תסכול, כעס מתפרץ או דחפים אלימים. איך הפכה המלחמה ה"קטנה" בין שני החברים למלחמה "גדולה" או "אדירה"? כל אחד מן המתקוטטים הזעיק לעזרתו כוחות גדולים מאוד, שיתמכו בו. וכך, במקום לפתור את הבעיה

הקטנה, הבעיה גדלה מאוד מאוד – יש כעת הרבה דמויות שמשתתפות במלחמה. כולם, לא רק השניים הראשונים, צועקים, שולפים ציפורניים, מייללים, נושפים, מתנפלים. בסיפור כל זה נגמר בכך שכל הכוחות החזקים האלה (האבא, הדודה שיוודעת קרטה, הדרקון וכדומה) נעלמים. איך זה קרה? אולי זה מפני שהם היו רק בדמיון? אולי מפני שהילדים רק צעקו והפחידו אחד את השני וכשנמאס להם – נגמר הריב? דומה שהספר הזה מציע את דרך הדיבור האלים במקום האלימות ממש. דיבורים אלימים ואיומים לפעמים מספיקים ומרגיעים. אחרי שמתחררים מכל הכעס על ידי צעקות ואיומים – אפשר לחזור לחיים הרגילים. כך קורה לשני הבנים בסיפור – בסופו של דבר הם בכלל שוכחים על מה רבו, וממשיכים בחברותם. ולפעמים, אפילו לא צריך ממש לצעוק ולאיים, ואפשר רק לדמיין – מה הייתי עושה למי שמעצבן אותי. אפשר לכתוב את זה, או לצייר את זה, או לנגן את זה, וכך להפוך את הרגשות שלנו למשהו אחר, יותר יפה אולי. משהו שלא יגרור אחריו אלימות, ושבעזרתו אולי נוכל להצליח להעביר לאחרים מה הרגשנו. אפשר לבקש מהילדים לצייר רגשות של כעס, שמחה, עצב, ואולי גם להוסיף להם סיפור קטן.

מדור: מזג האוויר ועונות השנה (עמוד 18 בספר)

הטקסט מבהיר את הסיבה לשינויים במזג האוויר ולחילופי העונות. הטקסט החזותי, הנלווה, משלים מידע שאינו כתוב בטקסט המילולי ומאפיין כל עונה. נעסוק בדליית מידע מהטקסט המילולי ומהטקסט החזותי. נשאל מה כבר יודעים התלמידים על הנושא ומה התחדש להם בקטע. כמו כן נתעכב על המושגים: "כדור הארץ", "מזג האוויר", "עונת מעבר" ונבסס את המושג "מחזוריות".

הצעות:

- אפשר להציע לתלמידים להתבונן באיור ולברר עמם: איזה מידע אפשר להפיק על כל אחת מעונות השנה
- אפשר לשאול: מה עוד אתם יודעים על עונות השנה?
- נקרא את הטקסט ונשאל: מה הסיבה לחילופי העונות ולהשתנות מזג האוויר?
- נשער מה הסיבה שחכמינו כינו את הקיץ בשם: "ימות החמה" ואת החורף בשם "ימות הגשמים"?
- מדוע האביב והסתיו מכונים "עונות מעבר"? על איזה משפט מהכתוב התבססתם בתשובתכם?
- אפשר לבקש מהתלמידים לעקוב אחר תחזית מזג האוויר במשך שבוע באחד באמצעי התקשורת ולדווח מדי יום בכיתה. אפשר לצפות באתר "מאקו" או "נענע" בתחזית מזג האוויר היומית. באמצעות פעילות זו יכירו התלמידים את המושג הזה.
- מה מוסיף המידע שבאיור על המידע הכתוב?
- מה בא הכתוב להסביר לנו? (הוא מסביר את הסיבות להיווצרותן של עונות השנה; הוא קושר בין התופעה לשמה – ימות החמה־העונה שבה השמש מחממת וכיו"ב).

הערה:

- חשוב שהמורים יבדקו שהמושג "כדור הארץ" מובן לתלמידים. אפשר לצפות עם התלמידים באינטרנט ולראות תצלום של כדור הארץ מהחלל:
gadieid.blogspot.com/2010/08/how-do-we-see-from-space.html
- חשוב להבהיר את המושג: "מזג האוויר" – מידת הטמפרטורה והלחות ביום ובלילה, מצב הרוחות, והעננות, גובה גלי הים ועוד. אפשר לבקש מהתלמידים לעקוב אחר תחזית מזג האוויר במשך שבוע באחד באמצעי התקשורת ולדווח בכיתה. אפשר לצפות באתר "מאקו" או "נענע" בתחזית מזג האוויר היומית.
- "עונת מעבר" היא עונה קצרה שבה עוברים מימות החמה, ימים שבהם השמש זורחת ומחממת, לימות הגשמים, ולהיפך.

שנים עשר הירחים / נעמי שמר (עמוד 20 בספר)

שירה המוכר והאהוב של נעמי שמר מונה בפנינו את חודשי השנה העברית (ובדרך אגב, מאפשר לנו לשנן וללמוד אותם). השיר קושר בין חודשי השנה לבין האקלים והטבע האופייניים לארץ ישראל. הוא מספר על התחלפות עונות השנה, על ההשתנות המתמדת של הצמחייה, על מזג האוויר המיוחד לכל עונה ועל פעולות חקלאיות המבוצעות בעתן. בדרך אגב, נרמזים גם החגים הקשורים לטבע במסורת ישראל:

בתשרי – אנו אוכלים פירות מתוקים בראש השנה, והשיר מזכיר את פרי התמר המתוק, העולה בדרך כלל על שולחן החג.

בחשון – יורד היורה, הגשם הראשון.

כסלו וטבת – הם חודשי החורף, על הברד והפריחה (נרקיסים, בין השאר) המאפיינים אותם.

שבט – עדיין חורף, אבל החמה מפציעה ליום אחד – כנראה רמז ל"ו בשבט, חג האילנות והנטיעות.

אדר – עצי ההדר נותנים ריח בפרדסים.

ניסן – מתחילים לקצור את התבואה בשדות.

אייר וסיוון – בין אביב לקיץ, זמן בו הפירות מבשילים ונאספים בחג הביכורים.

תמוז ואב – חודשי הקיץ החמים ה"סוגרים" את מחזור החודשים ואת השנה החקלאית.

הערות:

- אפשר לצייר את ההצעות המופיעות בשיר לגבי כל חודש, וליצור "לוח שנה" המצרף בין פסוקי השיר לאיור/ ציור של הילדים.

- אפשר לבקש מן הילדים לחשוב מה עוד קורה בכל חודש (בתשרי גם מתחילים ללמוד, בכסלו חג החנוכה, מתישהו יש להם יום הולדת, ועוד), וליצור במשותף "שיר" נוסף, מאויר אף הוא.

משימה 1 – "מעשירים את השפה": לאחר שהתלמידים יקיפו את האותיות, רצוי להביא דוגמאות לשימוש במילה "שחום" שלא בהקשר לשיר:

- צריך להשחים את העוף במחבת לפני האפייה.

- כולם אומרים שהשתזפתי והעור שלי שחום.

– נבקש מהתלמידים לחבר משפטים חדשים בשיבוץ המילים.
משימה 2: יש להניח שהתלמידים מכירים את המילים הבאות: כדורגל – המילה מולחמת מכדור ומרגל;
אופנוע – המילה מולחמת מאופן ומנוע; רמזור – רומז אור; מגדלור – מגדל אור; קולנוע – קול ותנועה
ועוד.

שיר לחודש תשרי / דתיה בן־דור (עמוד 24 בספר)

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני

לפנינו שיר שהולחן לו לחן. את המילים והלחן חיברה המשוררת והמלחינה דתיה בן־דור. כל שיריה של המשוררת דתיה בן־דור מצטיינים במצלול עשיר. כך גם מילות השיר "חודש תשרי".
בשיר חזרות רבות. החזרה הכוללת ביותר היא על שם החודש "תשרי". יחד עם הכותרת, חוזר שם זה ארבע־עשרה פעמים לאורך כל השיר. חזרה זו מדגישה מי הוא נושא השיר: חודש תשרי, ובמהלך השיר נמצא את המאפיינים המרכזיים שלו.
חזרה בולטת נוספת היא על ארבע השורות הראשונות בכל בית וכן החזרה המופיעה בשינוי קל, על שתיים או שלוש השורות האחרונות בסופי הבתים.
חזרות אלו בראש הבית ובסופו מתפקדות כפזמון, והן מקנות לשיר מבנה רתמי.

כפזמון, העומד בראשית כל אחד משלושת הבתים של השיר, חוזרים שני מאפיינים של חודש תשרי: האחד – מקומו של החודש בזמן המעבר בין שתי העונות "בין הקיץ לסתיו". השני־היותו מכיל את "כל שנאהב".

בכל בית נמנים פריטים אהובים. רוב הפריטים קשורים בחגים החלים בחודש זה:
בבית הראשון נמצא "תפוח בדבש", הקשור עם החג הראשון, ראש השנה, ונמצא "תפוח על דגל", הקשור עם החג האחרון בחודש זה, חג שמחת תורה.
בבית השני מוזכר "הסכך", הקשור עם חג הסוכות.
בבית השלישי נמצא "סליחות", הקשורות עם יום כיפור, ו"ברכות" הקשורות עם כלל החגים.
השורה השלישית לפני הסוף של כל בית חוזרת עם השורה האחרונה: לחגים/ חגיגי; הסכך/ הפכפך; בקשה/ חדשה. חרוזים אלו ממקדים את עיקר המשמעות של כל אחד מבתי השיר ומסכמים אותו: חודש תשרי הוא חגיגי בזכות החגים שבו, הוא הפכפך בתופעות הטבע, ובו אנו מבקשים בקשות לשנה החדשה, המתחילה בו.

בשיר מופיע באופן מפורש וגלוי נושא "התחלה" המאפיין את חודש תשרי רק בשורה האחרונה: "כי ידוע הרי/ שבחודש תשרי/ מתחילה לה שנה חדשה".

הצעה:

– ההיגד האחרון בשאלה 2 לשיחה ולכתיבה מזמן דיון על אחד ממאפייני השוני בין שיר לקטע מידע. בעוד שהקטע המידעי מדויק ומחויב לעובדות ולאמת המדעית, השיר אינו מחויב להן. למשל, בשיר "שניים עשר הירחים" היורה יורד בחשוון ואילו בשיר "שיר לחודש תשרי" היורה מופיע בתשרי.

- אפשר להציע לתלמידים לצייר את התיאורים המופיעות בשיר לגבי כל חודש, וליצור "לוח שנה" המצורף בין פסוקי השיר לאיור של הילדים.
- אפשר לבקש מן הילדים לחשוב מה עוד קורה בכל חודש (בתשרי גם מתחילים ללמוד, בכסלו חג החנוכה, מתישהו יש להם יום הולדת ועוד), וליצור סיפור על המיוחד לכל חודש.

הצעות לסיכום הנושא

במדור יש שני נושאים-מה הם?
חשבו, מה מקשר בין שני החלקים של המדור?
איזה שיר שלמדתם במדור חביב עליכם במיוחד? הסבירו מדוע.

מועדי תשרי

ראש השנה

מבוא – (עמוד 27)

תאריך החג כתוב בתורה: "בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ..." (ויקרא כג, כג) לפי שהוא שביעי למניין החודשים העבריים שמתחיל מחודש האביב (ניסן) שהוא זמן יציאת מצרים.
שמות החג: בתורה מכונה החג "יום תרועה" או "זיכרון תרועה". השם "ראש השנה" נוסף על ידי חז"ל. כתאריך שמתחילים למנות ממנו את השנים. בתפילות ראש השנה ובברכות הנאמרות בו נקרא החג "יום הזיכרון". הוא נקרא יום הדין – משום שהוא היום שבו אחת לשנה נפתח משפטם של כל בני האדם על ידי בין דין של מעלה. אלוקים, שופט כל הארץ, בוחן את מעשי הכלל ומעשיו של כל אחד ואחד ככתוב במשנה במסכת ראש השנה: "בראש השנה כל באי העולם עוברים לפניו כבני מרון" הקב"ה סוקר את מעשי האדם בשנה שחלפה וגוזר את דינם. המצווה העיקרית בחג: לשמוע תקיעת שופר. תפקיד השופר לעורר את בני האדם להרהר במעשיהם בשנה החולפת ולעשות תשובה. בתלמוד מוסבר מוקד החג כך:

אמר הקדוש ברוך הוא: "... ואמרו לפני בראש השנה מלכויות, זכרונות ושופרות:

מלכויות – כדי שתמליכוני עליכם,

זכרונות – כדי שיעלה זיכרונו לפני לטובה,

ובמה? בשופר. (בבלי, מסכת ראש השנה ט"ז, א)

מלכויות בתפילה זו אנחנו ממליכים את הקדוש ברוך הוא בעולם. אנחנו מקבלים על עצמנו את עול מלכותו.

זכרונות – אנחנו מכירים בכך שהקדוש ברוך הוא זוכר את מעשי האדם ואנחנו מתפללים אליו, שתעמוד לנו זכות אבות: את ההבטחות שהבטיח לאבותינו ואת עקדת יצחק.

מדוע בתאריך זה? – בא' בתשרי נברא העולם.

שופרות – השופר מזכיר לנו מזכירים את הופעת ה' על הר סיני בשעת מתן תורה, ואת עקדת יצחק

סדר הברכות לראש השנה

במהלך הסעודה הראשונה של ראש השנה נהוג לאכול מאכלים סמליים המעוררים את האדם

לתיקון המידות והמעשים ולביטול גזרות. נהוג לקרוא למאכלים אלו בשם "סימנים" או ברכות. מקור המנהג בתלמוד הבבלי במסכת כריתות (ו, א): "אמר אביי: "יהא רגיל אדם לאכול בראש שנה דלעת, לוביה, כרישה, ותמר...." האכילה היא סימן שיזכור האדם ויתעורר בתשובה ויתפלל על הדבר הזה... נמצא העיקר הוא ההתעוררות והתפילה" (של"ה, מסכת ר"ה, פרק נר מצוה כב). הברכות הנאמרות עליהן קשורות מבחינת הלשון לתוכן הבקשה. ולכל עדה יש מאכלים המיוחדים לה. יש האוכלים תפוח או חלה בדבש ומברכים: "יהי רצון מלפניך ה' אלוהינו ואלוהי אבותינו, שתתחדש עלינו שנה טובה ומתוקה". יש האוכלים ראש כבש ומברכים: "שנהיה לראש ולא לזנב", ויש הרואים בכך רמז לאיל בעקדת יצחק ומזכירים בכך את עקדת יצחק, זכות אבות שתעמוד לנו.

הערה:

אפשר להדגים את סדר הברכות, ולהכין שולחן חג ועליו רימונים, תמרים, דבש וכו'. כמו כן ניתן לבקש מהילדים להביא מאכלים מביתם לפי מנהגייהם. אפשר להביא מחזור לראש השנה הפתוח בתפילת "אבינו מלכנו" ואת ספר התורה פתוח בפסוקים המציינים את החג. יש מקום להשוואה בין מנהגי העדות השונות. אפשר ליצור דיאגרמה כיתתית מצטברת על ידי הדבקות בטורים: למטה, רשימה של שמות המאכלים הסמליים (לכל מאכל ציור או מדבקה מתאימה עם ביטויים). כל ילד רושם את שם משפחתו מעל סמלי המאכלים הנהוגים במשפחתו. כמות השמות המצטברת מראה מה נהוג יותר ומה פחות. אפשר לשאול אם המאכלים קשורים בעדות מסוימות ואם יש דברים משותפים לכולם או ייחודיים לעדה מסוימת. אפשר להציע לילדים לשאול בביתם מהם המנהגים הנהוגים בראש השנה ולכתוב במחברת.

הטקסטים מן המקורות שבספר מוכרים בחלקם לתלמידים מחיי יום-יום. המפגש עמם הוא רכיב משמעותי בבניית המאגר דתי-לשוני של התלמידים: שירים, סיפורים, ברכות, טקסטים חזותיים וקטעי מידע הקשורים למצוות ומנהגי חגי תשרי. המדור מזמן לתלמידים מפגש עם טקסטים יהודיים קצוצרים מן התורה ומן התפילה. הקריאה והפעילויות בטקסטים מן המקורות היהודיים מתייחסות הן לתוכן והן לשימושים הייחודיים בלשון על רבדיה, כגון: הבחנה במטבעות הלשון הייחודיים למבנה הברכה ("תכלה שנה וקללותיה תחל שנה וברכותיה", "לשנה טובה תיכתבו ותחתמו").

הצעה לתכנון הוראה למדור: חגי תשרי

במדור 5 יחידות הוראה

יחידה א: ראש השנה

עולם השיח היהודי:

מן התורה ומן התפילה – תאריך החג; המצווה המרכזית בתורה; ההבדל בין ספירת החודשים בחומש וספירתם בימינו; משמעות הכינוי: "אבינו מלכנו".

ארשת שפתינו/ פיוט

תכנים ומיומנויות: הכרת המושג "פיוט"; הכרת הרעיון שבפיוט; לשון: מילים מנוגדות, משמעות המילה "ארשת" והביטויים "ארשת שפתינו" ו"ארשת פנים".

עולם השיח העיוני

פרי הרימון.

מיומנויות ותכנים: הפקת מידע מהטקסט; מציאת קשרים סיבתיים הנרמזים בטקסט; הבנת הטקסט; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; העשרת אוצר המושגים והמילים; כתיבת תשובות ענייניות.
לשון: הביטוי: "מלא כרימון".

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

נתייחס למוצגים בשולחן החג שהכנו. נשאל כיצד חוגגים את ראש השנה בבתי התלמידים. מה ראו בבית הכנסת? מה שמעו? בהמשך נמסור לתלמידים פרטים על תכני המדור: נלמד מה המצווה החשובה ביותר בחג, נקרא סיפור על החג, נקרא הסבר מדוע מניחים את הרימון על שולחן החג וכמובן נכין ברכות לבני המשפחה ולחברים. בלשון נמשיך ללמוד מילים וביטויים חדשים. נמשיך ונלמד איך עונים תשובות טובות לשאלות שבספר. נכיר עוד משפחות מילים בעברית. ונלמד ביטויים שנוהגים להשתמש בהם בכתיבת הברכות.

כתיבת ברכה – התלמידים ילמדו על סוגי ברכות וכן מתי מברכים, את מי מברכים ומה חשוב שיהיה בברכה.

נציע להם להכין כרטיסי ברכה, וכן תיבת דואר כיתתית למשלוח ברכות לחברים. כמו כן יבחר כל תלמיד אדם נוסף יכתוב לו ברכה וישלח אותה לכבוד ראש השנה.

עולם השיח של הספרות

שיר לחודש תשרי / דתיה בן-דור

מטרות ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשיר; מצב הרוח (האווירה בשיר); העשרת אוצר המילים; חריזה;

קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

יחידה ב: יום הכיפורים – דגש על בקשת הסליחה.

עולם השיח של הספרות:

מילה עם כוונה/ חדוה יודקובסקי

התפייסות/ שלומית כהן-אסיף

אני רוצה לצום/ רחל רוזנר

מיומנויות ותכנים: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשירים; הבנה שהשירה מבטאת ורומזת על רגשות הדובר; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם; קישור לעולם האישי של הלומדים; קידום הקריאה בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; כתיבת סיפור.

הסיפור "אני רוצה לצום" מדבר על חוויית הצום והתחרות בין הילדים מי צם מספר שעות רב יותר.

יש להבהיר לילדים את ההלכה הקשורה לסיפור זה, שאסור לאדם להעמיד את עצמו בסכנה ולצום, ורק מגיל תשע מתחילים להרגיל את הילדים לצום של שעות מעטות.

עולם השיח העיוני

מְצוֹת ליום הכיפורים.

תכנים ומיומנויות: הפקת מידע מהטקסט; העשרת אוצר המושגים והמילים; הבנת משמעות החג; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

נבקש מהתלמידים לספר מה הם יודעים על יום הכיפורים ומצוותיו. נסביר שהשנה נלמד במיוחד על בקשת סליחה. נקרא שני שירים: האחד מספר על בקשת סליחה והשני על התפייסות בין חברים.

עולם השיח של הספרות

יחידה ג: סוכות – דגש על מצוות בניית סוכה.

סוכתנו/ נתן אלתרמן

מטרות ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשיר; מצב הרוח בשיר; קישור לעולם האישי של הלומד; חריזה; מקצב; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; העשרת אוצר המילים.

עולם השיח העיוני

המצווה העיקרית בחג הסוכות.

מטרות ומיומנויות: הבנת משמעות החג; הבנת הטקסט; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; העשרת אוצר המושגים והמילים.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

נקרא ונכיר מצוות לחג הסוכות, ונלמד שיר על קבוצת ילדים ששיתפו פעולה ובנו סוכה לתפארת. נקרא סיפור: "הלולב של עומרי".

יחידה ד: שמחת תורה – משמעות החג

עולם השיח העיוני

למה מתכוונת התורה במשפט: "עצרת תהיה לכם"? מהי שמחת תורה? מדוע קוראים כך לחג הזה?

מה אומרים בסיום קריאת ספר תורה?

נתייחס לשמו השני, "עצרת", ומקורו מן התורה, בספר במדבר פסוקים: כט-לה.

נקשר למדרש: ה' עוצר את בניו שיישארו עמו עוד יום כי קשה עליו הפרידה.

זו הזדמנות לתרגל עם התלמידים את חמשת החומשים ע"פ סדרם.

בפרשת בראשית אפשר להלחין מנגינה לשמות הפרשיות של הספר. כך יקל על התלמידים לזכור אותן, וכך נעשה עם תחילתו של כל חומש.

ראש השנה – שער המדור (עמוד 27 בספר)

בשער המדור מופיע תצלום תקיעה בשופר המקשר למצווה המרכזית בחג: "יום תרועה יהיה לכם".

מן המקורות / (עמוד 27 בספר)

בתורה לא נזכר ראש השנה בשמו. החג מכונה בספר במדבר: "יום תרועה". חכמי ישראל הסבירו שהתרועה ביום הזה היא התקיעה בשופר, שמסמלת את המלכת האל מחדש כמלך על העולם. אפשר לשאול:

- מה פירוש המילה תרועה? (השמעת קול חזק, ובהקשר לראש השנה – תקיעה בשופר).
- מהי המצווה העיקרית לפי הפסוק?
- כיצד מקיימים בראש השנה את מצוות התרועה? (תקיעת שופר בבית הכנסת).
- למה בכוונה בביטוי: "מקרא קודש" (אספה גדולה, כדי להכריז על החג).

הערה:

מוצע להתעכב על ההבדל בין ציון תאריך החג בתורה לבין ציון התאריך העברי בימינו. התחלת השנה שנקבעה בתורה קשורה לאירוע ההיסטורי המכונן של עם ישראל: יציאת מצרים. לכן ספירת החודשים מתחילה מחודש האביב שהוא החודש הראשון. לפי ספירה זו ראש השנה חל בחודש השביעי.

ספירת החודשים בימינו מתחילה מחודש תשרי והיא קשורה למחזור החקלאי.

”אבינו מלכנו” / קטע מן התפילה (עמוד 27 בספר)

הקטע הקצר מתוך ”אבינו מלכנו” מזמן הבחנה בין הסידור – ספר התפילות לימי החול ולשבת, לבין המחזור – הכולל את התפילות בציבור לחגים, לימים הנוראים ולשבע שבתות מיוחדות. מומלץ להביא לכיתה את אחד המחזורים לימים הנוראים ואת הסידור ולשוחח על ההבדל ביניהם. מבחינת הלשון יש לעמוד על משמעות המילה מחזור ולהרחיב לדוגמאות שהילדים מכירים: כגון מחזור עונות, מחזור החגים, מחזור היום והלילה, מחזור חיי הפרפר. נתעכב על משמעות הפנייה ”אבינו מלכנו”: המתפללים מרגישים שאלוקים מתייחס אליהם באהבה והוא אביהם הרחום. לעתים הוא מעניש, אך הוא סולח על חטאיהם.

הם מרגישים שאלוקים רואה בהם בנים, ולכן הם יכולים לפנות אליו בבקשת עזרה או לבקש ממנו שיסלח להם.

בעוד שהכינוי ”אבינו” מראה על יחס של קרבה, הכינוי ”מלכנו” מדגיש יחס של ריחוק, מתוך כבוד שחשים המתפללים לה' מלך העולם. אלוקים ברא את העולם וכשהמתפללים מכנים אותו ”מלכנו”, הם מצהירים שהם מקבלים עליהם את עול מלכות שמיים. לתפילה לחנים שונים ואפשר להשמיע אחד מהם במחשב.

הצעות לשיחה בעזרת אחדות מהשאלות הבאות:

- מה שם ספר התפילה שממנה העתיקו את הקטע מתפילת ”אבינו מלכנו”?
- במה שונה סידור התפילה ממחזור התפילה?
- פתחו את המחזור ומצאו את הפיוט ”אבינו מלכנו”. מהן המילים הפותחות כל שורה?
- למה מתכוונים המתפללים כשהם מכנים את אלוקים ”אבינו מלכנו”?
- באיזו מילה בתפילה אומרים המתפללים שהם מרגישים קרבה לה'?
- באיזו מילה בתפילה אומרים המתפללים שהם מרגישים יחס של כבוד כלפי אלוקים?
- למה מתכוונים המתפללים כאשר הם מבקשים: ”פתח שערי שמיים לתפילתנו”?

העשרת השפה:

1. בתפילה כתוב: ”חדש עלינו שנה טובה”. אילו מילים נוספות ממשפחת חד”ש אתם מכירים? (חדשות, חדשים, חידוש, תתחדש, התחדשות, מחודש וכיו”ב).
2. המתפללים מבקשים: ”פתח שערי שמיים לתפילתנו”. למה הם מתכוונים? (שערי שמיים הוא ביטוי ציורי. אפשר לשאול: מה דעתכם? האם יש שער שמוביל לשמיים? התלמידים יבינו שלא תמיד כשמשמשים במילה ”שער” מתכוונים לשער ממשי. במקרה כזה, הביטוי נקרא ביטוי ציורי. ”פתח שערי שמיים” פירושו שמע, קבל את תפילתנו.)
3. מדוע המילים ”מחזוריות” ו”מחזור” שייכות לאותה משפחת מילים? חשוב לחזור ולהדגיש בכל הזדמנות שלמשפחת מילים יש שורש משותף והן דומות מבחינת הפירוש.

אַרְשֶׁת שְׁפָתֵינוּ / פיוט לראש השנה (עמוד 29 בספר)

זהו פיוט קדום, ששרים אותו בחזרה של תפילת מוסף בראש השנה, בקרב הקהילות האשכנזיות. לפני פיוט זה נאמר פיוט נוסף, קדום אף הוא – "היום הרת עולם", הנאמר גם בקרב הקהילות הספרדיות. הפיוט "ארשת שפתינו" נאמר לאחר כל אחד ממחזורי תקיעות השופר החותמות כל אחד משלושת ה"סדרים" המיוחדים לתפילת מוסף של ראש השנה, המייחדים אותה והעומדים במרכזה: "מלכויות", "זיכרונות" ו"שופרות".

כל סדר כזה מכיל מבוא סביב ענייני המרכזי (מלכויות/ זיכרונות/ שופרות), ולאחריו עשרה פסוקים המדברים בעניין זה – שלושה מהתורה, שלושה מהכתובים ושלושה מהנביאים. הפסוק האחרון הוא מן התורה, ולאחריו מופיעה ברכה.

הפיוט נאמר כאשר חל ראש השנה ביום חול. אחרי כל אחד מן הסדרים תוקעים עשרה קולות בשופר, ואז נאמר הפיוט, שבו המתפללים מבקשים שאותו סדר יתקבל על ידי האל ברחמים וברצון. הפיוט מדגיש את המרחק בין האל לאדם. האל "רם ונישא". על האדם לא נאמר דבר, אבל ברור שהוא עומד לפני האל בקטנותו, ובכוח תפילתו מבקש מהאל את תשומת לבו. למרות שהפיוט מדבר על המרחק לכאורה בין בני האדם לה', בכוחו של האדם להתקרב אליו לדבר עמו באמצעות התפילה.

כפיוט המתפלל פונה לאלוקים בבקשה לקבל ברצון את תקיעות השופר ואת תפילות ראש השנה, להביט, להבין, להקשיב ולהיענות לתפילות בני האדם ("ותקבל ברחמים וברצון"). שעת התפילה היא שעת שיחה עם האל, באמונה כי ה' מקשיב לתפילות וכי אולי ייענה להן. הפיוט נכתב בלשון רבים ובקשותיו של המתפלל הן למען העם כולו.

ענייני לשון

הטקסט מזמן א. עיסוק בלשון רבים: מלכויותינו...זכרונותינו...שופרותינו

ב. עיסוק בנרדפות-מילים בעלות משמעות דומה: רם ונישא; מבין ומאזין

המילה "ארשת" מתייחסת בדרך כלל בעברית של ימינו ל"פנים", כמו בביטוי "ארשת פנים". אבל מקורו של הביטוי "ארשת שפתיים" הוא מקראי "תִּאֲוֹת לְבוֹ נִתְּתָה לּוֹ וְאַרְשֶׁת שְׁפָתָיו בַּל־מְנַעַתָּ סֶלָה" (תהילים כא). הפיוט מביע תקווה שהפיוט יערב לנמען הקב"ה כלומר ימצא חן בעיניו. מוצע ללמד בהקשר זה את הביטויים "ערב לחך" (טעים, נעים) ו"ערב לאוזן".

הצעה לפעילות: להתחלק לזוגות. א. לנסות "לקרוא" את ארשת הפנים של בן/ת הזוג (עצוב, שמח, כועס, מתפעל). ב. לכסות את הפנים ולנסות ליצור "ארשת" רק בשפתיים, ולנחש את ארשת הפנים של בן/ת הזוג.

הערה לכתיבת ברכות בעמוד 32:

נשאל:

אילו ברכות לראש השנה אתם מכירים? נכתוב על הלוח.

נוסיף לרשימה ברכות מסורתיות שהתלמידים אינם מכירים: "יהי רצון שתחדש עלינו שנה טובה"; "תכלה שנה וקללותיה – תחל שנה וברכותיה"; "לשנה טובה תכתב ותחתם לאלתר לחיים טובים"; "שנה טובה ומבורכת"; "שנה טובה ומתוקה"; "מי ייתן והשנה החדשה תביא עמה רק בשורות טובות, בריאות,

פרנסה, נחת ושלווה.

כהטרמה למשימה המזמינה את התלמידים לכתוב ברכות. אפשר לשוחח עם התלמידים על ברכות מקובלות, כגון "שנה טובה ומבורכת", "שנת שלום" לעומת ברכה בעלת אופי אישי. התלמידים יבינו שהברכה "שנה טובה" היא ברכה כללית, אבל כאשר מברכים אנשים קרובים כמו הורים צריך להתאים את הברכה במיוחד להם למשל: שנה טובה ומבורכת למשפחתי האהובה!

מי ייתן ובשנה החדשה משפחתנו תגדל ונקבל אח או אחות חדשים.

או:

לחברי הטוב מתן שנה טובה ומבורכת!

מי ייתן ובשנה הבאה עלינו לטובה לא נריב ונפתור בשיחה את חילוקי הדעות בינינו.

התלמידים יקראו את ההדרכה לכתובת הברכה לפני שיתחילו בכתיבת ברכות.

חשוב לציין גם את הצד האסטטי של הברכה: ולבקש מהתלמידים לאייר אותה.

פרי הרימון / מתוך האנציקלופדיה

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני (עמ' 33 בספר)

אנציקלופדיה היא מקור מידע על מושגים שונים, שמובאים בה בסדר הא"ב. (המילה "אנציקלופדיה" מורכבת משלוש מילים לועזיות, שפירושן: "אין" = בתוך, "ציקלו" = מעגל, "פדיה" = חוכמה. "אנציקלופדיה" מכניסה אותנו לתוך מעגלי החוכמה.) הקטע כאן, הלקוח מהאנציקלופדיה, מספק לנו מידע לימודי על פרי הרימון, הן כפרי ממשי, קונקרטי, והן כפרי שהוא סמל, משל, מטפורה.

כפרי ממשי מובאים נתונים על צורת הרימון, חלקם אובייקטיביים, כגון: "פרי עגול", "צבעו אדום", "זירעונו מתוקים", וחלקם סובייקטיביים ואפילו בלשון ציורית, כגון: "בקצהו כתר של מלכות", "זירעונו נוצצים כפנינים אדומות", "נודע ביופיו ובהדרו".

עוד מוזכר בקטע מקומו של הפרי במורשת ישראל: 1. הוא אחד משבעת המינים, שהתברכה בהם ארץ ישראל. 2. הוא נמצא על שולחן החג בראש השנה. 3. הוא מעוצב על תשמישי קדושה יהודיים. הרימון משמש כמשל וכסמל ביהדות בעיקר בשל מלאותו בהמון זירעונים. לפיכך, אדם מלא בחוכמה משול לרימון. אנחנו, שרוצים להיות מלאים בזכויות, במצוות, אוכלים את גרעיני הרימון ומבקשים שירבו זכויותינו כרימון או שנהיה מלאים במצוות כמו הרימון.

הצעה להוראה:

- לפני הקריאה נבקש מהתלמידים לקרוא את הכותרת ולהתבונן בתצלום. נשאל, מה הם יכולים לשער על תוכן הקטע מהכותרת ומהתצלום?
- נקרא את הקטע. נבקש מהתלמידים לסמן את המשפטים שמתארים את פרי הרימון. נתעכב על תיאור הרימון (הדור, יפה, אדום, בקצהו כתר שנראה כמו כתר מלכות) ועל תיאור הגרעינים (עסיסיים, מתוקים, נוצצים כפנינים אדומות).
- למנהג אכילת הרימון קודמת הברכה: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שירבו זכויותינו כרימון". נדגיש גם את הקשר בין מספר גרעיני הרימון למספר המצוות בתורה. ואת היות הרימון אחד

- משבעת המינים שארץ ישראל מתברכת בהם. נברר האם התלמידים מבינים את משמעות הברכה.
- נבקש שיסבירו מדוע מכנים אנשים שיש להם ידע רב "מלאים כרימון".
- נסכם: מה ידעתם על פרי הרימון ומה הוסיף לכם הקטע הזה?
- אפשר שהמשימות בספר יינתנו לעבודה בבית.
- מומלץ להכין לוח מעשים טובים (זכויותינו) בכיתה.

יום הכיפורים (עמוד 35 בספר)

"יום הכיפורים הוא זמן התשובה ליחיד ולרבים והוא זמן מחילה וסליחה לישראל. לפיכך חייבים הכול לעשות תשובה ולהתוודות ביום הכיפורים". (רמב"ם הלכות תשובה פ"ב ז)

יום הכיפורים הוא יום מיוחד בשנה. ביום זה ימי התשובה מגיעים לשיאם לאחר ימי הסליחות באלול וקבלת מלכות שמיים בראש השנה. עניינו כפרה ותשובה. כפרת חטאי הציבור, וכפרת חטאי היחידים המבקשים סליחה זה מזה. כפרה כרוכה במסורת היהודית עם "תשובה", שכן אחרת, אי אפשר להשתחרר ממועקת החטא. "התשובה" מציעה לאדם דרך אחרת, שבה ילך בחייו. התשובה היא המסמנת לאדם את קו האופק החדש.

מחילה אינה רק ביטול המעשה הרע, כאילו הסרת כתם מבגד. מחילה כותבת את המציאות, לא רק לעתיד אלא מבחינה מסוימת גם במבט לעבר. שנאמר: אין יום הכיפורים מכפר על מצוות שבין אדם לחברו עד שיפייסהו". ומהם שלבי התשובה? חרטה, עזיבת החטא, וידוי וקבלה לעתיד. ומי שלא עבר תהליך זה או חושב בלבו "אחטא ואשוב" אין יום הכיפורים מכפר. יום כיפור מסתיים בתפילת נעילה. הפסוק החותם את תפילת הנעילה הוא: "לשנה הבאה בירושלים". יש לזכור שחלק מהאנשים דינם תלוי ועומד עד הושענה רבה ולכן תקנו לימוד בליל הושענה ומאחלים זה לזה "פתקא טבא" או "גמר טוב". נתעכב על משמעות שם החג:

1. כפרה היא עשיית מעשה כדי שחטא מסוים יכופר ויסולח.

2. כפרה היא הסליחה המושגת עקב התשובה והצום.

"כפרות" הוא שמו של המנהג הנהוג בערב יום הכיפורים לסובב מעל הראש תרנגול המיועד לשחיטה ולומר: "זו חליפתי, זו כפרתי..." כמעשה סמלי של החלפת התרנגול באדם אם נגזרה עליו חליה מיתה מן השמים. הפוסקים התנגדו למנהג זה ורבים נוהגים לקיים את מנהג הכפרות בכסף לצדקה במקום תרנגול.

מן התורה: "כי יום כיפורים הוא..." (עמוד 36 בספר)

בשיחה מקדימה אפשר לשאול:

מהם המצוות והמנהגים ביום הכיפורים שאתם מכירים?

- מהו התאריך של יום הכיפורים לפי התורה? לפי ספירת החודשים בימינו?
- מה פירוש "מקרא קדש"? (אספה המונית והכרזה על המועד הקדוש).
- מתי מתחיל יום הכיפורים ומתי הוא מסתיים לפי התורה?
- מהי המצווה העיקרית ביום הזה?

- מה פירוש: "ועיניתם את נפשותיכם"?
- מתי מקיימים את הסעודה המפסקת?
- מדוע אוכלים סעודה מפסקת?

ענייני לשון:

- לכפר, כפרה, כיפורים הן מילים השייכות לאותה משפחת מילים. מהו השורש המשותף להן? הסבירו את פירושן.
- ציון הזמן בעברית של התורה שונה מציון זמני הפועל בימינו. ו' ההיפוך מהפכת את הזמן: "ועיניתם" בתורה משמעותו "תענו" בשפת ימינו. "ותיתן" ברובד המקראי של העברית משמעו "נתת" בעבר.

מן התפילה: "ותיתן לנו באהבה...." (עמוד 36 בספר)

במסגרת ברכת קדושת היום בתפילות העמידה של יום הכיפורים אנחנו אומרים: "ותיתן לנו ה' אלוקינו באהבה את יום הכיפורים כי בנו בחרת ואותנו קדשת..." וחז"ל מוסיפים "מלך מוחל וסולח לעוונותינו ומעביר אשמותינו ועוונותינו בכל שנה ושנה מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הכיפורים". בברכה בולט ציון יחס האהבה של הקב"ה לעם ישראל שאותו קידש ובו בחר. החסד הגדול לאפשר לעמו לשוב בתשובה ולתקן עוולות אינו מובן מאליו, ואנחנו אסירי תודה על כך. למרות שאנו מבייחמים ורוצים כל שנה לשפר מעשינו ולא תמיד מצליחים נוהג אתנו הקב"ה במידת הרחמים וסולח לנו מאהבתו את עמו.

מילה עם כוונה / חדווה יודקובסקי (עמוד 37 בספר)

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני

הדובר בשיר זה נותן לנו להרגיש היטב את התהליך הנפשי המתפתח בו, מהרגע שבו ביצע מעשה אסור ועד לרגע שבו, בסופו של דבר, הוא מבקש סליחה עליו. הוא פותח ואומר: "עשיתי מעשה קטן שאסור". אין הוא מדווח מה הוא המעשה, אולי משום שבתחילה הוא חסר חשיבות בעיניו. הוא קורא לו מעשה "קטן" במובן של "קטן בחשיבות". עם זאת, הוא מודע לעובדה שהמעשה הוא מסוג המעשים שאסור היה לו לעשות. מיד מבינים שיש לו בעיה מצפונית, אבל בשלב זה הוא כמו לא נותן דעתו עליה. יתר על כן, נראה לו שהשכחה של המעשה הזה תפתור את הבעיה. והנה, מתעוררת בעיה נוספת: הוא אינו יכול לשכוח את העשייה האסורה. להפך. הוא זוכר אותה וחושב עליה. בעקיפין אנו מבינים שמדובר בייסורי מצפון. מתוך ההאנשה של המחשבה הזאת אנו מבינים, כי היא כבר יצאה משליטתו, והיא פועלת בכוחות עצמה. המחשבה מתעקשת ואינה מסכימה לברוח. החרוז ממקד את מצבו הדרמטי: רצונו "לשכוח" מתנגש עם רצון המחשבה "לא לברוח". בבית השני, בשתי שורותיו הראשונות, הולכת המחשבה וצוברת כוח: היא "גדלה וגדלה", והחזרה מעידה כי היא מאיימת, והיא ממשיכה להטריד, ובמקום להיעלם, כמו שהוא רוצה, היא אינה מסתלקת – כי כך היא רוצה.

טבעי שהדובר יחפש פתרון לבעיה, אלא שהפתרון אינו קל לכיצוע. הוא יודע שיש רק מילה סודית אחת שיכולה לשנות את המחשבה ולהביא לו הקלה. היא סודית, כי לא קל להגות אותה מיד אחרי המעשה, ובמיוחד כשחושבים שזה לא מעשה נורא כל כך.

בבית השלישי הוא יוצא לחפש את המילה הסודית, ויודע כבר שאמירתה בלבד לא תחולל את הפלא של דיכוי המחשבה הטורדנית. היא צריכה להיאמר **מתוך כוונה אמיתית**. כמשנה במסכת יומא (ח', ט') נאמר: "האומר, אַחַטָּא וְאָשׁוּב, אַחַטָּא וְאָשׁוּב, אֵין מְסַפֵּיקִין בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. אַחַטָּא וְיּוֹם הַכַּפּוּרִים מְכַפֵּר, אֵין יּוֹם הַכַּפּוּרִים מְכַפֵּר". הדובר רוצה לבקש סליחה בכנות, ורצון זה גורם לו להרגשת מבוכה. לבסוף הוא מתגבר על המבוכה ואומר בקול את מילת הפלאים: "סליחה". האמירה בקול משקפת את הכוונה האמיתית.

נעיר, כי אמירת "סליחה", אפילו בכוונה אמיתית, אינה מבטלת את חומרת העשייה של המעשה האסור. זאת ועוד, הסליחה צריכה שתתקבל על ידי מי שהוא מוסמך לסלוח. **אמירת סליחה** עשויה להקל על ייסורי המצפון של מבצע המעשה האסור, אבל היא רק השלב הראשון, ואחריו צריך לבוא השלב השני, **שהסליחה תתקבל**, ושלב שלישי, שמעתה לא ייעשו יותר מעשים אסורים ויעשו רק מעשים מותרים.

הצעה למשימות:

1. מדוע סובל הילד?
2. החרוז למילה "לשכוח" הוא "לברוח". מי רוצה לשכוח, ומי רוצה לא לברוח?
 3. א. איזו מילה סודית מחפש הדובר?
 - ב. איך יכולה המילה הסודית לעזור לו?
4. א. ממה חוששים כשמבקשים סליחה?
 - ב. האם גם לכם קשה לבקש סליחה? הסבירו.
5. מזה יותר קל לדעתכם: לסלוח או לבקש סליחה. (הילדים יזכרו במקרים שקרו להם וידונו בנושא מהיבט אישי.)
6. לפני יום הכיפורים מבקשים סליחה ממי שפגענו בו בעל פה או במכתב. חשבו למי מבני המשפחה או למי מחבריכם אתם מעוניינים לכתוב מכתב ולבקש שימחלו לכם על מעשה שעשיתם. וכתבו את המכתב.
לפני הכתיבה נשוחח עם התלמידים על מבנה מכתב:
פנייה אל המקבל: יעקב חברי הטוב..... דינה אחותי היקרה..... ראובן שכני.....
בגוף המכתב נתאר:
 - את רגשות הצער והחרטה על המעשה שעשיתם.
 - בקשה שמקבל המכתב יסלח.
 - הבטחה שהמעשה לא ייעשה יותר.**סיום המכתב: בברכת חתימה טובה**
חברך הנאמן..... בנך האוהב
חתימה

הערה: רצוי להקדים ולהדגים את חלקי המכתב בעזרת מקרה לדוגמה: דן הבטיח שיחזור הביתה מגן השעשועים לפנות ערב בשעה 5.00. הוא איחר ואימו דאגה שמא קרה לו משהו. כיצד יתנצל על הדאגה שגרם לה?

אני רוצה לצום / רחל רוזנר (עמוד 38 בספר)

נושא הסיפור הוא תופעה נפוצה בין ילדים התשוקה לצום ולהוכיח שבכוח הרצון יצליחו על אף שאינם מחויבים עדיין במצווה זו.

הסיפור מתרחש בזמנים שונים בבית ובבית הכנסת. הסצנה הראשונה מתרחשת בזמן הסעודה המפסקת. המספר בן התשע אוכל בתיאבון שמעורר חשד אצל המשפחה שהילד בן התשע מתכנן לצום ביום הכיפורים. כל אחד מבני המשפחה מנמק מדוע לא כדאי לילד לצום, אך הילד ממשיך ומתעקש. בסצנה השנייה מתאר המספר את התחושות הפיזיות שמלוות אותו בצום: צימאון בערב, סחרחורת וחולשה רבה בבית הכנסת. בצהריים מצבו כה רע, שהוא מחליט לחזור הביתה ולשבור את הצום. אחותו הגדולה מגיבה לכך במשפט לא ראוי: "אמרת לך", אבל האב נמנע מהטפת מוסר מהסוג המרגיז ומאפשר לילד להגיע בעצמו למסקנה שהאב צדק, שהרי "אין חכם כבעל ניסיון".

הצעות:

1. מדוע הילד מתעקש לצום ביום הכיפורים?
2. מדוע הוא אינו משתכנע מדברי משפחתו שלא לצום?
3. האם גם אתם ניסיתם לצום? ספרו מה קרה.
4. לאיזו מסקנה מגיע הילד?
5. "אין חכם כבעל ניסיון" הוא פתגם האומר שהאדם לומד על ידי התנסות.
 - א. כיצד קשור הפתגם לסיפור?
 - ב. ספרו מקרה שבו אתם, מישהו ממשפחתכם או דמות מסיפור למדה מהניסיון.

התפייסות / שלומית כהן-אסיף (עמוד 41 בספר)

הדובר בשיר מספר בגוף ראשון על צערו ומצוקתו בשל ריב בינו לבין חברו הטוב יונתן (כנראה אחד הריבים הקטנים והבנאליים האופייניים לחברים בגילאים צעירים). הוא רוצה להחזיר את הגלגל אחורה, להתפייס, אך אינו יודע כיצד לעשות זאת. הוא מתלבט ומהסס: מהי הדרך הנכונה – לצלצל? לכתוב מכתב? מה להגיד? מה יקרה אם יונתן עדיין כועס ולא יסכים להתפייס? בשיר בולטים מצד אחד ההיסוס והמבוכה של הדובר. הוא כותב מכתב, אך אינו בטוח שהמכתב מתאים, לכן מקמט אותו. הוא מתהלך בחדר, רץ לטלפון כשהוא שומע צלצול ומתאכזב שלא יונתן מצדו השני של הקו. מצד אחר, בולט רצונו העז להתפייס. בשיר שורות קצרות ושורות ארוכות. השורות הארוכות מבטאות את הרצון העז להתפייס ואילו השורות הקצרות מביעות את ההיסוס וההתלבטות.

הצעה להוראה:

- אפשר להתחיל את הוראת השיר בהשמעת השיר בביצועו של רמי ברוך או של אריק איינשטיין (יטיוב).
לאחר ההאזנה התלמידים יעקבו אחרי קריאת המורה.
- נברר את משמעות המילה "התפייסות" (השלמה אחרי מריבה).
 - נשאל איך יודעים שהדובר חסר מנוחה? ("את הדרך מקמט..."), "אני בחדר מתהלך...)", "הטלפון מצלצל ואני ממהר לענות...") – נבקש להסביר מדוע הוא חסר מנוחה?
 - נדון בשאלה מדוע הילד הדובר מהסס? (הילד אינו בטוח שיונתן מוכן להתפייס ואולי הוא חושש מסירוב ומדחייה).
 - נברוק מה ניסה הילד הדובר לעשות כדי להתפייס? (מנסה לכתוב מכתב, מתחיל לחייג ליונתן).
 - אילו מהדרכים שניסה עדיפה בעיניכם?
 - האם גם אתם הייתם פעם במצב דומה? (מומלץ לאפשר לענות בפרטיות במחברת).
 - ספרו כיצד אתם מתפייסים עם חבר. (מומלץ לאפשר לתלמידים לענות בפרטיות במחברת).
 - סמנו וקראו בקול רם שורות בשיר אשר רומזות שהילד הדובר ויונתן הם חברים טובים באמת.
 - חשבו, מה יכול הילד הדובר ללמוד מתשובתו של יונתן?
 - שערו כיצד השתנתה הרגשתו של הילד הדובר לאחר השיחה עם יונתן.
 - נבקש מהתלמידים לקרוא רק את השורות הארוכות ונשאל מה משותף לכתוב בשורות אלו.
 - נקרא רק את השורות הקצרות ונשאל האם גם לכתוב בהן יש משהו משותף.
 - אפשר להציע להציג את הסיטואציה שבה מצוי הילד הדובר בפנטומימה.
 - אפשר להציע שחלק מהילדים יציירו סיפור על ריב והתפייסות בכמה תמונות, והאחרים יחברו סיפור מתאים לתמונות.

מדור: סוכות (עמוד 44 בספר)

סוכות הוא אחד משלושת החגים הקרויים בתורה "רגלים". את חג הסוכות חוגגים שבעה ימים, שתחילתם ביום ט"ו לחודש תשרי. ביום השמיני יש יום חג נוסף ונפרד – שמיני עצרת, שבמרוצת הדורות קיבל שם נוסף: שמחת תורה.

לחג הסוכות שמות אחדים, וכל אחד מהם מציין משמעות אחרת של החג:

חג הסוכות – מקורו של שם החג בפסוק מספר ויקרא (פרק כג, פסוק לג). השם "חג הסוכות" נותן ביטוי למצווה העיקרית והבולטת של החג: ישיבה בסוכה. הסוכה היא מבנה ארעי מכוסה, הסוכה נבנית תחת כיפת השמיים. חג הסוכות מאזכר אירוע חשוב בתולדות העם: יציאת מצרים והנדודים במדבר עד להתנחלות בארץ ישראל. במהלך תקופת הנדודים התגוררו שבטי ישראל בסוכות.

חג האסיף – את השם "חג האסיף" מוצאים אנו בפסוק מספר שמות: "וְחַג הָאֶסְףִּי בְּצֵאת הַשָּׁנָה בְּאֶסְפְּךָ אֶת מַעֲשֵׂיךָ מִן הַשָּׂדֶה..." (שמות, פרק כג, פסוק טז). **חג האסיף** מציין את סיום השנה החקלאית והוא ביטוי למשמעות החקלאית של החג. האיכר גמר לאסוף את היבולים מהשדה והוא מתכונן לעונה חדשה. שם זה מדגיש את הקשר של עם ישראל אל אדמתו ואל ארצו־ארץ ישראל.

זמן שמחתנו – שם זה ניתן לחג על ידי חז"ל, והוא מבטא את אוירת השמחה בחג, שכן המצווה לשמח בחג הסוכות מופיעה שלוש פעמים בתורה:

א. "שבעת ימים תחג לה' אלהיך... והיית אף שמח" (דברים, פרק טז, פסוק טו).
 ב. "ושמחתם לפני ה' אלהיכם..." (ויקרא, פרק כג, פסוק מ).
 ג. "חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים באספך מגרנד ומיקבך: ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך וַאֲמַתְךָ וְהַלְוִי וְהַגֵּר וְהַיְתוּם וְהָאֲלֵמָנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ" (דברים, פרק טז, פסוקים יג-יד).
 החג – חג הסוכות נקרא כפי חכמינו גם סתם בשם "חג". בכל מקום שמופיעה המילה "חג" בלי תוספת, הכוונה לחג הסוכות. מלבד ישיבה בסוכה מקיימים מצוות נטילת ארבעת המינים: אתרוג, לולב, הדס וערבה.
 בזמן שבית המקדש היה קיים קיימו את מצוות העלייה לרגל לירושלים בכל שלושת הרגלים. מספר העולים לרגל היה גדול במיוחד בחג סוכות, החל לפני תחילת עונת הזריעה.
 מצוות "הקהל" – אחת לשבע שנים, בשנה שלאחר שנת השמיטה, התכנס העם למעמד קריאת התורה על ידי המלך, מעמד שנקרא "מעמד הקהל". גם כיום מקיימים כינוס דומה ליד הכותל.
 היום השביעי של חג הסוכות נקרא הושענא רבה, שהוא על פי היהדות היום האחרון לחתימת דינו של האדם לגבי השנה שחלפה

סוכתנו / נתן אלתרמן

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני (עמוד 46 בספר)

שם השיר מכיל כינוי שייכות, ובכך הוא מבטיח מראש שלא ידובר על סוכה סתם, אלא על ה"סוכה שלנו". הדובר בשיר הוא אחד הילדים הבונים. כפי שנראה אחרי קריאת השיר, השייכות "נקנית" בעשייה. עשייה זו באה לידי ביטוי באמצעים לשוניים רבים, והשיר מזמן אפשרות של הבהרת התואם שבין האמצעים הלשוניים הללו לבין המשמעות שנושא השיר.
לשיר שלושה בתים:

בבית הראשון קורא הדובר לבנות את הסוכה. תהליך הבנייה המשותף הוא דינמי ביותר. אוירת הפעילות בבית זה נוצרת מתוך כמה יסודות לשוניים:

1. מרבית המילים בבית זה הן בנות שתי הברות או אחת, וקריאתן יחד יוצרת קצב מהיר.
2. יש חזרות על השמות של חומרי הבנייה, וחזרות אלו יוצרות ריתמוס מהיר התואם את ההקמה המהירה של הסוכה. תהליך הבנייה הוא הדרגתי: הוא מתחיל בהצבת המסגרת של הסוכה: "קרש מוט, קרש מוט", ואחר כך בא חיזוקה של הסוכה והצבת הדפנות: "וואל וו, קיר אל קיר".
3. הבית משופע בסימני פיסוק: פסיקים רבים, סימני קריאה וסימן שאלה. שפע זה תואם לאווירת הערנות שבבניית הסוכה.
4. משפט השאלה, המעלה את נושא החיפוש: "מי כאן בנאי מהיר?", עם שם התואר "מהיר", מוסיף את אוירת הדחיפות של מילוי הבקשה.
5. יש גם שרשרת צפופה של שלושה פעלים, בצירוף היעד וסימן הקריאה, וזו תואמת את אוירת העשייה המהירה: "שמה רויך, הנה פנה/ סוכתנו מהר בנה!"
6. החריזה הפנימית והחריזה החיצונית הצמודה, בעלת החרוזים האיכותיים והייחודיים, מוסיפות גם הן למקצב המהיר של המשפטים.
7. הקצב המהיר של העשייה הוא החשוב כאן: כל אחד צריך להיות "בנאי מהיר" והוא מזורז בציווי: "מהר בנה!"

למהירות זו יש הסבר על רקע הכתוב במקורות, שם מוקצב לנו זמן קצר על מנת לבנות את הסוכה: ממוצאי יום הכיפורים עד ערב חג הסוכות יש בסך הכול ארבעה ימים. אבל המהירות עשויה להיות מובנת גם מתוך השקפה המעלה על נס את הזריזות שבקיום המצווה, ואת חדות העשייה שבבנייה, שלה שותפים כולם.

בבית השני כל הפעלים הם בעתיד. מכאן נבין, כי כבר במהלך בנייה של הסוכה צופה הדובר את השלב הבא: שלב הקישוט של הסוכה. סדר הקישוט הוא מלמעלה למטה: למעלה ובדפנות ייתלו לתפארת תחילה שני פריטים השייכים לשניים מארבעת המינים, שעליהם מברכים בחג הסוכות: זר תמרים והדסים, ואחר כך גם יוסיפו פרחים. לאחר מכן יוסיפו למטה שטיח. הדובר בטוח, כי על סוכה מקושטת כזו יחושו כולם הערכה רבה: "אין כמוה בעולם!".

בבית השלישי ממשיך הדובר לדמיין את ההערכה הרבה שלה תזכה הסוכה, והפעם הוא מפליג בדמיונו ומפרט: ההערכה היא לא רק באמירה, אלא גם במחיאות כפיים ותרועות שמחה. ההערכה היא לא רק באופן סתמי מצד "כולם", אלא מצד "כל העיר". לבסוף מדגישה ההערכה את היותה של הסוכה, בנייה וקישוטה, מעשה אמנות, שאין כמוהו בכל גבולות הארץ של אז: "אין כזו מעשה אמן / מבאר שבע ועד דן!".

בשיר זה הסוכה היא ממשית. היא נתפסת בחושים. עיקרו של השיר הוא בהערכה שלה זוכים בונה המהירים והקישוטים, מעשה האמן, המעטרים אותה.

הערות:

לשאלה 2: אפשר להפנות את תשומת לב התלמידים לאמצעים הספרותיים היוצרים תחושה שהסוכה נבנית במהירות ובהתלהבות:

- הסתכלו על הבית הראשון. סמנו שורות שיש בהן מילים קצרות בנות שתיים או שלוש אותיות בלבד.
 - שערו, מדוע בחר המשורר לתאר את בניית הסוכה במילים קצרות?
- לאחר שהתלמידים יעלו השערות שונות, המורים יוסיפו: עתה אומר לכם מה אני חושב/ת: בשורות שיש בהן מילים קצרות עוברים מהר ממילה למילה, כך גם הסוכה נבנית מהר מאוד. תחילה המסגרת ומיד עוברים לדפנות ולסכך. המורים יקראו את המילים בקצב מהיר: "קרש מוט, קרש מוט"; "וּו אל וּו, קיר אל קיר", כדי שהתלמידים יחושו את מהירות הבנייה. אפשר לבקש שהתלמידים יקראו את השיר בקצב המתאים. הרגשת הדחיפות באה לידי ביטוי בשורה: "שמה רוע, הנה פנה / (סוכתנו) מהר בנה!". נסביר שהמילים "רוץ", "פנה", "מהר" ו"בנה" הן מילים שבאות להפעיל את הבונים.

לשאלה 6: השאלה מכוונת את התלמידים לחוש את שמחת העשייה, שיתוף הפעולה, המרץ וההתלהבות אצל הבונים.

הצעות:

- לאחר הוראת השיר אפשר לקרוא אותו בשילוב תנועות פנטומימה. אחד התלמידים יקרא והשאר ילוו אותו בתנועות. אפשר שהילדים יחלקו ביניהם את המשפטים, וכן אפשר לביים את סצנת סיום העבודה.
- דמיינו וכתבו במחברת סיפור קצר שהכותרת שלו היא: "בנינו לנו בית על העץ בחצר". כתבו איך בנייתם את הבית, מה שמתם בו, ואיך הוא נראה בסופו של דבר. או: "השתתפתי בבניית הסוכה שלנו".

הלולב של עמרי / רחל רוזנר (עמוד 48 בספר)

זהו סיפור על קנאת אחים. נושא עתיק, שמעסיק את כולנו, יום-יום, צעירים ומבוגרים כאחד. האח המספר מקנא באחיו על הלולב היפה שלו, מה עוד שבזכותו גדל עץ התמר בחצר המשפחה. הילד אינו מסתפק בלולב שהאב קנה לו כפיצוי, במקום הלולב הפגום שהיה אמור להיות שלו. מה הסיבה לתסכול של הילד? הלולבים מייצגים ומסמלים את הילדים. זהו ייצוג מטונימי. אנחנו מזהים את עצמנו באמצעות מה שקרוב אלינו, כולל חפצים. לכן אנחנו רוצים ש"שלנו" יהיה הכי יפה, הכי גדול, הכי טוב. זה לכאורה מעיד עלינו. יש ילדים שרוצים שהאוסף שלהם יהיה הכי גדול, שהמחשב שלהם יהיה הכי חדש, יש מבוגרים שרוצים שהדירה שלהם תהיה הכי גדולה, או שהמכונית שלהם תהיה הכי חדישה. כל החפצים החדשים והטובים אמורים לכאורה להעיד על בעליהם, שגם הם מוצלחים וטובים כמוהם. אבל – האם זה כך באמת? האם האח בעל הלולב היפה הוא בהכרח יפה יותר או טוב יותר מהאח השני? לעתים קרובות מה שיש לנו מגיע אלינו באופן מקרי, כמו בסיפור הזה. אחד מהלולבים צמח יפה והשני לא – וזה קרה באופן מקרי לגמרי. יכול היה גם לקרות ההפך. ובכל זאת הילד לוקח ללב את הפרשה, ומרגיש רע. ההרגשה הרעה מעמיקה כי הוא מרגיש בעצם שאחיו נהנה מפרי שהוא עצמו אחראי עליו. הרי העץ צמח מן הגלעין שהוא השליך. הילד מחפש הכרה ותודה. הוא רוצה שישומו לב אליו. רוצה להרגיש חשוב. מה אפשר היה לעשות כדי לגרום לו להרגיש יותר טוב? ואולי אין ברירה, והילד הזה צריך ללמוד שלא הכול תמיד צודק בחיים, ושעל קנאה צריך ללמוד להתגבר. אפשר לבקש מהילדים דוגמאות למקרים דומים שקרו להם, לשאול אותם על רגש הקנאה. איזה צבע יש לקנאה? איפה מרגישים אותה בגוף? איך אפשר להתגבר עליה? אפשר לבקש מהם לצייר את הסצנה שבסיפור או סצנה של קנאה שהם חוו, ולבקש מהם הצעות לפתרון הבעיה. מה חשוב לעשות כדי להתגבר?

הערות:

באמצעות הסיפור הזה נתחבר לחיבוב מצוות "ארבעת המינים". נדגיש את גאוותו ליטול לולב מעץ שצמח בזכותו.

נשאל:

מדוע הוא זוכה לכך?

מה הרגיש באותו בוקר בבית הכנסת?

לו היית עמרי, כיצד היית נוהג/ת עם אחיך? מדוע?

המספר "בעל העץ" בחר לקנא בסתר. מה דעתכם על כך?

נדבר על משמעות שם הסיפור.

ניתן לבחור שני תלמידים שינהלו ביניהם דו־שיח על המעשה לפני הכיתה כשאחד הוא המספר והשני הוא עמרי.

מדור: במשפחה (עמוד 52 בספר)

מבוא

גם במדור זה בחירת הטקסטים מעמידה במקום הראשון את הנאת הקריאה וכך בכך מפגישה את התלמידים עם יצירות המשלכות משלבי לשון גבוהים ושפה דבורה יום-יומית. הפעילויות בעקבות הקריאה מפתחות את היכולות הלשוניות בכתב ובעל פה ומאפשרות מתן ביטוי לחוויית הקריאה ולפרשנות אישית בדרכים שונות ובאמצעים שונים בשיח הדבור, הכתוב או החזותי. במדור יתבוננו התלמידים ברכיבים הבונים סיפור: מקום וזמן, התפתחות העלילה, סיום. יתבוננו בתכונות האופי של הדמויות וישוו ביניהן. הם יעשירו את אוצר המילים ויבחינו בין אוצר המילים שנוהגים להשתמש בו בשפה הכתובה לבין מילים מקבילות בשפה הדבורה.

המבט על עולמם של הילדים נפתח במדור הראשון בחוויית המפגש עם כיתה ב', ונמשך ביחסים החברתיים בין הילדים לבין עצמם. כעת נודד המבט אל מחוץ לבית הספר, אל הבית ואל המשפחה. כך ממקמים הילדים את עצמם לא רק בכיתה ובחברת הילדים, בעת הלימודים ובהפסקות, אלא גם על פני הרצף שבין הבית לבית הספר.

במדור זה המשפחה ואירועים בחיי המשפחה נחשפים ועולים לדיון. היצירות שנאספו למדור מאפשרות לילדים להתוודע לרקע השונה שממנו מגיע כל אחד מהם לבית הספר. הגיוון והריבוי בסגנונות ובאורח החיים של חיי הבית והמשפחה שהילדים מגיעים מהם מרתקים. הדיון בהם בכיתה מאפשר להתוודע אל השוני, לדון באופן פתוח וגלוי בבעייתיות הכרוכה בו, ובעיקר, להכיר את האחר, להתפעם מן האחרות ולחגוג את הריבוי.

המדור נפתח בהיכרות עם סוגי משפחות המדור, בתחושה חגיגית עם משפחה רבת דורות, בשירה הקנוני של קדיה מולודובסקי "פתחו את השער". המדור מציג גם יצירות המעלות קשיים ובעיות בבית ובחיי המשפחה. כך בשירו של א"א מילן "ילדה קטנה וטובה", המציג את התביעה ההורית להתנהגות נאותה מנקודת המבט של ילדה סובלת, וכך בשירים בנושא המריבות בין אחים (מי אשם/ פניה ברגשטיין, מדוע אני לא אחי הגדול/ רימונה דינור).

שירה של לאה נאור "שלוש קטן" מדגישה את החשיבות העצומה של יחסי רעות ואחוה בבית הספר. על פי השיר, יש להם פן רחב בהרבה מחיי היום-יום של חברת הילדים, ולמעשה נרכשים בהם הרגלים שעשויים לתרום לתחושות חיוביות ולשלום גם במעגלים הרחבים ביותר. השיר מעניק לילדים תחושה של חשיבות והבנה של מקומם במארג החברתי הכללי.

בהמשך, הקטע המידעי "אימא היא אימא גם אם היא פילה" לפי טל ברטוב, מפנה את המבט לקשר בין האימהות לבין צאצאיהן בטבע.

לסיכום, המדור מציג מגוון רחב של טקסטים ויצירות העוסקים בנושאים מחיי הבית והמשפחה. חלקם משעשעים וקלילים, חלקם מעמיקים יותר בהתבוננות בקונפליקטים ואחדים מציעים גם פתרונות. היצירות נעות בין הקנוני והקלאסי (קדיה מולודובסקי, פניה ברגשטיין, ע' הלל, ועוד) לעכשווי (נורית זרחי), בין המקורי למתורגם. המגוון מאפשר לילדים להיפתח אל עולמן של היצירות תוך כדי הקריאה בקול בכיתה והקריאה הדמומה בכיתה או בבית, ולפתח ולהעשיר את אוצר המילים שלהם. בחירת הנושאים הקרובים לעולמם מעודדת אותם לקריאה גם מחוץ לכותלי בית הספר.

הצעה לתכנון הוראה למדור: במשפחה

עולם השיח של הספרות – שמחות ומצבים של כעס ותסכול במשפחה.

פתחו את השער / קדיה מולודובסקי

ילדה קטנה וטובה / א"א מילן

מי אשם? / פניה ברגשטיין

מדוע אני לא אחי הגדול? / רימונה דינור

תכנים ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשירים ובסיפור; הבנת הקשרים בין אירועים שונים – רצף זמנים וסיבתיות; הבנת סדר הזמנים של האירועים בסיפור; הבנה שהשירה והסיפורת מבטאות רגשות; ביטויים של הומור בעלילון ובסיפור; קישור לעולם האישי של הלומד; זיהוי המאפיינים הבולטים בשירים: חריזה, חזרות, מקצב, בתים; הבעת רשמים אישיים מהיצירה בכתב ובעל פה; קריאה שוטפת ומדויקת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; כתיבת סיפור.

לשון: העשרת אוצר המילים.

עולם השיח העיוני:

סוגי משפחות: משפחה גרעינית ומשפחה מורחבת

אימא היא אימא גם אם היא פילה / עפ"י טל ברטוב, קטע מתוך ירחון "עיניים"

תכנים ומיומנויות: הפקת מידע מהטקסט בהסתמך על מרכיבי השונים: הכתוב, אירורים ותצלומים; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; כתיבת סיפור; המושג: "פסקה".

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

כהטרמה לנושא אפשר לבקש מהתלמידים להביא חפץ מהבית שאפשר לספר בעזרתו על המשפחה. (כגון תצלום; מתנה שההורים קיבלו בחתונתם; פריט שבעזרתו אפשר לספר על תחביב במשפחה; תמונה התלויה בחדרו של התלמיד/ה וכיו"ב). לאחר שנקרא את מה במדור? – נסביר: המדור עוסק ביחסים במשפחה בין הורים לילדים, בין אחים ובין נכדים לסביהם. במדור נקרא הסבר על סוגים שונים של משפחות. נקרא שירים וסיפורים על החיים במשפחה: קנאה בין אחים, מריבות ושמחות. נקרא גם על חתול שנוסף למשפחה ומידע על קשרי המשפחה אצל בעלי החיים. נמשיך ללמוד מילים חדשות ולכתוב סיפורים.

פתחו את השער / קדיה מולודובסקי (עמוד 55 בספר)

אחד משיריה הנודעים של קדיה מולודובסקי, משוררת יהודייה ילידת פולין, שכתבה ביידיש ושיריה תורגמו לעברית על ידי מיטב המשוררים (ביניהם נתן אלתרמן ולאה גולדברג). "פתחו את השער" הוא מן המוכרים בשיריה. השיר זכה להלחנה על ידי נחום נרדי ובגרסתו זו הוא מושר עד היום. זהו שיר עליז ואופטימי, שנכתב כנראה לרגל אירוע משפחתי משמח – חתונה. השער – שער ממשי ו/או סמל ייתכן כי קהל המוזמנים עבר ממש דרך שער, שהוצב בפתח האולם או

הבית שבו נערכה מסיבת החתונה. השער מדגיש את כניסתם של החוגגים אל הבית כאירוע מיוחד ויוצא דופן. באירועים שכאלה נהוג גם לקשט את מפתן הבית או את השער בפרחים, ענפי עצים, שרשראות וכדומה.

אבל ייתכן שהשער עצמו, המוזכר בשיר, הוא גם מטפורה, סמל למשהו אחר. מה מסמל השער בשיר?

השער יכול לסמל את המעבר מעולם אחד (לפני הנישואים) לעולם אחר (אחריהם). אבל דומה כי הוא מסמל בשיר לא רק את אירוע החתונה, שלכבודו כנראה נכתב השיר, אלא את החיים עצמם. במובן זה השער מסמל את ההמשכיות של דורות במשפחה – מן הסבא והסבתא ועד הנינים. טקס החתונה מסמן את המשכיות החיים – בני הזוג ממשיכים את השושלת המשפחתית, כשהם מתאחדים במטרה להוליד צאצאים. החגיגה היא אם כן לא רק שלהם, אלא של כל המשפחה. יש לציין כי שירים הנכתבים לכבוד טקסי חתונה הם אחת הצורות העתיקות המוכרות לנו של שירה. שירי חתונה עתיקים מוכרים מרחבי מסופוטמיה, וגם בתנ"ך שלנו, שעל פי חלק מן הגרסאות, ספר שיר השירים המופיע בו נכתב אף הוא במקורו כשיר כלולות בין האדם לקדוש ברוך הוא.

פתחו את השער / קדיה מולודובסקי (עמוד 55 בספר)

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני

השיר כולל שלושה בתים בעלי תבנית דומה. כל בית פותח באותן שתי שורות ארוכות, כשהשורה הראשונה מביניהן היא משפט פנייה, המורה לפתוח את השער לרווחה, והשורה השנייה היא משפט תכליתי, המנמק את מטרת הפתיחה הזאת: "פתחו את השער, פתחוהו רחב/ עבור תעבור בו שרשרת זהב". לאחר שורות הפתיחה (והנקודתיים שבסופן) בא בכל בית הפירוט של מי שעתידים ומיועדים לעבור בשער הרחב והפתוח. בארבע השורות הראשונות, שבכל אחת מהן מופיעה רק מילה אחת, מצוינים "המקורבים-המיוחסים", ובסוף כל בית יש עוד שתי שורות, ובהן נוספים עוד נכבדים.

הזיהוי של הגורמים המפורטים ופיזורם במבודד יוצר רושם של ריבוי ועושר. העובדה שכל מילה בודדת מתקשרת לבאה אחריה באמצעות ו' החיבור, תורמת להיווצרות התחושה של השרשרת, כאשר כל מילה היא כעין "חוליה" אחת ב"שרשרת" הארוכה, הנמשכת והולכת.

הסיטואציה המתוארת בשיר על בסיס הקטלוג המצטרף ומצטבר, היא התכנסות בני המשפחה לדורותיהם באירוע משפחתי חגיגי. "המרכבה הקלה" של המשפחה המצומצמת והחתן והכלה, "מרכבת הפנינים" של המשפחה המורחבת, צלחת הזהב ופרטי הכיבוד שעליה – כל אלה רומזים לאירוע החגיגי הזה ותורמים לו.

הצירוף העיקרי בשיר, "שרשרת זהב", מוסיף גוון של כבוד והדר למסגרת המשפחה ולהתכנסותה. הקורא מוזמן להוציא מפרוטתה את מילת הסומך "זהב", ולהסב את משמעויות הלוואי הנכבדות שלה לכל בני המשפחה, הן המצומצמת והן המורחבת, וכן להסב אותה לתחושות ההתרגשות, רוממות הרוח והשמחה, שאותן מרגישים בהתכנסויות משפחתיות חגיגיות.

הצעות והערות:

- המורים יכולים לשאול: מה הסיבה לכך שכולם מתאספים וכאים במרכבות?
 - אילו צבעים יש בשיר? (זהב, פנינים) מה מרמזים הצבעים? (שהאירוע חגיגי מאוד).
 - מה מצב רוחם של בני המשפחה? איך אפשר לדעת זאת?
- הצירוף "שרשרת זהב" מזמין השוואה בין המשמעות הפשוטה למשמעות המושאלת. כשם שהשרשרת בנויה מחוליות יחידות, כך גם המשפחה בנויה מיחידים-יחידים: החוליות בשרשרת מחוברות זו לזו. כל יחיד במשפחה הוא חוליה שבונה את המשפחה וחוליות המשפחה מחוברות זו לזו. הפעילות שמזמינה את התלמידים לחבר ריקוד, מחזקת את תחושת השמחה בשיר. בפעילות "כותבים" ישנה הצעה לכתיבה על אירועים משפחתיים. ניתן ליצור תלקיט או חוצץ בתלקיט שנושאו "אלבום משפחתי", ובו יישמרו משימות כתיבה מצטברות לאורך השנה על המשפחה, על אירועים הקשורים לחגים וכו'. לקראת סוף השנה ניתן יהיה לאגוד הכול בתלקיט שתהווה מעין "נושא אישי".

ילדה קטנה וטובה / א"א מילן (עמוד 58 בספר)

שיר-סיפור של דוברת-ילדה, בגוף ראשון, המתאר פער בין הורים לילדים. מנקודת מבטם של ההורים יש להם מחויבות לחנך את בנם, להנחות אותה בכללי ההתנהגות הראויה, להעיר לה ולהדריך אותה כשאינה נוהגת כשורה. כאשר ההורים מתעניינים בהתנהגות ילדיהם כוונותיהם תמיד טובות, חשוב להם שילדיהם יתנהגו בסבלנות, בנימוס ובהתחשבות בזולת, אם כי לעיתים קורה שהילדים מתרעמים בלב על כך. ההורים שואלים את הילדה אם הייתה טובה אבל בעצם מתכוונים לומר "אנחנו מקווים שהתנהגת יפה", "חשוב להתנהג יפה", או "שימי לב שהתנהגות טובה מזמינה אחרים להתנהג כך כלפיך". הם חוזרים על השאלה שוב ושוב – כדי שהיא תהפוך לחלק מאורח המחשבה של הילדה. שהיא תטמיע בתודעה שלה שעליה להתנהג בסבר פנים יפות בכל מקום. התנהגות טובה של ילדים היא מתן כבוד להורים שכן היא מעידה על הכרת טובה כלפיהם ומלמדת על קיום מצוות כיבוד הורים.

מנקודת המבט של הילדה בשיר, ההורים הם ממש נודניקים. לכאורה, נדמה שהם יודעים לומר רק משפט אחד ויחיד: "היית ילדה טובה?". נראה כי החזרות על השאלה בשיר מנסות לחקות את תחושת המועקה של הילדה נוכח החזרה הזאת.. גם בשיר גם אצלנו הקוראים, נוצרת תחושה שהשיר "מנדנד" לנו, ממש כמו שההורים מנדנדים לילדה, ובכך השיר יוצר הזדהות עם הילדה – אנחנו יכולים להרגיש מה היא מרגישה, ויכולים להבין כיצד זה עלול להיות לא נעים. בבית הראשון של השיר הילדה מספרת שההורים שואלים את השאלה הזו הרבה, ואפילו לא מצפים לתשובה, משום שהם יודעים מראש את התשובה. הם יודעים שהילדה לא תגיד להם "לא, לא הייתי טובה, הייתי רעה, התנהגתי בצורה איומה...". הילדה בעצמה מציינת זאת בבית האחרון. חשוב להדגיש שגם אם אלה תחושותיה, היא אינה פועלת לפיהם. כיום, יועצים ופסיכולוגים ממליצים להפריד בין הילד להתנהגות. לא לומר "היית ילד רע" אלא "לא התנהגת יפה". לא לשאול "היית ילדה טובה?" אלא "התנהגת יפה?". הסיבה היא שגם "ילדים טובים" מתנהגים לפעמים לא יפה, בשל כל מיני סיבות, לפעמים מוצדקות ולפעמים לא. התנהגות לא ראויה עדיין לא הופכת את הילד ל"רע". אולי כדאי לעורר דיון עם הילדים סביב השאלה: האם יש מישהו שהוא תמיד "רע" ומישהו שהוא תמיד "טוב"?

הצעות והערות

- לאחר קריאת השיר נבקש את התלמידים לענות על השאלות "לשיחה ולכתיבה".
נדון בתשובותיהם ונברר:
– נבקש מהתלמידים לספור כמה פעמים מופיעה בשיר השאלה שההורים שואלים את ילדתם (תשובה: 9!).

הצעות לשיחה

לפני הקריאה:

שערו לפי הכותרת מה הוא תוכנו של השיר.

- קראו את השיר. האם תוכן השיר דומה להשערתכם?
- בבית הראשון של השיר מספרת הילדה שההורים שואלים את השאלה הזו הרבה, ואפילו לא מצפים לתשובה. מדוע לדעתכם ההורים אפילו לא מצפים לתשובה על השאלה שהם שואלים את ילדתם? תשובה אפשרית:
- משום שהם יודעים מראש את התשובה. הם יודעים שהילדה לא תגיד להם "לא", לא הייתי טובה, הייתי רעה, התנהגתי בצורה איומה...". הילדה בעצמה מציינת זאת בבית האחרון.
- ספרו, האם גם להורים שלכם יש משפטים או שאלות שהם חוזרים עליהם שוב ושוב? כיצד אתם מפרשים את כוונתם כשהם עושים זאת? (בשיחה להדגיש את העין הטובה של ההורים).
- האם לדעתכם ההורים של הילדה בשיר באמת לא אמרו שוב דבר נוסף ורק חזרו על השאלה האחת הזו שוב ושוב?
(אולי הדברים האחרים שאמרו ההורים אינם מפריעים לילדה ואילו השאלה הזו כה מציקה לה ונדמה לה שהיא שומעת רק אותה?)

מי אשם? / פניה ברגשטיין (עמוד 60 בספר)

נושא השיר: יחסים בין אחים.

השיר מתמקד במריבה קטנה, חסרת חשיבות ובנאלית בין אחיות שסיבותיה אינן ברורות. המריבה הולכת ומידרדרת מריב שפתיים לקטטה של ממש וגורמת למשבר ("ברוגז") בין השתיים. השורות הקצרות בבית הראשון מסייעות לקוראים לחוש בסערת הרגשות של הדוברת, שמצהירה שאינה יודעת כיצד לסיים את הריב. בבית השני משתנה אורך השורות והחריזה. הדוברת מתארת את מהלך הריב ואת תוצאותיו: נתק בין האחיות. הבית השלישי כתוב שוב בשורות קצרות בתבנית הבית הראשון, והן רומזות שבעייתה של הילדה נשארה בלתי פתורה, למגינת לבה. השיר מאפשר לחזור לדון בדרכים להתפייסות ובכוחן של מילים מתאימות כדי לפייס.

הצעה:

אפשר להקרין את השיר על מסך.

- תחילה נקרא את כותרת השיר. נעיין באיור ונבקש מהתלמידים להעלות השערות לגבי תוכנו.
- המורה תקרא את השיר והתלמידים יעקבו אחר קריאת המורה או יקראו קריאה דמומה.

- נבקש מהתלמידים לענות על שאלות 1 – 5 "לשיחה ולכתיבה" בכיתה.
- נדון: האם יש לשיר דובר או דוברת? איך יודעים? נבדוק ונראה שבכית הרשון והשני לא ברור אם הדובר הוא אח שרב עם אחותו או אחות שרבה עמה. נחפש את התשובה בשני הבתים הראשונים. התלמידים יסמנו בצבע בספר את כינוי הגוף "אני" שמתאים גם לזכר וגם לנקבה: במשפטים "אני עם אחותי או היא עמי"; "ואני צחקתי... ואני לא שתקתי". עיון בבית השלישי מציין באופן ברור שהדוברת היא אחות. (התלמידים יסמנו את השורות המתאימות המלמדות על כך: " כשהיא עוברת – אני מסתלקת/ כשהיא מדברת – אני שותקת.)
- נקרא את התשובות לשאלות 3 – 4. מה שהתחיל כמריכה פעוטה מידרדר ומסלים לאלימות. נבין שהמריכה הסתיימה בנתק, ב"ברוגז".
- נשאל: מה מצב רוחה של הילדה הדוברת בשיר? לפי מה הבנתם?
- מומלץ לקשר את השיר: "מי אשם?" לשיר "התפייסות" ולבחון את הדומה והשונה ביניהם.
- התלמידים ידונו בקבוצות בנושאים המוצעים ב"מדברים על זה" וידווחו למליאה.

הערה: רצוי להקדיש שיעור נפרד למשימת "כותבים".

- א. נשוחח במליאה או נכין דף הדרכה בהתאם להנחיות האלו. כיצד הופכים שיר לסיפור?
 - על מה אנחנו מוותרים כאשר הופכים שיר לסיפור?
 - מה אנחנו מוסיפים לסיפור?
 - אם נבחר באימא למספרת הסיפור. איך תשפיע הבחירה הזאת על תוכן הסיפור? על השפה שבה ייכתב הסיפור?
 - (המספר שתבחרו מתאר איך קרו הדברים לפי מה שהוא ראה ושמע. כמו כן שפתו של המספר שונה משפת המשוררת.)
 - כיצד יבוא לידי ביטוי מצב הרוח של המספר אם תבחרו באחת האחיות כמספרת הסיפור?
 - כיצד יסתיים הסיפור: האם השלימו האחיות? אם כן כיצד?
 - האם למדו לקח מהסיפור?
 - תכננו והשבנו לפני הכתיבה.
- ב. המורה והתלמידים מחליטים במשותף על הקריטריונים שלפיהם תיבדק המשימה על ידי חברי הקבוצה. הקריטריונים הם היבטי תוכן, מבנה ולשון. שמתוכם מומלץ לבחור בכל פעם תבחינים אחדים:

להלן דוגמה לתבחינים לכתיבת סיפור:

- מתי קרה המסופר? באיזה מקום?
- האם יש בסיפור תיאור מראה הדמות המרכזית או הדמויות.
- האם יש לדמויות שמות?
- האם האירוע בסיפור מובן?
- האם מעשי הדמויות ברורים?
- האם יש תיאור של מחשבות הדמויות?
- האם מופיע תיאור של רגשות הדמויות?

- האם מופיעה בעיה בסיפור ויש ניסיון לפתור אותה או שהפתרון נמצא לבעיה?
- לסיפור יש פתיחה, התפתחות עלילה וסיום.
- מתנהל בסיפור דו-שיח.
- שימוש נכון בנקודה ובסימן שאלה.
- שגיאות כתיב מעט/הרבה.
- כתב יד ברור מאד/ בלתי קריא.

מדוע אני לא אחי הגדול? / רימונה דינור (עמוד 62 בספר)

השיר עוסק ביחסים המורכבים בין אחים, הכוללים אהבה, הערצה, כעסים, קנאה ועוד. בשיר נותן הדובר, שהוא האח השני במשפחה, ביטוי לקנאה בזכויות היתר שיש לאחיו הגדול. לשיר שלושה בתים. כל בית פותח בתלונה המנוסחת כשאלה רטורית (שאלה שהיא אמירה שהדובר אינו מבקש תשובה עליה). בהמשך כל בית מסביר הדובר את הסיבות לכעסו על שלא נולד ראשון. בסיום השיר משתנה מצב רוחו הכעוס של הדובר והוא מתנחם. הוא מגלה שיש לו יתרון על אחיו הגדול: "רק דבר אחד לא ישיג לעולם – אח גדול". הדובר משאיר לקורא לחשוב על היתרונות בקיומו של אח גדול.

לפני הקריאה

אפשר להתמקד תחילה בשם השיר ולשאול:

- מי מבני המשפחה יכול לשאול זאת?
 - האם הילד מצפה לתשובה על השאלה? (זו שאלה רטורית שכוונתה: הלוואי והייתי האח הגדול במשפחה.)
 - האם אתם יכולים להציע דוגמאות נוספות לשאלות שאין מצפים לתשובה עליהן?
 - שערך מדוע הילד רוצה להיות האח הגדול?
 - נקרא את השיר ונבדוק – האם תוכן השיר דומה להשערותיכם?
- התלמידים יענו בכתב או ישוחחו על השאלות האלה:
1. עם מי רוצה הילד להתחלף? מדוע?
 2. במה מתבטאת עיקר הקנאה באח הגדול:
 - בבית א?
 - בבית ב?
 3. א. מהו המשפט החוזר בכל בית?
ב. מה מדגישה החזרה הזאת?
 4. א. במה מתנחם הילד הדובר לפי הבית האחרון בשיר?
ב. שערך, למה מתכוון הדובר כאשר הוא אומר: " רק דבר אחד לא ישיג לעולם – אח גדול".

מדברים על זה

1. ערכו דיון. חלק מכם יהיו בעד הדעה שכדאי להיות אח גדול וחלק יהיו נגד הדעה הזאת. היעזרו בהדרכה בעמוד 9.
2. היזכרו בסיפורים מהתורה על קנאה בין אחים וספרו – מי המקנא? מהי סיבת הקנאה?

כותבים

אילו היה האח הגדול כותב על רגשותיו מה היה כותב? אולי הוא רואה חסרונות בלהיות אח גדול? אולי יש דברים שהוא מתקנא באחיו הקטן? חשבו לפני שתכתבו.

אמא היא אמא גם אם היא פילה / עפ"י טל ברטוב (עמוד 65 בספר)

הטקסט נכתב למטרת מידוע. באמצעותו אפשר ללמד מושגים בסיסיים: כותרת; חלוקת הטקסט לפסקות; מבנה הפסקה (הכללה ופירוט).

לקראת הקריאה

- נבקש את התלמידים לקרוא רק את הכותרת.
- מה אפשר ללמוד מהכותרת על התוכן?

נקרא את הקטע:

- כמה חלקים יש בקטע? נסביר שלכל חלק קוראים "פסקה".
- נבקש את התלמידים לענות על שאלות 1-2, "לשיחה ולכתיבה", נקרא במליאה את תשובותיהם ונגיע למסקנה שכל פסקה עוסקת בעניין אחד.
- נבקש מהתלמידים למתוח קו בצבע מתחת למשפט העיקרי בפסקה הראשונה ונגיע במשותף למסקנה שהמשפט העיקרי מדבר באופן כללי על תוכן הפסקה.
- נשאל מה משותף למשפטים בהמשך הפסקה ונגיע למסקנה שהם מפרטים את המשפט העיקרי.
- נבקש מהתלמידים לענות על שאלות 3-4, "לשיחה ולכתיבה", ונסיק שגם הפסקה השנייה בנויה באופן זהה: משפט עיקרי ומשפטים המסבירים, מפרטים ותומכים במשפט העיקרי.
- נסכם: מה למדנו על חלוקת הקטע? על הפסקה?
- כדי שהתלמידים יבינו כיצד להפוך שאלה לפסקה מוצע לקרוא שנית את הפסקה הראשונה ולשאול: על איזו שאלה עונה הפסקה? (מה מלמדת אימא פילה את הפילון?) לחזור ולקרוא את הפסקה השנייה ולגלות שהיא עונה על השאלה: כיצד עוזרות הפילות זו לזו במשפחה? חשוב להסביר לתלמידים שגם שנים שלושה משפטים יכולים להוות פסקה קצרה.

מועדון קוראים: העציץ הריק / דמי (עמוד 68 בספר)

זוהי מעשייה עממית, המתרחשת בארץ סין, לפני שנים רבות, כשהייתה ממלכה ושלט בה קיסר. גיבור הסיפור הוא פינג, ילד שאוהב לגדל צמחים ועושה את זה מצוין. גם כל שאר אנשי הממלכה אהבו וגידלו פרחים וצמחים ואף הקיסר.

הקיסר מבקש לבחור יורש הוא מחליט לעשות זאת באמצעות מבחן הפרחים. הוא מחלק לכל ילדי הממלכה זרעים, ומבקש מהם "לעשות כמיטב יכולתם" לגדל מהם פרחים, ומבטיח שבעוד שנה – הטוב מבין הילדים יירש את כס המלוכה. פינג עושה כמיטב יכולתו – אבל למרות טרחתו הרבה הוא אינו מצליח לגדל דבר מן הזרע שקיבל מהמלך.

כעבור שנה, כל הילדים הגיעו לארמון לבושים בגדים חגיגיים ובידיהם עציצים עם פרחים נפלאים, ורק פינג הגיע לארמון עם עציץ ריק. פינג חושש מאוד לקבל עונש. הקיסר בוחן בזעף את כל הפרחים היפים, ואינו אומר דבר עד שהוא נתקל בעציץ הריק של פינג. הוא חוקר את הילד, ושומע על כל העבודה ותשומת הלב שפינג השקיע בעציץ אך ללא תוצאות. לאחר מכן הוא מכריז בשמחה שמצא את היורש שלו.

מתברר שפינג היה היחיד שלא שיקר – הזרעים שכל הילדים קיבלו היו מבושלים, ואי אפשר היה להנביט אותם. כל הילדים האחרים הביאו פרחים שגידלו מזרעים אחרים – רק פינג עשה בדיוק מה שהמלך ביקש ולא רימה. הוא אמר את האמת על מה שעל פניו נראה ככישלון נורא. תכונות האופי של פינג סימנו אותו כמועמד היחיד לתפקיד הקיסר הבא: נכונות להשקיע עבודה קשה, יושר ויכולת להודות באמת גם כשהיא איננה נעימה, יכולת "ללכת נגד הזרם" ולא "לעשות כמו כולם" וכן אומץ לב להתייצב מול הקיסר. הקיסר העריך במיוחד לאו דווקא את התוצאה ואת ההצלחה, אלא את הדרך, את ההשקעה. הוא לא אמר לילדים "גדלו פרחים יפים", הוא אמר "עשו כמיטב יכולתכם". וזה בדיוק מה שפינג עשה. אפשר לשוחח על אחדים מהנושאים האלה:

1. מדוע לדעתכם נבחר פינג ליורש המלך?
2. אם אתם מכירים סיפורים דומים כיצד בוחרים מלכים את יורשיהם מבין ילדיהם או מבין אנשי הממלכה? ספרו.
3. מהן התכונות הדרושות למנהיג לפי הספר?
4. מה למדו הילדים שהתחרו, אך נכשלו מכך שפינג נבחר?
5. מה דעתכם, האם הכי חשוב להשיג ציון טוב בכל מחיר במבחן – או שחשוב ללמוד "לעשות כמיטב יכולתנו", ולחיות בשלום עם התוצאה שהצלחנו להשיג אחרי שהשקענו את המאמץ שיכולנו להשקיע? נמקו דבריכם.

מדור: מילים מספרות (עמוד 69 בספר)

מבוא

זהו מדור שכולו חגיגה של אהבת השפה העברית על כל מכמניה. המדור משלב בין שיריה המשעשעים והקלילים של דתיה בן-דוד לבין טקסטים מידעיים העוסקים ישירות בשפה וכן כולל היכרות ראשונה עם הספר הקסום המכונה "מילון". המדור פותח בשיר "מילים של טעם" שמאפשר חוויה חשובה של הקשר החושני בין המילים לבין משמעויותיהן המופשטות. השיר בנוי בצורת "אנפורה", החוזרת על המילים הראשונות בשורה, ובכך עורך לשומעיו ולקוראיו היכרות עם מבנה לשוני מסורתי ומסייע להטמעתו. השיר "ככה זה בעברית" שם את הדגש על ההבדלים בין יחיד לרבים, בין כלל ליוצא מן הכלל, ועושה זאת בדרך שובת לב, קלילה ובשפה שווה לכל נפש. בהמשך, בשיר הבא, "מילים אחיות", המטפורה המשפחתית (מילים אחיות) מאפשרת ללמוד את רעיון המילים הנרדפות בצורה מוחשית ומעניינת.

עוד במדור, טקסטים מידעיים המעלים שאלות כגון "האם השפות משתנות במשך הזמן?" ועל הקשר בין "עברית" ל"עבריים". כאמור, המדור גם מציג בפני הילדים את קסמיו של הספר המיוחד המכונה "מילון". באמצעות משימות ראשוניות פשוטות הילדים לומדים לדפדף במילון ולהכיר חלק מן האפשרויות

הטמונות בו. המדור מסתיים בשיר "שטו"זים", החוגג, כמו שאר שיריה של דתיה בן-דור המופיעים בספר, את אהבת השפה העברית ואת ההתענגות על אוצר המילים שלה, על כללי הדקדוק והתחביר המיוחדים לה, ועל המוזיקליות של צליליה המיוחדים. המדור כולל ידע לשוני ומילוני וכן ידע על דרכי השימוש בלשון בהקשר תרבותי – חברתי. ידע זה מאפשר שימוש הולם ומקובל בלשון. התלמידים לומדים על המילון ומתנסים בחיפוש בו לפי סדר א"ב.

הצעה לתכנון הוראה למדור: מילים מספרות

המדור מתמקד ביופייה של השפה העברית, במקור שמה ובתהליך השתנותה.

עולם השיח של הספרות:

ככה זה בעברית / דתיה בן-דור

מילים אחיות / דתיה בן-דור

מילים של טעם / דתיה בן-דור

מטרות ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע והבנת ההומור בשירים; זיהוי המאפיינים הבולטים בשירים: חריזה, חזרות, מקצב, בתים; הבעת רשמים אישיים מהיצירה בכתב ובע"פ.

לשון: הכרת סימני הניקוד הבסיסיים, צליליהם ושמותיהם; העשרת אוצר המילים; הכרת הסימנים האופייניים בלשון זכר ובלשון נקבה, ביחיד וברבים. קריאה שוטפת ומדויקת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

עולם השיח העיוני:

האם השפה העברית משתנה במשך הזמן?

עברית ועברים

על המילון

מטרות ומיומנויות: הפקת מידע מהטקסט; מציאת קשרים סיבתיים הנרמזים בטקסט; חיפוש במילון על פי סדר הא"ב; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; הבנת מטרת הטקסט; ידיעת סדר האותיות הא"ב; שימוש במילון.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

אחרי קריאת "מה במדור?" המורים יכולים להרחיב את השיחה. נלמד מידע חדש על השפה העברית. למשל: מדוע קוראים לה בשם "עברית"? מי אסף ראשון את המילים בעברית וכתב להן הסברים בספר? איזה שם המציא לספר? האם השפה העברית משתנה במהלך הזמן? נלמד שיש מילים שונות שאומרות אותו דבר. נכיר את המילון וכיצד משתמשים בו. נהנה מקריאת שירים שמראים את כללי השפה בלשון יחיד ובלשון רבים, בלשון זכר ובלשון נקבה (רצוי להמחיש בדוגמאות). נלמד על מילים אחיות ועל מילים שאינן מתנהגות כמו רוב המילים.

מילים של טעם / דתיה בן־דור (עמוד 69 בספר)

השיר פונה ישירות לנמען שלו, ומצווה עליו או מבקש ממנו לומר מילים. כל החלק הימני של השיר מורכב מבקשות/ תביעות כאלה ("תגיד מילה יפה"). חזרות בתחילת שורה הן צורה ספרותית־פואטית מוכרת ("תגיד מילה"). החזרות הקבועות הללו בתחילת השורות יוצרות לשיר תבנית לשונית אחידה, המהווה מסגרת, ומקלות על הבנת הרעיון והפנמתו. החלק השמאלי של השורות בשיר, מורכב מן התשובות. גם התשובות חוזרות על עצמן, לפחות בחלקן, משום שהן מתחרזות. ככל שתי שורות צמודות התשובות, המהוות את המילים האחרונות במשפט, חוזרות זו עם זו (פרח־קרח, לימון־אסימון). החריזה מעצימה את המימד החזרתי של השיר, ויוצרת "סיגור" משלה למבנה האנפורי. בנוסף לכך, השיר מייחס למילים תכונות. על פי השיר, מילים יכולות להיות יפות, מפחידות, מצפצפות, דביקות ועוד.

הצעה:

אפשר לחלק לילדים כרטיסיות ועליהן מילה או מילים מסוימות, או לחלופין לבקש מהם לבחור מילים מתוך רשימה ולכתוב אנפורה (לפחות 10 שורות) משלהם.

למשל:

הייתי רוצה...

אני אוהב/ת...

אתמול...

כשראיתי אותך בהפסקה...

כשהייתי קטן...

כשאהיה גדול... וכדומה.

ערכו רשימה ובה 10 מילים. כתבו ליד כל מילה את התכונה המתאימה לה לדעתכם.

האם למילה מסוימת יכולות להיות מספר תכונות? (למשל המילה "שמש" היא גם צהובה, גם עגולה, גם רחוקה, גם חמה ועוד.)

אפשר לנסות להבדיל בין תכונות הנובעות ממשמעות המילה (כמו התכונות של המילה "שמש", הרשומות למעלה) לבין התכונות הצליליות של המילה. למשל, אפשר לומר ש"שמש" היא מילה "משומשת", "חלון" היא מילה "חילונית", "גזר" היא מילה "גזורה", "סכין" היא מילה "מסוכנת" ועוד. לסיכום, גם בשיר זה הדגש הוא על הפן הלשוני והמצלולי של המילים, ולא רק על התוכן שהן מעבירות.

ככה זה בעברית / דתיה בן־דור (עמוד 70 בספר)

שיר זה של דתיה בן־דור מתמקד בשפה, והפעם בתופעות ייחודיות לשפה העברית. השיר למעשה מלמד אותנו. במוכן מסוים זה אינו שיר אלא שיעור בלשון – שיעור כה משעשע ומהנה! השירים מיועדים לילדים צעירים מאוד, ומשום כך בן־דור לא נכנסת להסברים מייגעים על הטיות ומשקלים. היא פשוט מסבירה ש"ככה זה בעברית" ובכך מזכירה לנו שלפעמים אומרים את המילים אחרת, לא כפי שהיינו

מצפים. נכון שזה עלול להיות מבלבל, אבל במקום להתעצבן או לחוש מבוכה, אפשר גם להשתעשע על כך עד בלי די.

העובדה שבן-דור מכלילה את ה"טעות", את אופן האמירה הלא-נכון בתוך השיר עצמו, ולא מדירה אותה, מעידה על כך שהיא עצמה נהנית מאוד גם מן ה"טעות", והיא מזמינה אותנו ליהנות ממנה גם כן. אולי לא נכון לומר "חנויה", או "שטויה", אבל זה מצחיק וכיף! ואמנם, טעויות אלה נפוצות בדרך כלל.

מדור שבת (עמוד 78 בספר)

הצעה לתכנון הוראה במדור: שבת

עולם השיח היהודי:

מן התורה-הקשר בין השבת למעשי בראשית

יוסף מוקיר שבת / מדרש

תבלין של שבת / מדרש

תכנים ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע מהסיפור; זיהוי הקולות המדברים בטקסט; המסר העולה מהסיפור; קריאה מדויקת ושוטפת בתפקידים; הבעת רשמים אישיים מהיצירה בכתב ובעל פה; שליטה במילים, מטבעות לשון, ניבים וביטויים המופיעים בטקסט; קריאה שוטפת ומדויקת.

עולם השיח של הספרות:

שבת / יהודה עמיחי

נרות לשבת / זהבה דרויאן

אולי בשבת יזרקו סוכריות / אורי אורבך

תכנים ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשירים; הבנה שהשיר והסיפור מבטאים קשר עמוק לשבת; קישור לעולם האישי של הלומד; חריזה; קשרים סיבתיים; העשרת אוצר המילים; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

אפשר לשוחח עם התלמידים: מה למדנו על השבת בתורה? במה שונה יום השבת מימות השבוע אצלכם במשפחה? נקרא גם מדרשים שסיפרו חכמינו על שכרו של מי שמכבד את השבת.

הערה: שם המספר (עמוד 80 בספר)

בקטגוריה "מדברים על זה" התלמידים מתבקשים להגיע להכללה: כיצד לא נתבלבל... חשוב לחדד שסיבת הבלבול היא ששם המספר "מתנהג" שונה. הסיומת x, אופיינית לנקבה (ילד – ילדה) ואילו בשם המספר דווקא מספרים בזכר מקבלים סיומת זו ובעוד שהמספרים בנקבה הם ללא הסיומת (עשרה ילדים ועשר ילדות). מומלץ להחזיר את התלמידים לשיר: "ככה זה בעברית" מאת דתיה בן-דור ולהרחיב את השיחה על כך שיש יוצאי דופן רבים בשפה העברית (ובכל שפה). לעיתים לשפה יש "רצונות" משלה והיא אינה מתנהגת לפי הכללים.

יוסף מוקיר שבת / מדרש (עמוד 81 בספר)

כהטרמה לסיפור אפשר לשוחח עם התלמידים: באיזה אופן מענגים את השבת במשפחתכם? (קונים לכבודה פרחים? מנקים את הבית? מדליקים נרות? האם מגיעים אורחים לשבת – בני משפחה או אחרים? איזה מאכלים מיוחדים מכינים? וכיוצא באלה.)
במדרש מופיעות שלוש דמויות: הנוכרי, יוסף, והזקן.

בפתיחה מתברר לקוראים שנגזר על הנוכרי לאבד את רכושו לטובת יוסף מוקיר שבת. העלילה מתפתחת כאשר הנוכרי מחליט להתגונן מפני הגזרה על ידי מכירת נכסיו וקניית מרגלית יקרה בכסף שקיבל תמורתם. כמה אירוני הדבר שהנוכרי שם את מבטחו בכובע שישמור את המרגלית (שהיא כל רכושו...).
הסיפור מגיע לשיאו כאשר הרוח מעיפה את הכובע, המרגלית נופלת לים ודג בולע אותה.
נפילתה המרגלית מהכובע לים מסמלת את **נפילתו** הכלכלית של הנוכרי, ואילו המרגלית **שעלתה** ממעמקי הים והגיעה לידיו של יוסף מסמלת את **עלייתו** מחיי עוני לחיי עושר ורומזת שהתרחש נס נסתר – מאלוקים היה הדבר.

הדרשן שמטרתו לחנך את השומעים להוקיר את השבת, מתמקד בשאלה – בזכות מה זכה יוסף באוצרו של הנוכרי? והתשובה: משום שהוקיר את השבת. המסר החינוכי של הסיפור מושם בפי הזקן: "מי שמלווה לשבת – השבת פורעת לו". כלומר משמים מובטח שכרם של המכבדים את השבת בכל מאודם.

הערות

- אפשר למצוא ביוטיוב את הסיפור המומחז ולהקרינו לילדים.
- אפשר לתת לילדים משימת כתיבה במחברת:
נשער שיוסף סיפר לחבריו בבית הכנסת כיצד השתנה מזלו. (מה סיפר? מה אמרו לו האנשים?)

שבת / יהודה עמיחי (עמוד 84 בספר)

שירו של יהודה עמיחי מתאר את השבת כיום של אידיליה מופלאה: שקט, רוגע, פינוקים, יחסים טובים בין בני האדם ובין בני האדם לטבע – הכול מושלם. סבא הולך לבית הכנסת, מטיילים לעיר העתיקה בירושלים. לשבת המתוארת בשיר איכות שמימית – הכול טוב בשבת הזאת, יש בה הנכחה של כל הדברים הטובים שאנחנו אוהבים לעשות.

החלק השני של השיר, מתאר את בעלי החיים שאף הם נחים בשבת ומזכיר את המדרש "פרה שומרת שבת". לדובר בשיר נראה שהעולם כולו שותף לחגיגת השבת המושלמת שלו. ואמנם, זוהי תחושה מוכרת. באמת קורה לפעמים שכשאנחנו שמחים וטוב לנו, כל העולם נראה לנו כמשתתף בשמחתנו.

תבלין של שבת / לפי מדרש רבה לבראשית (עמוד 86 בספר)

כהטרמה למדרש מומלץ לקרוא את הכתוב במסגרת על ר' יהודה הנשיא ולהסביר שבימי ר' יהודה הנשיא, ארץ ישראל הייתה נתונה תחת שלטון רומא שהייתה ממלכה גדולה וחזקה. רומא כבשה את ארץ ישראל ושכנותיה ושלטה באזור.

במדרש מסופר על שתי סעודות שערך ר' יהודה הנשיא לידידו הקיסר אנטונינוס. האחת התקיימה בשבת והשנייה – ביום חול. למרבה הפליאה, הארוחה בשבת שהוגשה קרה, נעמה לאנטונינוס יותר מאשר הארוחה החמה שהוגשה לפניו ביום חול. המלך בטוח שבין התבלינים הרבים המצויים במזווה שבמטבחו מצוי התבלין המיוחד הזה: "בוודאי באוצרי נמצא התבל הזה", אך ר' יהודה הנשיא מעמיד אותו על טעותו בעזרת שאלה רטורית שהיא האמירה המרכזית במדרש: "יש לך שבת? התבלין הזה מצוי רק אצלנו היהודים." תבלין אינו רק משהו שמוסיף טעם וריח למאכלים. האווירה הנעימה והעונג שמשרה יום השבת הם התבלין המיוחד ואי אפשר להשיגו אלא על ידי שמירת השבת. מוצע להסביר לתלמידים שלמילה "תבלין" יש משמעות פשוטה: חומר המוסיף טעם למאכלים, וכן משמעות ציורית: מוסיף ענין, גיוון וטעם למשהו ואין הוא תבלין ממש. למשל, המורה תיבל את דבריו בדוגמאות משעשעות.

אפשר לשאול:

- מדוע התבשיל בסעודה הראשונה היה קר?
- למה התכוון רבי כשאמר על תבשילי יום החול "תבלין הם חסרים"?

אפשר לשוחח:

- לאנטונינוס היה הכול. מדוע לא נמצא באוצרותיו התבלין החסר?
- אנטונינוס אינו יהודי. כיצד הייתם מסבירים לו מה נתן את הטעם המיוחד למאכלי השבת?
- מבחינה לשונית יש להתעכב על המשמעויות השונות למילה תבלין; על הסימנת האופיינית לאגדות חז"ל: תבשילין – במקום תבשילים, "יש לך" במקום "האם יש לך..."; "תבל" – במקום "תבלין" כמו כן יש להתעכב על משמעות המילה "ערב", ועל הצירופים למילה זו.

נרות לשבת / זהבה דרויאן (עמוד 88 בספר)

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני

הסיטואציה המתוארת בסיפור זה, לפי המובחר בראשיתו, אירעה במציאות, אבל היא מוגשת לנו כאן עם סממנים המאפיינים מעשייה עממית.

הסיפור, כרווח בסיפורת העממית, סופר בעל פה, ואחר כך הועלה על הכתב. המספר "שלוש", שהוא מספר טיפולוגי בסיפורת העממית, צץ וחוזר במהלך הסיפור, במבנים שונים ובחזרות שונות.

את הפתיח לסיפור מציג כותב אנונימי, והוא מציין בו שלושה פריטים לגבי הרקע של הסיפור:

1. הזמן של הסיפור (לפני כמאה שנים).
2. מקומות שבהם התרחש הסיפור (בפתח תקווה ובכפר סבא בראשיתן).
3. מספרת הסיפור, שעליה אנחנו שומעים שלושה פרטים:
 - א. שמה של המספרת הוא זהבה דרויאן.
 - ב. בזמן התרחשות הסיפור, היא הייתה ילדה קטנה.
 - ג. מקום מגוריה עם משפחתה, הוא כפר סבא.

הדלקת נרות בערב שבת, והדרך הנסית, שאפשרה גם בעתות מצוקה לקיים מצווה חשובה זו, היא תמצית העלילה של הסיפור של זהבה.

העלילה של הסיפור היא חד-קווית, כמו שרווח בסיפורת העממית, והיא מובאת בשלושה חלקים

מרכזיים:

חלק ראשון, האקספוזיציה, מציג את המצב כפי שהוא בדרך כלל: האב היה נוהג לרכוב על חמור לפתח תקווה, כל יום רביעי, ומשם להביא למשפחתו מצרכים לשבת.

החלק השני הוא גוף הסיפור, והעלילה מתחילה "לרוץ" קדימה. גם בחלק זה שלושה חלקים:

1. נקודת המפנה הראשונה, חלה כאשר באותו יום יורדים גשמים עזים, ומונעים את הנסיעה. לכבוד השבת, יכולה האם להסתדר עם המצרכים שנותרו, אך שוב באה נקודת מפנה: בתוך כדי עריכת השולחן לשבת (וכאן בא תיאור מפורט של עריכה זו), היא מגלה שאין לה נרות לשבת. כאן צצים הניגודים בין הדמויות של האם ושל האב: קול האם רועד, והיא סוערת. קול האב מתון, והוא מלא ביטחון. פעמיים הוא חוזר על הביטוי: "אלוהים יעזור!"
2. נקודת מפנה: חלה עם הופעתן של דמויות נוספות. בשעה שלוש אחר הצהריים (שוב, המספר שלוש) דוהרים ומתקרבים לביתם שני בדרוים. הם מוזמנים לאכול עמם ארוחת צהריים, אך צצה בעיה – אין בבית שמן לטגן להם ביצים.
3. נקודת מפנה נוספת חלה, כשהבדואים פותרים את הבעיה: הם מספקים שמן זית, שטוב גם לטיגון וגם להדלקת הנרות.

החלק השלישי של הסיפור הוא הסיום, והוא, כמו בכל הסיפורת העממית, סיום סגור ובעל סוף טוב: האם מדליקה נרות לשבת, ומברכת את הכול, כולל את הבדווים.

כאן נכנס גם המוטיב העל-טבעי, הנמצא בסיפורת העממית: האם רואה בהם שליחים מן השמיים, שעזרו לה לקיים את המצווה של הדלקת הנרות לשבת.

האב מכריז: "אמרתי לך שאלוקים יעזור!"

זו הפעם השלישית בסיפור שהאב משתמש בביטוי זה, שבו מנוקז עיקר המסר של הסיפור: מי שרוצה לקיים את מצוות ה', ומסיבה כלשהי אינו יכול, אלוקים בא לעזרתו.

הערה:

לפני קריאת הסיפור חשוב לספר שהמסופר אירע לפני כ-100 שנים. כפר סבא ופתח תקווה, שהן היום ערים, היו אז מושבות עבריות שזה עתה נוסדו ותושביהן התפרנסו מעבודת האדמה וגידול בעלי חיים כגון תרנגולות, פרות ועזים. לא היו כבישים והדרכים היו דרכי עפר. מורים המעוניינים בכך יכולים להקרין מגוגל תמונות ותצלומים משנות המושבה הראשונות.)

אפשר להכין דף עבודה לתלמידים מתוך ההצעות האלה:

ספרו את סיפורה של זהבה דרויאן במילים שלכם. היעזרו בדגם שלהלן:

כשהבה הייתה קטנה, לפני בערך מאה שנה, היא גרה...

אביה היה נוהג...

פעם אחת, בשבוע חורפי במיוחד, נשארה משפחתה של זהבה...

אמה של זהבה לא התייאשה ואמרה...

היא הכינה...

אך פתאום גילתה...

אבא האמין שתגיע עזרה...

פתאום, התקרבו אל הבית...

אבא של זהבה לא נבהל ו...
כשרצתה אמה של זהבה לטגן לאורחיה ביצים, נזכרה...
שני האורחים פתרו לאימא את הבעיה...
השמחה של אמה של זהבה הייתה כפולה, מפני שהיא הבינה...
לפני שעזבו האורחים את ביתה של זהבה הם ביקשו...

הערה: השחזור מכוון לשכתוב של הטקסט. השכתוב משפר את הבנת הנקרא.
דגם הכתיבה שלעיל מיועד לעזור לאותם תלמידים שמתקשים בכתיבה רציפה להתרגל לכתיבה.

1. על איזו תקופה מסופר בסיפור? על פי מה אפשר לזהות?
2. כיצד נהגה המשפחה לדאוג לצרכיה בדרך כלל?
3. מה הבעיה שהתעוררה?
4. כיצד התייחס כל אחד מההורים לבעיה?
5. א. מהי העזרה שאלוקים שלח למשפחה?
ב. בדמות מי הגיעה העזרה?
6. איזה נס אירע למשפחה?
7. האם אתם מכירים סיפורים נוספים על נסים שעשה הקדוש ברוך הוא באמצעות מישהו? ספרו.
8. לפי המסופר, גם האישה היהודייה וגם הבדואים נתנו משהו, וקיבלו משהו. מה נתנו ומה קיבלו?

מדור: סתיו (עמוד 93)

המדור ממשיך את נושא עונות השנה (ראו עמוד 18 בספר לתלמידים). הוא עוסק בסימני הסתיו ובתופעת נדידת הציפורים. הטקסט על הנדידה מכיל רכיבים של מסירת ידע. תיאור והסבר של תופעת הנדידה. הטקסט כתוב בלשון אובייקטיבית עובדתית חד-משמעית, ומאפשר מציאת קשרים בין התופעה להסברה.

הצעה לתכנון הוראה למדור: סתיו

המדור עוסק בסימני הסתיו ובתופעת נדידת הציפורים.

עולם השיח של הספרות:

הקיץ נגמר / מיכל י' גורן

תכנים ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשיר; הבנה שהשירה מבטאת רגשות; קישור לעולם האישי של הלומד; קריאה שוטפת ומדויקת; כתיבת תשובות ענייניות.

עולם השיח העיוני:

נדידת הציפורים / ד"ר פנחס זמיר

תכנים ומיומנויות: הפקת מידע מהטקסט בהסתמך על מרכיביו השונים; הכתוב ותצלומים; הבנת מטרת הטקסט; מציאת קשרים סיבתיים הנרמזים בטקסט; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; דיווח או הרצאה.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

נציע לתלמידים לקרוא את כותרת המדור, לדפדף בו ולשער על מה ילמדו.

הקיצ' נגמר / מיכל י' גורן (עמ' 93 בספר)

הצעה:

אפשר לפתוח בשיחה מטרימה: מה אתם יודעים על הסתיו?

נקרא את השיר

התלמידים ידלו מתוך השיר את מאפייני הסתיו – שינוי בצבע השמיים מכחול למעונן ואפרפר, רוח נושבת, עונת איסוף הכותנה, פריחת החצב.

לשאלה 2 – בני האדם אוהבים גיוון ושינויים. אחרי חום הקיץ נעים ליהנות ממזג אוויר נוח יותר, לשנות את הלבוש, ליהנות מהקרירות מוקדם בבוקר או בשעות הערב. אפשר להתעכב על המילה "הידר" (אם אינה מוכרת לתלמידים).

אפשר להציע לתלמידים מתקדמים לחפש באנציקלופדיה לילדים על הכותנה: היכן בארץ מגדלים כותנה? מה מייצרים מכותנה? ועוד. אפשר שידווחו לפני המליאה: מה למדתי על הכותנה?

אפשר להשוות בין קטע מידעי, לדוגמה: "מזג האוויר ועונות השנה" (עמוד 18 בספר הלימוד) ובין שיר, לדוגמה: "הקיצ' נגמר" (עמוד 93 בספר הלימוד). בשיר או בסיפור יש דמיון, שפה המביעה רגשות (הידר זה הסתיו), רצף אירועים, אפשר לפרש את כוונת הסופר או המשורר באופנים שונים. לעומת זאת, בטקסט מידעי יש תיאור מציאות, עובדות, יש דיוק. הכותב אינו מעורב רגשית ואינו מביע את דעתו. מומלץ להשוות במדור חורף גם בין השיר "חורף (רוח רוח)" מאת מרים ילן-שטקליס (עמוד 123 בספר הלימוד) לבין הידיעה העיתונאית על הסערה (עמוד 125 בספר הלימוד).

נדידת הציפורים / ד"ר פנחס זמיר (עמוד 94 בספר)

הטקסט מתאר את תופעת הנדידה ומפרט את סיבותיה ואת תוצאותיה.

לקראת הקריאה נבחר את המילה "נדידה".

נשאל:

- מה אתם יודעים על נדידת הציפורים?
 - מה אפשר לדעת על הנושא מתוך הכותרת והתצלומים?
- אפשר שהתלמידים יענו על המשימות בספר ולאחר מכן תיערך שיחת מליאה על התשובות שענו (ראו לעיל עמוד 10).
- אפשר ללוות את השיחה בכניית הטבלה שלהלן על הלוח:

התופעה: נדידת ציפורים	
הסיבה	התוצאה
חורף בארצות אירופה.	מחסור במזון. שלג וקרח מכסים את המזון. פחות שעות אור לחפש מזון.
טורפים מסכנים את חיי הציפורים העייפות. רוחות וסערות מזיזות אותן מנתיב התעופה.	פגיעה בציפורים, חלקן מתות וחלקן נפצעות.
עייפות ורעב.	חניית ביניים בארץ ישראל למנוחה ולאכילה.
אביב באירופה: שפע מזון, קינון.	נדידה בחזרה לאירופה.

- אפשר להפנות את תשומת לב התלמידים לאופן ארגון הטקסט: הוא מספר על תופעה ומפרט את סיבותיה ואת תוצאותיה.
- חשוב לקשר את תהליך נדידת הציפורים למושג: "מחזוריות", שאותו כבר למדו התלמידים בקשר לעונות השנה וחודשי השנה.
- ניתן לצפות בנדידת ציפורים באינטרנט, בבית או בכיתה.

מדור: מה בריא (עמוד 98)

בתחום התוכן, הטקסטים במדור מחנכים לאכילת מזון בריא, למודעות לאכילה נכונה והם מוסרים מידע בסיסי על תפקיד המזון בגופנו, מה חשוב לאכול ומה רצוי לאכול רק במינונים קטנים. המדור מזמן שיחה על חשיבות אכילת בשר, ביצים ודגים הבונים ושומרים על שרירי הגוף ובמיוחד על שריר הלב, על לחם, אורז, תפוחי אדמה, תירס, פירות ואגוזים שהמוח זקוק לסוכר המצוי בהם, ועל הצורך להמעיט באכילת מוצרים המכילים חומרי שימור וסוכר מעובד. המדור מאפשר דיון בשפע המזון והנגישות למזון תעשייתי בעולם המודרני הגורם לנזקים בריאותיים לאדם ופוגע במיוחד בילדים.

הטקסטים במדור כוללים שני טקסטים למטרות מידע: "למה חשוב לאכול ירקות?" ו"השוקולד שאנחנו אוהבים". הטקסטים מכילים רכיבים של מסירת ידע, תיאור והסבר של תופעות בעולם החברתי, בטבע ובטכנולוגיה. הם כתובים בלשון אובייקטיבית עובדתית חד־משמעית. הטקסטים העיוניים מאורגנים בדרכים הגיוניות, מאורגנות ומוסכמות, תוך התאמה לרמת ידיעותיהם של התלמידים. הטקסט העיוני-מידעי מחולק לפסקות, בפסקות יש משפט עיקרי (הכללה) ומשפטי פירוט המסבירים ומפרטים את המשפט העיקרי. בניגוד ליצירות ספרות, אין בטקסט המידעי דמיון, אין עלילה ואין הבעת רגשות. במדור יחשפו התלמידים לטקסטים פרסומיים בכלי התקשורת, ידונו במניעי הפרסומת, יבחנו את הקשר בין פרסומת לבין צריכה נכונה ויפיקו פרסומת.

במדור שיר משעשע של ע' הלל: "יואש", אשר מעלה בדרך קלילה נושא שעלול להיות גם בעייתי, וכן הסיפור: "חפיסת שוקולד" מאת שלומית כהן-אסיף.

הצעה לתכנון הוראה למדור: מה בריא?

עולם השיח של הספרות:

יואש / ע' הלל

חפיסת שוקולד / שלומית כהן-אסיף

תכנים ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשיר ובסיפור; הבנת הקשרים בין אירועים שונים בעלילה-רצף זמנים וסיבתיות; הבנה שהשירה והסיפורת מבטאות רגשות; קישור לעולם האישי של הלומד; ביטויי הומור בשיר; זיהוי המאפיינים הבולטים בשירים: חריזה, חזרות, מקצב, בתים; הבעת רשמים אישיים מהיצירה בכתב ובעל פה; העשרת אוצר המילים; מילים נרדפות; קריאה שוטפת ומדויקת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; כתיבת סיפור; הכרת תפקידם של סימני הפיסוק: נקודה וסימן שאלה.

עולם השיח העיוני

למה חשוב לאכול ירקות?

השוקולד שאנחנו אוהבים / שלומית כהן-אסיף

מטרות ומיומנויות: הפקת מידע מהטקסט בהסתמך על מרכיביו השונים: הכתוב ותצלומים; מציאת קשרים סיבתיים הנרמזים בטקסט; הבנת מטרת הטקסט; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

הצעה להצגת נושא הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים: במדור נקרא מידע: מה כדאי לאכול כדי שנהיה בריאים וחזקים? מה כדאי לאכול במידה? נקרא שיר מצחיק על ילד שלא אכל היטב ומה קרה לו. נקרא על ילד שקיבל חפיסת שוקולד – מה דעתכם, האם יצליח להתאפק ולא לאכול אותה בבת אחת? נקרא מידע על עץ הקקאו שמפריו מייצרים שוקולד. נתרגל כתיבת נקודה וסימן שאלה.

יואש / ע' הלל (עמוד 98 בספר)

שירו של ע' הלל עוסק בילד יואש, שלא רצה לאכול. כתוצאה מכך היה רזה וחלש (ואולי אפילו קצת מיואש?).

בתחילת השיר מתואר מצבו העגום של ילד שאינו אוכל כמו שצריך:

חלש/ כמו קש./ כחוש, / תשוש/ כמו יתוש".

ההורים המודאגים ואובדי העצות לוקחים את הילד אל הרופא (אימא אמרה: / "הילד חלש"! / אבא אמר: / לרופא ניגש!). אבל הרופא אינו מגלה שום מחלה או בעיה מיוחדת. הוא חושב שהילד רזה מדי, ולכן הוא חלש ("הילד רזה/ וזהו זה"). לדעת הרופא הילד פשוט צריך להתחיל לאכול כמו שצריך.

כמו שקורה במקרים רבים, במקום שההורים נכשלים – דווקא משהו אחר מצליח. כאן זהו הרופא. בעקבות הפגישה איתו, יואש מסכים לשנות את מנהגו ולהתחיל לאכול. השיר מתאר באופן משעשע איך הילד עובר מקיצוניות אחת לשנייה. מילד שלא אוכל כלום – לילד שאוכל אולי אפילו טיפה יותר מדי. אחרי הביקור אצל הרופא מתואר יואש כילד שמתחיל ממש לזלול: "דייסה, / קציצה, / גם חביתה, / מרק, / סלט, / וגם ביצה. / צנון, / צנונית / וגם חזרת. / הכול, / הכול / אפילו תרד".

זה ילד מוזר מאוד, שאוכל צנון, צנונית ותרד. האם אין שום דבר שהוא לא אוהב?

הצעה

ערכו רשימה של דברים שאינכם אוהבים לאכול.

האם יש איזו שהי דרך לגרום לכם לאכול משהו שאינכם אוהבים? (נדנודים? הבטחות? איומים?). ספרו איך גרמו לכם פעם לטעום משהו שלא נראה לכם טעים. האם בסופו של דבר טעמתם ואהבתם? אבל האכילה המרובה גורמת ליואש לגדול ולהתחזק. ההורים מרגישים שהוא הפך ל"ילד חדש ממש", והוא נראה חסון, חזק, וגדול לגילו ("כשהיה בן חמש/ חשבו שהוא בן שש").

האם גם אתם הייתם רוצים להיראות גדולים יותר מגילכם?

האם נראה לכם חשוב להיות גדולים וחזקים?

בהמשך לשיר "יואש", מורים המעוניינים בכך יכולים ללמד את השיר הבא:

סֵלֶט / ע' הַלֵּל
אֶצְלָנוּ כָּל הַמְשַׁפָּחָה
אוֹכְלִים סֵלֶט כְּהַלְכָה,
אֲבָל אֲנִי יוֹתֵר מִכֹּל
סֵלֶט אוֹהֵב לְזֵלֵל.

אִמָּא מְבִיאָה בְּסֵל
עֲגֻבָּנוֹת,
פֶּלֶל,
בְּצֵל,
אֲבָא הִירְקוֹת רוֹחֵץ,
מְלֶפְפוֹן אֲנִי קוֹצֵץ,
וּבִינָתִים הַסֵּלֶט
מְסַתְלֵט לְאֵט-לְאֵט.
וַיּוֹשְׁבִים כָּלְנוּ יַחַד
הַסֵּלֶט מְלֵא הַצִּלְחָת,
מְזֻלְגוֹת וְסַכִּינִים
מְקַפְצִים וּמְנַגְנִים,
בְּשִׁמְחָה וּבְשִׁשׁוֹן –
לְבִרְיאוֹת וּלְתֵאבּוֹן.

סֵלֶט / ע' הַלֵּל

שיר קצר זה מתאר הרמוניה משפחתית באמצעות שלבי הכנת ארוחה ואכילתה. כידוע, המזון וכל מה שסביבו, בהכנתו ובאכילתו יוצר התאספויות משפחתיות בשעת הארוחות. האכילה המשותפת היא לעתים קרובות רגע שבו המשפחה מתכנסת יחד. לפעמים אלה ארוחות חגיגיות, אבל כאן הדבר מתרחש סביב ארוחה קלה, יומיומית ופשוטה, שהכנתה המשותפת יוצרת אחווה וגיבוש משפחתי.

השיר מתאר חלוקת עבודה, שבה כל בני המשפחה נוטלים חלק בהכנת הארוחה. האם עורכת את הקניות או אולי קוטפת אותם ("אימא מביאה בסל"), האב רוחץ את הירקות ("אבא הירקות רוחץ") והילד מסייע בקיצוץ ("מלפפון אני קוצץ"). בסופו של דבר יושבים כולם יחד לשולחן ואוכלים את הסלט שהכינו. לא פלא שהאוירה בארוחה משפחתית זו היא של שמחה ואושר. בכל שלבי הכנת הארוחה הם עובדים יחד, וכשמגיע הרגע לאכול מפרי עמלם, הם גם נהנים יחד.

החרוזים הקלילים מוסיפים לאווירת השלמות וההרמוניה בשיר. הם תורמים לשמחה הכללית ולתחושה ש"הכול זורם" במשפחה הזו. מעניינת במיוחד המילה "מסתלט" שמופיעה בשיר. מצד אחד, "מסתלט" זו אמצאה יפה לתיאור "הכנת הסלט" במילה אחת. מצד שני, המילה "מסתלט" מזכירה מאוד את המילה "מסתלק", ואולי רומזת לכך שהילד לא רק קוצץ את הירקות אלא גם אוכל מהם מלוא הפה תוך כדי הכנת הסלט. רעיון זה מתקשר גם עם תחילת השיר, שם מתוודה הדובר על תאוותו לסלט ("אבל אני יותר מכול / סלט אוהב לזלול").

הצעה

- א. אפשר לבקש מהילדים לתאר ארוחות משפחתיות בביתם. מי קונה אצלם את האוכל? האם הם משתתפים בקניות? מי מכין את הארוחות? האם הם יודעים לקצוץ ירקות לסלט? האם הם יודעים להכין מאכל כלשהו? האם כל בני הבית יושבים לאכול יחד באופן קבוע? האם זה קורה כל יום – או רק בסופי שבוע? האם יש מקומות קבועים לבני הבית סביב השולחן? ועוד.
- ב. אפשר לבקש מהילדים לנסות לגזור פעלים ממילים שהן שמות עצם. כמו "הסלט מסתלט". אפשר גם לטעון ש"השולחן משתלחן", "היד מתיידדת" ועוד. זהו שעשוע נחמד המאפשר לחשוב על השפה באופן שונה, ולתרגל את היכולת הפואטית להמציא בה מילים חדשות.

למה חשוב לאכול ירקות? / ד"ר פנחס זמיר (עמוד 102 בספר)

זהו טקסט מידעי.

הצגת הכותרת כשאלה מרמזת שבטקסט נוכל למצוא את התשובה. מטרת הוראת הטקסט: דליית מידע, ביסוס המושגים: כותרת, חלוקת הטקסט לפסקות, מבנה הפסקה.

לקראת הקריאה:

- היזכרו בדברי הרופא ליואש. (אמר הרופא: הילד צריך לאכול והרבה! זה הכול!) - מדוע יעץ כך?
- נמצא תשובה לכך בקטע שכותרתו: "למה חשוב לאכול ירקות?" קראו את הפסקה הראשונה, סמנו בקו את התשובה לעצה שנתן הרופא והסבירו אותה.
- בפסקה מוזכרים סוגים שונים של מזון. נבקש מהתלמידים לענות על המשימה הראשונה.
- נעלה השערות: מדוע חשוב לאכול סוגים שונים של מזון?
- נבקש מהתלמידים לקרוא שנית פסקות 2 – 3 ולענות על השאלות.
- נדון בתשובות, ונעבור לפעילויות הקשורות למבנה הפסקה.

הערה:

הפעילויות בספר מזמנות חזרה וביסוס המושגים: פסקה, משפט עיקרי, משפטי פירוט, וכן התנסות בכתיבת פרסומת.

לפעילות יוצרים פרסומת (עמוד 104 בספר)

1. הפעילות מזמנת אפשרות לשוחח על התנהגות צרכנית נבונה ומאפקת בעולם של שפע. אחת ממטרת הפרסומות המיועדות לילדים היא להשפיע עליהם לקנות מוצרים כגון בגדים; צעצועים, משחקים ממתקים ועוד. לילדים בדרך כלל אין חוש ביקורת והם אינם מבחינים במניפולציות שמפעילות עליהם הפרסומות והם אכן מושפעים, מתפתים ומבקשים (ולעיתים לוחצים) על הוריהם לקנות להם את המוצר.
- מבחינה ערכית יש לחנך את התלמידים להסתפקות במועט. הרבה דברים מהנים אינם עולים כלל

כסף כמו טיול קטן בסביבה; משחק עם חבר/ה; ספר מרתק שהשאלנו בספרייה; הכנת עוגה עם אימא; ביקור אצל סבתא ועוד.

השאלה הראשונה שצרכן מושכל שואל את עצמו היא: האם אני באמת זקוק למוצר? האם אני מתפתה לקנותו, כי גם לחבר/ה יש את המוצר? האם אני חושב שהמוצר יעלה את ערכי בחברה... כולם יקנאו בי ויבקשו את קרבתי בגללו? האם בגלל שהפרסומת "קורצת" לי אני מתעקש לקנותו? האם הורי חושבים שזה בזבז? האם כדאי במקום לבזבז לנצל את הכסף למטרה יותר חשובה? לא פעם אנחנו משתוקקים לקנות משחק ואחרי שקנינו אנחנו מאבדים בו עניין מהר מאוד והוא מוטל בכית כאבן שאין לה הופכין. לכן יש לנהוג בשיקול דעת.

– נקשר לאמירת חז"ל בפרקי אבות: "איזהו עשיר? – השמח בחלקו" ו"איזהו גיבור? – הכובש את יצרו".

– נדגיש שחשוב לא לקנות בבהילות אלא להשוות מחירים, כמות, זמן האחריות על המוצר, עמידות (ילקוט בית ספר ללא תו תקן עלול להתפורר), ידידותיות לסביבה, במוצרי מתיקה שילדים נוהגים לקנות לכדוק את סימון הכשרות (חלבי, פרווה) האם הוא מכיל צבעי מאכל המזיקים לבריאות?

2. ילדים נוטים להתפתות לפרסומת ולהבטחות בעלי העסקים, וחשוב שידעו את זכויותיהם כצרכנים ויפתחו בהדרגה גישה ביקורתית כלפי הפרסומת: האם הכתוב בפרסומת הוא אמת? למשל ההבטחה לקבל פרס.

עליהם לדעת שהוספת קלפי משחק או תמונות לאריות ממתק גורמת לילדים להמשיך לקנותו גם כשהמתק אינו לטעמם, כדי להשלים את האוסף.

חשוב שהתלמידים ידעו שזכותם להחזיר מוצר פגום או מוצר שקנו אך לא השתמשו בו והוא באריותו המקורית.

אפשר לבקש מהתלמידים להביא פרסומות מהעיתונות להציג אותן בכיתה או להקליט פרסומת ברשמקול מהרדיו ואפשר שהמורים יצפו יחד עם התלמידים בפרסומות באינטרנט ושאלו: באילו דרכים מנסה הפרסומת לשכנע אותנו לרכוש מוצר? ננהל שיחה במליאה:

1. ספרו על פרסומת שראיתם לאחרונה והיא מצאה חן בעיניכם.

2. א. האם אתם אוהבים לצפות בפרסומות?

ב. היכן אפשר למצוא פרסומות? (בעיתונים, באינטרנט.)

3. א. ספרו על פרסומת שהשפיעה עליכם לבקש מההורים לקנות לכם מוצר מסוים.

ב. מה פיתה ושכנע אתכם לקנות את המוצר? (תוכן הכתוב, הומור, התמונה, הצבע, המוזיקה, עלילת הפרסומת.)

4. חשבו על משהו שאתם רוצים לקנות. על מי תסמכו כדי לקבל מידע אמין? על מי לא כדאי לסמוך?

חפיסת שוקולד / שלומית כהן-אסיף

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני (עמוד 105)

- הדובר בסיפור מציג בגוף ראשון חוויה אישית, שכל אחד משלביה מוכר היטב לכלל הילדים:
1. סבא קנה לנכדו הקטן ממתק, וכאן זו חפיסה גדולה של שוקולד.
 2. הילד מחליט לאכול את הממתק לאט ובמשך שבוע, כל יום קצת. החלטה זו אצל ילדים, בדרך כלל, נובעת מהרצון שלהם להאריך את זמן התענוג מהממתק. כאן הדובר משתף את הסבא בהחלטתו, ונראה כי יש בכך כמו איזו התחייבות מצדו לבצע את שהחליט.
 - כדאי לשים לב, כי יש כאן כמה מילים חורזות, שממקדות יחד את המשמעות של שני הקטעים: שוקולד / החזקתי ביד / לא אזלול / הכול / בכת אחת / לאט, לאט / קצת.
 3. נקודת מפנה היא כאשר הילד אינו עומד בפיתוי. מיד ביום הראשון הוא מאניש את כל אחד מהימים, שואל מהם רשות לזלילה, ומכיוון שאינו מקבל מהם תשובה, דבר הגיוני ביותר, הוא זולל את כל המנות, מנה אחר מנה.
- כפי שנראה, תאוות השוקולד של הילד מובלטת מאוד. הפועל "זולל" חוזר ומופיע בשיר חמש פעמים. אם תחילה הוא מופיע לפני מעשה לגבי העתיד וברוך השלילה: לא אזלול", אחר כך הוא מופיע שלוש פעמים אחר מעשה "זללתי", ולבסוף הוא בא בדרך החיוב: "התחלתי לזלול".
- זאת ועוד, תאוות השוקולד הולכת וגדלה: תחילה הדובר עדיין פירט לנו מה עשה: ביקש רשות מיום שני, אחר כך מיום שלישי, חיכה לתשובה ואחר כך זלל את השוקולד. אחר כך הוא כבר אינו מפרט את השלבים הללו לגבי המנות של יום רביעי, חמישי ושישי. לבסוף, ביום השביעי, הוא התחיל "לזלול בלי לשאול". כדאי לשים לב, כי יש כאן חרוז, אולי מפני שכאן הילד הוא בשיא ההנאה מהזלילה.
- אפשר לשוחח על דרכים להתגבר על תשוקה וללמד את הפתגם "איזהו גיבור הכובש את יצרו".

השוקולד שאנחנו אוהבים / ד"ר פנחס זמיר (עמוד 107)

- זהו טקסט מידעי הכולל שני חלקים:
- א. תיאור תהליך הפקת אבקת הקקאו מפולי עץ הקקאו.
 - ב. יתרונות ונזקים מאכילת שוקולד.

הצעה:

- נמשיך בפעילות לקראת הקריאה: נבקש מהתלמידים לקרוא את הכותרת, להתבונן בתצלומים, לקרוא את המשפט הראשון ואת המשפט האחרון בקטע. נשוחח מה למדו מכך על תוכן הטקסט באופן כללי.
- נשוב ונעסוק במבנה הפסקה: משפט עיקרי ומשפטים מפרטים ומסבירים.
- נשאל: מהו הנושא של הפסקה הראשונה? כיצד אפשר לדעת זאת? (המשפט הראשון הוא המשפט העיקרי ומקריאתו לומדים על הנושא של הפסקה) נבקש לענות על משימה 1.
- נגלה את נושא הפסקה השלישית באותה הדרך.

– נבקש מהתלמידים להסביר מדוע חשוב לאתר את המשפט העיקרי והמשפטים המפרטים. נגיע למסקנה שהדבר עוזר להבין טוב יותר את הקטע.

הערה:

לפני משימה 1 יש לוודא שהתלמידים מבינים את המילה "שלבים".
בענייני הלשון, נעמוד על חשיבותן של מילות הקישור (קישוריות) שמחברות בין חלקי המשפט או בין שני משפטים.

מדור: חג החנוכה (עמוד 110 בספר)

מטרת הוראת המדור היא ללמד את התלמידים על חג החנוכה: סיפור החג, מצוות ומנהגים. מתוך טקסטים מהמקורות היהודיים שהם חלק בלתי נפרד מהמורשת הדתית-תרבותית היהודית וכדי לבנות את המאגר התרבותי-לשוני של התלמידים.

התלמידים יכירו את תפילת "על הנסים" המביעה שבח והודיה על הנס, ויבחינו במטבעות הלשון המיוחדות לתפילה, ילמדו מילים קרובות משמעות ויקשרו בין תוכן התפילה לבין הנס שבו גברו המעטים על הרבים יכירו את המשמעות הדתית (נס פך השמן) ואת המשמעות ההיסטורית של החג (סיפור החג ע"פ ספר החשמונאים).

מקורו של חג החנוכה אינו בתורה אלא בתלמוד וכך נאמר שם במסכת שבת, דף כא עב: "תנו רבנן, בכ"ה כסלו יומי דחנוכה תמניא אינון" (התרגום: "שנו חכמים: בכ"ה בכסלו מתחילים שמונת ימי החנוכה"). בהמשך הטקסט התלמודי מופיע תיאור נס פך השמן.

בספר "קיצור שולחן ערוך" קל"ט סימן א' כתוב: "בבית שני, כשמלכה מלכות יוון, גזרה גזירות על ישראל, וביטלו דתם, ולא הניחום לעסוק בתורה ובמצוות. ופשטו ידיהם בממונם ובבנותיהם. ונכנסו להיכל, ופרצו בו פרצות, וטמאו את הטהרות. וצר להם לישראל מאד מפניהם, ולחצום לחץ גדול, עד שריחם עליהם אלקי אבותינו והושיעם מידם והצילם, וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום, והושיעו את ישראל מידם, והעמידו מלך מן הכהנים, וחזרה מלכות ישראל יתר על מאתים שנה, עד החורבן השני. וכשגברו ישראל על אויביהם ואיבדום, בכ"ה בחודש כסליו היה. ונכנסו להיכל, ולא מצאו שמן טהור במקדש, אלא פך אחד שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו להדליק אלא יום אחד בלבד, והדליקו ממנו נרות המערכה שמונה ימים, עד שכתשו זיתים והוציאו שמן טהור. ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור, שיהיו שמונת הימים האלו שמתחילין בכ"ה בכסלו ימי שמחה והלל, ומדליקים בהם הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה בשמונה הלילות, להראות ולגלות הנס. וימים אלו נקראים "חנוכה", רוצה לומר "חנו כ"ה", שביום כ"ה חנו מאויביהם. ועוד, מפני שבימים אלו עשו חנוכת הבית שהצוררים טימאוהו".

מצוות חנוכה

- הדלקת נרות: בלילה הראשון מדליקים נר אחד בצאת הכוכבים ובכל לילה מוסיפים נר נוסף עד היום השמיני. מצווה לפרסם את הנס ולהדליק את הנרות במקום בולט הפונה לרשות הרבים.
- תפילת "הלל" (שלום עם ברכה) – תפילת הודיה הנאמרת בחגים ובימים שנקבעו לזכר מאורעות מרכזיים בחיי האומה, נאמרת כל שמונת ימי החנוכה אחר תפילת שחרית.

- תפילת "על הנסים" – תפילת הודיה על הנסים והתשועות שהתרחשו בימים ההם ובזמן הזה. נאמרת כל שמונת ימי החנוכה בתפילה ובברכת המזון.
- מדליקים את נרות חנוכה במקום בולט הפונה לרשות הרבים, כדי שיהיה נס חג החנוכה מפורסם – "פרסומי ניסא".

מנהגי החג

- אוכלים מאכלים מטוגנים בשמן (סופגניות ולביבות), לזכר נס פך השמן.
- דמי חנוכה – מנהג בקהילות ישראל שבימי חנוכה שוקדים על חינוך הילדים ופרנסי הקהל היו נאספים לתקן תקנות כדי למשוך לתורה את נערי ישראל והמון העם, כי חנוכה מלשון חינוך ולכן ההורים מחלקים מעות חנוכה ואומרים: "מתנות אלה שאתם מקבלים היום כדי שתקבלו עליכם נועם עול תורה לתמיד."
- בארצנו הונהג, מדי שנה ושנה, מרוץ הלפיד ממודיעין לערים וישובים שונים.

הצעה לתכנון הוראה למדור: חנוכה

המדור מתמקד במצוות החג ובסיבות לקביעתו.

עולם השיח של הספרות:

לכבוד החנוכה/ חיים נחמן ביאליק; החנוכיה של נדב / רבקה זיו
תכנים ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשירים; קישור לעולם האישי של הלומד; הבנת המושג "דובר"; זיהוי המאפיינים הבולטים בשירים: חריזה, חזרות, מקצב, בתים. הכרת מילים שיצאו משימוש בשפה העברית וקישור לקטע "על המילון"; השתנות השפה העברית ודוגמה משירו של ביאליק; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; כתיבת סיפור.

עולם השיח היהודי:

תפילת "על הנסים"

עולם השיח העיוני:

מצוות ומנהגי חג החנוכה
 סיפור החג לפי ספר המקבים
 נס פך השמן

מטרות ומיומנויות: הפקת מידע מהטקסט בהסתמך על מרכיבי השונים: הכתוב, איורים ותצלומים; הכרת שתי הסיבות לחגיגת חג החנוכה; קישור לידע עולם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

הצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

לפני הוראת הטקסטים במדור, נשאל: מה אתם יודעים על חג החנוכה? כיצד נוהגים לחגוג את חנוכה במשפחתכם? בהמשך נקרא על המצוות והמנהגים שנהוגים בחנוכה ונשוחח על מנהגי החג בימינו ועל סיפור החג. כמו כן נקרא שני שירים על חנוכה. נקרא את האגדה על נס פך השמן. נלמד כיצד השתנתה השפה העברית מקריאת השיר לכבוד החנוכה.

אפשר לשאול:

- אילו מנהגים ואילו מצוות הקשורים לחג החנוכה אתם מכירים?
- כיצד נוהגים לחגוג את החג במשפחתכם?
- אם אתם יודעים מדוע נהוג להניח את החנוכייה על אדן החלון, ספרו.

תפילת על הנסים / מתוך הסידור

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני (עמוד 111 בספר)

תפילת "על הנסים" משובצת בסידור בתפילת שמונה-עשרה ובכרכת המזון. היא נאמרת גם בחנוכה וגם בפורים. בדברי העיון נשווה את נוסח התפילה בחנוכה לנוסח התפילה בפורים, אך אין צורך לערוך את ההשוואה הזאת בכיתה ב'.

על שני חגים אלו אמרו חז"ל: "אם כל המועדים יהיו בטלים – חנוכה ופורים לא נבטלים", וכל זאת למה? כי חנוכה ופורים ניתנו לישראל בזכות מעשיהם: בשניהם הם יצאו בחירוף נפש נגד אלו ששללו מהם את הזכות לקיים בחופשיות את אמונתם ואת תורתם.

למרות פרקי הזמן השונים והמקומות השונים שבהם אירעו האירועים ההיסטוריים הקשורים בשני חגים אלו (אירועי פורים אירעו בסוף המאה החמישית לפני הספירה בפרס ומדי, ואירועי חנוכה אירעו במאה השלישית לפני הספירה בארץ ישראל), התבנית של מהלכם, כפי שנתפסה במסורת היהודית, היא אותה התבנית: 1. הצורך הזר, שבידו השלטון, מבקש למחוק את ייחודו של העם היהודי, ואפילו למחוק אותו פיזית; 2. ה' פועל בדרך ניסית נסתרת נגד גזרות אלו באמצעות לוחמים מהעם, אם באופן פיזית ואם באופן רוחני לביטולן; 3. העם נחלץ מצרתו, מנצח את צורריו וחוזר לקיים את תורתו; 4. נקבע חג לזיכרון עולם לאירוע ולתוצאותיו. כך שבין שני חגים אלו יש הרבה מהמשותף:

הפתיח של תפילת "על הנסים" כולל הבעת תודה לאלוקים על מעשיו למעננו בכל הזמנים. וכך נאמר בו: "על הנסים ועל הפורקן ועל הגבורות ועל התשועות ועל הנפלאות ועל הנחמות ועל המלחמות, שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה". כפי שניתן לראות, נמנים בו בהכללה שבעה מעשים, ולא אחד אלא רבים. שבע כידוע הוא מספר נוסחאי, המביע שלמות. מעשים אלו נעשו בימים ההם לאבותינו, ולנו בזמן הזה. כדאי לשים לב, כי בין המעשים מצויה המילה "פורקן", המילה היחידה שהיא בארמית ופירושה פדות, הצלה משעבוד. מכאן משמעות המילה גם בימינו: התפרקות, השתחררות.

יש הרואים בהשארות מילה זו בתפילה הסבת תשומת הלב להבדל שניתן למצוא בין שני סוגי המעשים המופיעים בפתיח: נסים, ונוסיף להם גם תשועות ונפלאות, אלו הם מעשי נס, שמתנוססים ומשמשים אות ומופת (ומכאן נס הוא גם דגל) ליכולתו הבלתי מוגבלת של אלוקים לעזור לעמו בעת צרתו. אם בגלוי ואם באופן נסתר. האירועים הניסיים יכולים להסתבר רק אם נראה בהם התערבות אלוקים. פורקן, ונוסיף להם גם גבורות, נחמות ומלחמות, אלו מעשים שניתן להסבירם על דרך הטבע, יש להם הסבר רציונלי, אבל בואם בזמן ועיתויים מקורם בנס נסתר.

אחרי הפתיח המשותף לשני החגים, נאמרים דברים שונים בכל אחד משני החגים: חנוכה ופורים. הדברים הנאמרים קשורים לצד ההיסטורי הספציפי של כל אחד מהם. כפי שנראה, רב הפירוט בנוגע לאירועי חנוכה יותר מן הפירוט הנוגע לאירועי פורים. אולי בשל העובדה כי חג הפורים נזכר בפירוט במגילה שהוכנסה לתנ"ך, ואילו אירועי חג החנוכה נכתבו בספר שנשאר מחוצה לו.

כפי שנוכל לראות, למרות השוני באירועים ההיסטוריים, נכתבת התפילה באותה מבנה דומה:

המבנה	בחנוכה	בפורים
ציון הגיבורים הראשיים של האירוע	בימי מתתיהו בן יוחנן, כהן גדול, חשמונאי, ובניו.	בימי מרדכי ואסתר בשושן הבירה.
ציון האויב הרשע	כשעמדה מלכות יוון הרשעה על עמך ישראל.	כשעמד עליהם המן הרשע.
תכנית האויב להשמדה פיזית ורוחנית של העם	לשכחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך.	ביקש להשמיד, להרוג ולאבד את כל היהודים, מנער ועד זקן, טף ונשים, ביום אחד, בשלושה-עשר לחודש שנים-עשר הוא חודש אדר, ושללם לבזו.
הופעת ה' לביטול תכנית האויב ולנקמה בו	ואתה ברחמיך הרבים עמדת להם בעת צרתם. רבת את ריבם, דנת את דינם, נקמת את נקמתם: מסרת גיבורים ביד חלשים ורשעים ביד טהורים וזדים ביד ועסקי תורתך. לך עשית שם גדול וקדוש בעולמך. ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופורקן כהיום הזה.	ואתה ברחמיך הרבים הפרת את עצתו. וקלקלת את מחשבתו. והשבת לו גמולו בראשו. ותלו אותו ואת בניו על העץ. ועשית עימהם נסים ונפלאות.
גאולת העם על ידי נסים ונפלאות מידי האלוקים	ואחר כך באו בניך לדברי ביתך ופינו את היכלך. וטיהרו את מקדשך. והדליקו נרות בחצרות קודשך. וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו להודות ולהלל לשמך הגדול. ונודה לשמך הגדול סלה.	
תודת העם לאלוקים		ונודה לשמך הגדול סלה.

המבנה הזה החוזר בתפילת "על הנסים" בשני חגים אלה, שפער של שנים רבות פרוש בין זמני התרחשותם, ממחיש את ההמשכיות של ישועת ה' לאורך ההיסטוריה, ומחזק את האמונה והתקווה, כי הנס שעשה ה' וחזר ועשה בימים ההם לאבותינו, יחזור וייעשה על ידו גם בזמן הזה ובכל הזמנים.

הצעות למשימות נוספות

1. לפניכם רשימת מילים מתוך התפילה. מצאו את פירושן במילון.

המילה	הפירוש
פורקן	
תשועות	
נְדִים	
עשית שם גדול	
דביר	

2. אילו אירועים מסיפור חנוכה הובאו בתפילה ברמז או בקיצור רב?
3. מה בתפילה שייך להווה, ומה בתפילה שייך לעבר?
4. מה הדגיש מחבר התפילה במיוחד?
5. אילו מילים שלא הבנתם בתפילת "על הנסים", אתם מבינים עכשיו?

לכבוד החנוכה / חיים נחמן ביאליק (עמוד 117 בספר)

השיר "לכבוד החנוכה" כלול בספר "שירים ופזמונות לילדים" מאת חיים נחמן ביאליק. הספר יצא לאור בשנת 1933. הייתה זו תרומתו של המשורר לספרות הילדים בארץ שהייתה דלה בשנים ההן. לשיר ארבעה בתים. שתי השורות האחרונות חוזרות והן מעין פזמון חוזר. השיר מתאר את מנהגי החג מנקודת מבטו של הילד הדובר.

ביאליק היה ממחדשי השפה העברית. הוא היה חבר בוועד הלשון והוסיף לעברית כמה וכמה מילים חסרות. בין השאר חידש המשורר את המילה "כרכר" ל"דריידל" (סביבון ביידיש). המילה "כרכר" לא נקלטה בשפה העברית, ממש כשם שהמילה "שח – רחוק", שחידש אליעזר בן יהודה עבור מכשיר הטלפון, לא נקלטה. ואכן המילה "סביבון" (שהמציא איתמר בן אב"י, בנו של בן יהודה) החליפה את המילה "כרכר".

בעמודים 76-77 בטקסט על המילון, למדו התלמידים שהשפה העברית נמצאת בתהליך השתנות. השיר הזה הוא דוגמה לתופעה הזו והזדמנות נוספת להמחישה.

הצעה:

- התלמידים יאזינו לשיר בביצועו של דודו אלהרר ביוטיוב ויצטרפו לשירה.
- המורים יקראו את השיר לפני התלמידים.
- השיר נכתב לפני כ-80 שנה, והנוסח שכתב ביאליק שונה במעט מהנוסח שמושר בימינו. נקריין על הלוח את מילות השיר העכשוויות ונבקש מהתלמידים לסמן בספר מילים שהשתנו, למשל: בפזמון החוזר כתב ביאליק "לכבוד מי?" ובימינו שרים: "לכבוד מה"; בבית השני, במקום "מורי" שרים "דודי" ובמקום "בן עופרת", שרים "מעופרת".

- נתעכב על מילים ספרותיות שמשמשים בהן פחות בלשון הדבורה: "אבוקה", ו"תשורה" (אפשר להציע לתלמידים למצוא את משמעותן במילון).
- בשלב הבא אפשר להציע לתלמידים לעבוד על המשימות בספר.

החנוכייה של נדב / רבקה זיו (עמוד 119 בספר)

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני

בשיר מובחנים שני חלקים:

החלק הראשון מתייחס לתיאור בניית החנוכייה – כיצד (טכנית) וממה (טיב החומרים) בנה גיבור השיר (נדב) את החנוכייה שלו.

החלק השני של השיר עוסק ביצירה המוגמרת של נדב – בחנוכייה המתפקדת יפה ובתחושת הנחת הנובעת מהחוויה היצירתית.

בחנוכייה של נדב הדליקו את נרות החנוכה, והרי "חנוכייה אחת קטנה / ואור כל כך גדול". כביכול, ישנה סתירה בין החנוכייה האחת והקטנה לבין האור, שהוא "כל כך גדול"(!), ושוב לפנינו פלא מפלאי החנוכייה. על רקע זה עשויה לעלות השאלה-התמיהה: בזכות מה נוצר האור הגדול? וכך גם שואלת המשוררת: "אז מי הדליק את מי היום: / נדב או הנרות? / או הנרות בשתי עיניו / הדליקו שני אורות?"

מובן שעל שאלה כזו אין אפשרות לענות בצורה חד משמעית, אך משתמע ממנה כי האור הגדול נובע מהכפלתו – מהאור השופע מעיני נדב המאושר והמתוסף לאור הנרות בחנוכייתו.

אין ספק, ש"האור" בעיניו של נדב הוא סממן פיזי מוחשי, המשתקף מאישונו המבהיקים, אך בהקשר זה הוא גם ביטוי נרדף לסיפוק שחש נדב למראה החנוכייה המוצלחת שעשה במו ידיו. ניתן לומר, כי נדב כאילו מקריץ את האור שבעיניו על הסביבה תוך שביעות רצון ממעשה ידיו. האור שבחנוכייה גובר, ושוב גורם נחת וסיפוק לנדב; ושוב זה ניכר בעיניו, וחוזר חלילה.

אז מה הפלא שלחנוכייה הקטנה יש "אור כל כך גדול"!!

"חנוכייה אחת קטנה – ואור כל כך גדול."

הצעות לסיכום המדור

1. מדוע אנחנו חוגגים את חג החנוכה?
2. מהי המצווה העיקרית בחג החנוכה?
3. במה שונה מנהג ממצווה?
4. איזה מנהג ממנהגי החנוכה חביב עליכם ביותר? הסבירו.

מדור: חורף (עמוד 121 בספר)

המדור ממשיך את העיסוק בעונות השנה. מטרתו:
א. להכיר מקצת תופעות בחורף האופייניות לטבע ארצנו.
ב. לפתח תחושה של השתייכות ושל הזדהות עם הטבע בארצנו.
השירים שנבחרו ("אני אוהב להירטב" מאת מירה מאיר, "חורף (רוח, רוח)" מאת מרים ילן-שטקליס, "רקפת" מאת לוי קיפניס) מתארים חוויות חורף המתקשרות לחוויות אישיות של הלומדים.
באמצעות השיר "פזמון ליקינטון", יתוודעו התלמידים למושג "שיר ערש".
באמצעות השירים והפעילויות הנלוות להם, יבחינו התלמידים באמצעים המעניקים מוזיקליות לשיר-חריזה, מקצב, חזרות צליליות, אונומטופיאה.
התלמידים יקראו ידיעה עיתונאית ויעמדו על מאפייניה, ילמדו מתוך טקסט מידעי על הנרקיס, אחד הצמחים האופייניים לחורף, ויכירו את אופן ארגון המידע על צמח או בעל חיים (תעודת זהות).

הצעה לתכנון הוראה למדור: חורף

עולם השיח של הספרות

טקסטים מרכזיים:

חורף (רוח רוח) / מרים ילן-שטקליס

רקפת / לוי קיפניס

טקסטים נלווים:

אני אוהב להירטב / מירה מאיר

פזמון ליקינטון / לאה גולדברג

מטרות ומיומנויות: תהליך הטיוט; הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשירים; האווירה בשירים; הבנה שהשירה מבטאת רגשות; קישור לעולם האישי של הלומד; זיהוי המאפיינים הבולטים בשירים: חריזה, חזרות, מקצב, בתים; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; כתיבת סיפור.

לשון: מילים נרדפות, העשרת אוצר המילים.

עולם השיח העיוני:

הנרקיס – פרח יפה ומוגן / רבקה לוי

מטרות ומיומנויות: הפקת מידע מהטקסט בהסתמך על מרכיביו השונים; הכתוב ותצלומים; הבנת מטרת הטקסט; מציאת קשרים סיבתיים הנרמזים בטקסט; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

עולם השיח של תקשורת המונים:

החורף הגיע – כתבה

מטרות ומיומנויות: הפקת מידע מהטקסט; מאפייני כותרת הכתבה (מתומצתת); זיהוי הזמן, המקום ומטרת המידע; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; הבנת מטרת הטקסט.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

לפני התחלת הוראת המדור נשאל: האם יש דברים שמשמחים אתכם בחורף? האם קורה שאתם דואגים או יש משהו המעורר פחד אצלכם בחורף? האם אתם רוצים לספר על משהו שקרה לכם בחורף?

נמסור לתלמידים שיש ארבעה שירים במדור, ונבקש מהם לדפדף ולמצוא את שמם ואת שם המשורר שכתב אותם. נסביר ונדגים שאפשר למצוא את שמותיהם גם בתוכן העניינים. במדור נקרא גם ידיעה הלקוחה מתוך העיתון. נדון מדוע מצא לנוכח הכתב להביא את הידיעה לעיתון. החורף הוא עונת הפריחה. נקרא הסבר על פרח הנרקיס ואיך מגנים עליו בארצנו.

אני אוהב להירטב / מירה מאיר (עמוד 121 בספר)

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני

זהו שיר הכתוב בסגנון בן זמננו. כבר צורתו החיצונית, לפי מסורת הכתיבה בת זמננו, אינה קבועה, והיא תואמת לעניינים המובעים בו.

שפתו של הדובר בגוף ראשון, היא השפה המדוברת.

כפי שנראה, גם דמות הדובר, כפי שהיא משתקפת משיר זה, היא דמות של ילד בן זמננו.

בכותרתו ובשורתו הראשונה של השיר, מופיעה הצהרת הדובר על יחסו להירטבות מן הגשם: "אני אוהב להירטב". הצהרה זו ממומשת ומומחשת מידית בתמונה שבה עומד הדובר בתוך שלולית של מים, ונרטב כולו מטיפות הגשם היורדות עליו.

בניגוד לסטיות של הדובר העומד, הטיפות הן בתנועה. פעילותן כמו הנאתן הולכת וגוברת בהדרגה: תחילה הן "נוטפות", אחר כך הן "קופצות", ולבסוף הן "רוקדות".

המבנה החיצוני של הבית שבו עומדת כל מילה בשורה נפרדת, תואם את צורתן של טיפות המים ההולכות ונוטפות, טיפה אחר טיפה.

הוא רוצה לשתף את אמו בחוויותיו וצועק בצהלה, הנשמעת בצליל הקריאה: "תבואי ותראי!", אך היא, לא זו בלבד שאינה מצטרפת, אלא גם מבקשת להפסיקו ממעשיו: "אבל היא קוראת לי הביתה לשוב / וזה לא חשוב / שאני נהנה כאן בגשם." בניגוד ליחס שמגלה הדובר-הילד כלפי נושא ההירטבות, עומד יחסה האחראי של אמו שדואגת לבריאותו וקוראת לו לשוב הביתה שלא יצטנן ויחלה.

החרוז "שוב" מזכיר בצלילו את הצליל "אוף", שמשמיעים כשנמאס לנו דבר מה, והוא משדר את אי הנחת והמחאה של הדובר.

מהתנגדות האם, עובר הדובר הצעיר להכללה, והוא מייחס את ההתנהגות הזאת לכל המבוגרים ממנו. לדעתו, אי אפשר להידבר עמם. כדאי לשים לב לסגנונו הסלנגי של הדובר: "לך לדבר למבוגרים".

הניגוד בינו לבין המבוגרים הוא גדול: הם אוהבים לשבת בבית – הוא אוהב לעמוד בחוץ. הם אוהבים לא להירטב, וזה לא נעים להם – הוא אוהב להירטב.

השיר מגלה מידה מסוימת של התרסה סמויה כלפי האם, והתרסה גלויה יותר כלפי כל המבוגרים. בדעבד נראה כי גם בעמידתו של הדובר בתוך השלולית בגשם יש מידה של התרסה. הוא שובב ומתעקש להמשיך לעשות מה שהוא אוהב ורוצה לעשות, למרות דעתם של המבוגרים. יש פה התנגשות בין ה"אני" לבין מצוות כיבוד הורים. איך אנו מגשרים על פער זה? רצוי שהילדים יספרו כיצד הם נוהגים כאשר נוצר פער כזה ולהדגיש את ה"עין הטובה" של ההורים שכוונתם תמיד לטובת הילדים.

הצעה

לקראת קריאה נשאל: כיצד אתם מעדיפים לבלות כאשר יורד גשם? נרשום את ההעדפות השונות. נקרא את השיר.

נשווה בין העדפת הדובר להעדפות שלנו.

נפנה את התלמידים לענות על "לשיחה ולכתיבה" בכיתה.

נבדוק את תשובותיהם.

ננהל דיון על הנושא ב"מדברים על זה". אפשר לעסוק גם בשאלה הזאת:

- הדובר מצהיר שלא תמיד המבוגרים נהנים מדברים שילדים אוהבים, ולהפך, יש דברים שהמבוגרים אוהבים, והילדים – לא. חשבו על מקרים נוספים של שוני.
- הילד אינו מצייט לאימו. מתאים לדון בדרכים שאפשר "לתקן" במקרים שלא נהגנו בכבוד כלפי ההורים (הבעת חרטה, התנצלות בעל פה או במכתב וכיו"ב).
- אפשר להציע לתלמידים לצייר "יום גשם" או "אני ביום גשם".

חורף (רוח רוח) / מרים ילן-שטקליס (עמוד 123 בספר)

שיר קצר, בן שלושה בתים, המעביר בצורה מוחשית חוויה של חורף. השיר מתבסס בעיקר על המחשה של קולות "חורפיים": קולה של הרוח, קולו של הגשם, קולו של הרעם וכדומה. אבל יש בו גם מטפורות, המציירות תמונה חורפית, מעבירות חוויה שעיקרה ויזואלית. הצירוף של הערוץ האודיאלי (שמיעתי) והערוץ הוויזואלי יוצר בשיר זה חוויה חושית מוחשית.

בערוץ האודיאלי-שמיעתי, השיר מבסס את החוויה על אונומטופיאה. כבר בשורה הראשונה אנו שומעים חיקוי צלילי של קולות הרעם ה"דופקים שם במרום":

"בום בום בום וטרך טרך טרך" אלה צלילים חסרי משמעות, שעיקרם ניסיון לחקות תופעת טבע – הרעם. הבית כולו בנוי מארבע שורות, ששתיים מהן (הראשונה והשלישית) בנויות מאונומטופיאות צליליות בלבד, ושתיים נוספות (שורות שתיים וארבע) מכילות מילים רגילות. כך נוצר מעין דיאלוג בין הטבע רב העוצמה לבין הדובר, העומד מולו מלא פליאה. הוא שואל: "מי זה שם דופק כל כך?" בניסיון להאניש את הטבע ואולי על ידי כך להבין את עוצמתו.

דיאלוג נוסף שנוצר בשיר הוא בין השפה הרגילה לבין צלילים חסרי משמעות המנסים לחקות את הטבע. האם יש קשר בין השפה הרגילה לבין צלילים כאלה? אפשר לנצל את ההזדמנות ולדון בטבע האונומטופיאי של השפה. יש הסבורים כי השפה כולה התחילה בניסיון של בני אדם לחקות צלילים

וקולות ששמעו. הדבר ניכר עדיין בשפה, במילים שהצליל האונומטופיאי שלהן בולט, כגון "רעם", "רעש", "שקט", "פצצה", "צרצר", "שריקה", "לילה", "שקשוק" ועוד. אפשר לבקש מן הילדים לערוך רשימה של מילים אונומטופיאות, ולצדן רשימה של מילים לא אונומטופיאות. אפשר גם לנסות לערוך רשימה של צלילים שאנו משתמשים בהם לחיקוי (כגון קולות של חיות – "האו", "מיאו", "קוקוריקו" וכדומה).

גם בבית השני בשיר חוזרים אותם צלילים, ובבית השלישי נוספים עליהם גם קולות היללה של הרוח: "ובוכה בוכה הרוח – / לא תנוח, לא תנוח, / וזולגה דמעות – לא די לה – / כל הלילה, כל הלילה...". הצלילים החוזרים במילים "לא די לה" ו"כל הלילה" מזכירים קולות יללה, המחקים את יללת הרוח. הפן המוזיקלי הבולט בשיר שקול וחרוז זה, מוסיף הדהוד של קולות וצלילים חוזרים. עיקרו שתי תופעות פואטיות: הראשונה היא החריזה המופיעה בסופי השורות ("אור־שחור", "הרוח־תנוח"). השנייה היא המצלולים העשירים בתוך המילים עצמן: למשל בצמד "בוכה־תנוח", שבשתייהן מופיע הצליל ח'. דוגמה נוספת: לא מוזכרת בשיר המילה "שמיים", ובמקומה נבחרו המילים הנרדפות לה, "רקיע", ו"מרום", שהצליל ר', המזכיר את קולו של הרעם, מופיע בהן.

בנוסף למגוון הקולות והצלילים המתוזמרים בשיר ביד אמן, הוא מצייר כאמור גם תמונות אחדות לעיני הקוראים. בבית השני מתואר "נחש גדול של אור/ ברקיע השחור", כשהכוונה, כמובן, לברק. בבית השלישי מתוארת הרוח כמי שבוכה, ודמעותיה הזולגות הן כנראה הגשם היורד.

הצעה

אפשר להתייחס בהוראת השיר לקולות החורף.

- לקראת הקריאה: נקרא את שם השיר, נבקש מהילדים לנסות להשמיע "קולות של חורף": איך נשמעת הרוח? האם אתם יכולים לחקות את קולו של הרעם?
- אילו קולות מפחידים נוספים אתם מכירים? (יללת צופר... יללת זאב... קולות נפץ וכו')
- אילו קולות נעימים? (פכפוך מים, גלי הים, קולות שירה וכו')
- נקרא את השיר.
- נסמן מילים שמנסות לחקות צלילים וקולות בשיר.
- נשאל מהם הצלילים החוזרים במילים "לא די לה" ו"כל הלילה" ובמצלולים אחרים בשיר. (מזכיר יללה)
- נשוחח עם התלמידים על כך שיש בעברית מילים שמזכירות קולות, כמו יללה, "בקבוק", "רשרוש", "פצצה" ועוד.
- הדובר אומר על הרוח "זולגה דמעות – לא די לה". מהן הדמעות הזולגות של הרוח?
- נסביר שהרוח אינו בוכה, אך המשוררת מאפשרת לו בשיר לבכות ולהתנהג כאילו הוא בן אדם.
- נסמן את המילים הרומזות שהדוברת מתייחסת לרעם ולרוח כאילו הם בני אדם (האנשה).
- אפשר להסביר מהו ביטוי ציורי, ולברוק האם אפשר לצייר ביטויים ציוריים כמו רוח בוכה, שמש צוחקת או ענן עליז?
- אפשר לבקש מהילדים לצייר את הברק או את הרוח הבוכה.
- אפשר גם לנסות להמציא מטפורות אחרות לברק, לשמיים השחורים, לרעם, לגשם, לרוח. לשאול: למה דומה הרוח? למה דומה הברק? למה דומה הגשם?

לסיכום, אפשר לקרוא את השיר כדיאלוג בין המורה לתלמידים. המורה יקרא את השיר והתלמידים את המילים החוזרות. אפשר ללוות את הקריאה בקולות תופים במקומות המתאימים.

החורף הגיע – רוחות סוערות, ברקים, רעמים וגשמים

ידיעה מהעיתון (עמוד 125 בספר)

בעיתון מופיעות ידיעות מעודכנות שמעניין או שחשוב להביא אותן לידיעת הקוראים. הידיעה העיתונאית מתמקדת בעובדות ולא בפרשנות. כל ידיעה בעיתון עונה בדרך כלל על השאלות.

מי? (על מי או על מה מסופר?)

מה? (מה מסופר עליו?)

מתי? (מתי קרה הדבר?)

מדוע? (מדוע זה קרה?)

מקום האירוע? (היכן התרחש האירוע?)

הצעה:

נקרא את הידיעה ונשאל:

– מה תוכן הידיעה?

– מתוך המסופר בידיעה, מה חשוב שהקוראים ידעו? הסבירו מדוע.

אפשר להציג לפני תלמידים מתקדמים את השאלות שעליהן עונה ידיעה בעיתון (ראו לעיל) ולבקש מהם לאתר את התשובות בידיעה עצמה.

לשון

אפשר ללמד את הציורף "סערת נפש" ולבקש מהילדים לספר על מקרה שהרגישו סערת נפש. אפשר ללמד גם את הניב "סערה בכוס מים" – אומרים זאת כאשר מישוהו עושה ממשוהו פעוט עניין גדול. לדוגמה: דן נגע בילקוט של יוסי. יוסי התרגז מאוד ואיים להתנקם בו. המורה אמרה: "יוסי, תירגע, זו סערה בכוס מים".

פזמון ליקינטון / לאה גולדברג (עמוד 128 בספר)

זהו שיר ערש פרי עטה של לאה גולדברג, סופרת ומשוררת שכתבה למבוגרים וגם לילדים. יצירותיה לילדים אהובות עד היום, ורבים הילדים המכירים את "דירה להשכיר", "איה פלוטו", "מה עושות האיילות" ועוד. "פזמון ליקינטון" הוא אחד משירי הערש הידועים, והוא מוכר ומושר עד היום (על פי לחן שחובר לו על ידי רבקה גוילי).

לשיר ארבעה בתים בני ארבע שורות כל אחד. בשני הבתים הראשונים מתואר הטבע בשעת לילה: הירח, הפרחים והעננים. שני הבתים האלה גם מתארים תקופה מתמשכת של ציפייה לגשם. "לילה לילה מסתכלת הלבנה", כלומר האירוע המתואר בפתחת השיר מתרחש בזמן הולך ומתמשך, מדי לילה. בכל לילה הלבנה מסתכלת על פרחי הגן ורואה שהם צמאים לגשם, ובכל לילה היא משדלת את העננים "תנו טיפה ועוד טיפונת לגנים".

בשני הבתים האחרונים השיר עובר לגוף ראשון. הדוברת נחשפת ומתארת את חוויותיה האישיות. בבית השלישי הגשם סוף סוף מגיע ("בא הגשם"). הדוברת מתארת את השמחה שהיא חשה לקראתו. שמחתה אינה מתוארת באופן ישיר, אלא באופן מטונימי (תיאור באמצעות סמיכות): שמחתה של הדוברת מוצגת באמצעות שמחתם של הגשם, השר מרוב שמחה ("שר ניגון עליז") ושל הפרח ("וענה היקינטון בשמחה ובששון"). הגשם עצמו, היקינטון והדוברת – דומה כי העולם כולו מתמלא שמחה כשהגשם מגיע. בבית הבא גם הגן כולו יתמלא שמחה ("ושמחה גדולה מאוד תהיה בגן").

בבית הרביעי מתבררת לנו עובדה חשובה נוספת על אודות זהותה של הדוברת: היא מזכירה את בנה, כלומר היא עצמה אימא. השיר הזה הוא אם כן שיר של אם, שיר ערש אותו היא שרה מדי לילה לבנה הקטן. מטרתו של שיר ערש היא לעזור לילד להירדם, אך דומה כי לשיר זה מטרה נוספת – לשיר את עוצמתם של החיים. השיר מלמד את הבן (ואת שאר קוראי השיר) על חשיבות הגשם, הטבע, הצמיחה, החיים והיופי בעולם. הוא גם מלמד על חשיבותה של השירה. האם מדמיינת את הילד למחרת מתכונן בפריחת היקינטון ומגיב גם הוא בשירה מלאת חיים ושמחה, ממש כמו שלימדו אותו הגשם והאם עצמה: "ולכבוד היקינטון בני ישיר את הפזמון". "פזמון ליקינטון" הוא גם שמו של השיר, שירם של הגשם, האם והבן לכבוד פרח אחד ויחיד, שפריחתו הלבנה המתממשת בזכות הגשם ממלאת אותם אושר.

אפשר להוסיף את הביטוי "מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית". השיר מקיים שורה של ניגודים והקבלות: האם והלבנה מקבילות זו לזו (שתיהן נקבות, שתיהן "גדולות" ו"גבוהות", שתיהן מצפות לגשם ורוצות שהיקינטון יפרח); הלבנה והיקינטון מנוגדים זה לזה (היא ענקית והוא קטן, היא למעלה והוא למטה, היא חד פעמית והוא בר־חלוף), אבל הם גם דומים (שניהם לבנים). גם הילד והיקינטון מקבילים זה לזה (שניהם קטנים). ולבסוף, הגשם והשיר מקבילים זה לזה – שניהם משמיעים קולות, ושניהם מפריחים את היקינטון ומביאים שמחה ללבבות.

הצעות לדיון

- האם אתם מכירים שירי ערש נוספים? האם השירים שאתם מכירים שמחים או עצובים? האם כדאי ששיר ערש יהיה שיר שמח – או שיר עצוב, שקט ואטי? האם כדאי שיהיה מרגש – או להפך, שיהיה משעמם קצת?
- האם שרו לכם שירי ערש כשהייתם קטנים? מה אתם מעדיפים לפני השינה – להקשיב לשיר או סיפור או להאזין לרדיו?
- שימו לב לחריזה בשיר – אילו טורים מתחרזים זה עם זה? (בכל הבתים מתחרזים הטורים 1,2,4, ואילו הטור השלישי שונה.)
- האם הטור השלישי לא נחרז כלל? האם יש לו חריזה מיוחדת? (כל השורות בשורה השלישית בכל הבתים מתחרזות זו עם זו: "קטון"–"ששון"–"פזמון".)

הנרקיס – פרח יפה ומוגן / רבקה לוי (עמוד 130 בספר)

זהו טקסט מידעי המתאר את מקור שמו של הפרח, את בית הגידול שלו בעבר ובהווה, את מועד פריחתו ואת מבנהו.

אפשר שהתלמידים ישלפו מהטקסט מידע לשאלות האלה:

- מדוע נקרא הפרח בשם "נרקיס"?
- היכן גדלו נרקיסי בר בעבר?
- היכן הם גדלים בארץ בימינו?
- מה מצבם בקיץ? מה מצבם בחורף?
- מה תפקיד הבצל? (לאגור מזון לעונת הקיץ כאשר הצמח נמצא בתרדמה).
- במהלך השיחה נבהיר את המושגים:
"פרח בר", "פרח תרבות", ו"פרח מוגן".

לסיום נבקש:

- סמנו בקטע משפטים המראים כיצד נראה פרח הנרקיס.
- נסו לגלות על פי הכתוב אילו פרטים חשובים צריך לציין כאשר כותבים מידע על פרח.
- אפשר להציע לתלמידים לכתוב קטע מידע על הרקפת לפי המבנה המקובל.
- נשאל את הילדים היכן אפשר למצוא תשובות לשאלות על פרח הנרקיס ולהטמיע את המושג: "מקורות מידע", כלומר אנציקלופדיה, אינטרנט, ידיעות בעיתון וכו'.

רקפת / לוי קיפניס (עמוד 132 בספר)

שירו הידוע של לוי קיפניס על אחד מפרחי הבר היפים והעדינים שבהם התברכה ארץ-ישראל. זהו שיר ילדים, אך הוא עמוס אמצעים פואטיים-אמנותיים: מוזיקליות עשירה, חזרות, חריזה, אונומטופיאות ומטפורות, ובמיוחד האנשות. כל אלה יוצרים תחושה דינאמית של ריבוי דמויות, קולות, יחסים ותנועה. הדמויות בשיר:

בת-שבע: כנראה ילדה. בת-האדם היחידה בשיר. כל השאר – יצורי טבע, הזוכים להאנשה: השמש: מצד אחד "מזהרת", כלומר זוהרת, זורחת. מצד שני היא מואנשת – השיר מגדיר אותה כמי שמנשקת ומכתירה את הרקפת ב"כתר ורוד" (זוהי כמובן מטפורה לעלי הכותרת של הפרח). הציפור: מתוארת באופן דומה. מצד אחד היא ציפור ממשיה, מצפצפת כדרך הציפורים. מצד שני השיר מדובב את ציוצה, ומציג אותה כאילו היא גם ממש מדברת כביכול אל הפרח, מבקשת מן הרקפת "הציצי אלי".

הרקפת: גם היא מתוארת בשני האופנים, הן על ידי תכונותיה הטבעיות (היא צומחת מתחת לסלע, היא ורודה) והן על ידי האנשה (היא מסתתרת, ממהרת, מציצה).

בשיר מוזכרים קולות. באופן ישיר מוזכרים במפורש בשיר ציוץ הציפור וקולה של בת שבע המזמרת. באופן עקיף אפשר להבין שגם קולה של הרוח הנושבת סביב כנראה נשמע ברקע, שכן הרוח מאוד נוכחת בשיר – היא מוזכרת בו פעמיים, בשני הקשרים שונים.

– מהו הזמן המתואר בשיר?

- מבחינת היממה – זהו בוקר. השיר מציין במפורש את הדבר "היה אז הבוקר בהיר". מבחינת עונת השנה, היא ניתנת לשחזור. זהו כנראה יום חורף שמשי, אולי ממש על סף האביב, שכן הרקפות פורחות רק בחורף. לכן מזג האוויר המתואר בשיר מעורב – מוזכרות בו השמש והרוח.
- מהו המקום המתואר בשיר?
- שדה מחוץ לעיר, כנראה מקום הררי, שכן יש בו סלעים רכים. בניגוד לרקפות המלאכותיות, שניתן לגדל בעציצים, רקפות הבר פורחת לרוב רק באזורים הרריים, בעיקר בסביבה מסולעת. אפשר ללמוד זאת גם מן השורה בסוף השיר, בה מתואר סוף הטיול: כשבת שבע חוזרת, היא "יורדת" מ"סלע וגבע", כלומר חוזרת ממקום הררי למקום מישורי יותר.
- התחושה הדינאמית מלאת התנועה בשיר מופקת באמצעים פואטיים מגוונים:
- א. על ידי ריבוי הפעלים המוזכרים בו. מנו את כל הפעלים המופיעים בשיר, וליד כל פועל כתבו למי הוא שייך.
- רקפת – צומחת, נסתרת, ממהרת, מציצה, נשקפת.
שמש – מזהרת, נושקת, עוטרת.
ציפור – מצפצפת.
- בת שבע – יוצאת לשוח, קוטפת פרחים, שרה/ מזמרת, ניגשת, יורדת, מצמידה את הרקפת אל החזה. רוח – לוטפת.
- ב. על ידי החזרות, חלק מן הפעלים מופיעים פעמיים – ובכלל יש בשיר חזרות רבות (המילה רקפת מוזכרת שבע פעמים, בת-שבע שלוש פעמים, הציפור והרוח פעמיים).
אילו מילים חוזרות בשיר?
- ג. על ידי אונומטופיאות, היוצרות קשרים ויחסים חושיים בין המילים לבין הדבר שאותו הן מבקשות לייצג. למשל, הציפור המצייצת לא אומרת לרקפת "הביטי אלי", אלא "הציצי אלי". המילה "הציצי" אונומטופיאת בהקשר הזה. היא קרובה למילה "צייצ", ושתייהן מחקות את הקול שמשמיעה הציפור. ריבוי השימוש באות צ' במילים "ציפור", "מצפצפת" ו"הציצי", מביא את קול ציוצה של הציפור אל תוך השיר עצמו.
- ד. על ידי חריזות מרובות, לא רק בסופי השורות אלא גם בתוך השורות עצמן. זאת בנוסף למצלולים עשירים בין המילים. לדוגמה, הפתיחה המוזיקלית ומלאת התנועה: "מתחת לסלע צומחת לפלא/ רקפת נחמדת מאור"
- (אגב, המשקל מדויק, אמפיבראך: $\wedge - \wedge$, כלומר שילוב של הברה לא מודגשת, אחריה אחת מודגשת ואחריה שוב הברה לא מודגשת. המשקל יוצר אף הוא חלק מן הקצב והמוזיקליות הזורמת המאפיינים שיר זה.)
- למעשה, צמיחת הרקפת אינה פעולה דרמטית. בעין בלתי מזוינת לא נבחין בה כלל. אבל השיר אינו נפתח במילה "רקפת", נושא המשפט, אלא בפועל "צומחת". השיבוש התחבירי המקדים את הפועל לנושא מטעין את השיר בתנועה מראשיתו.
- בנוסף – הצלילים חוזרים על עצמם, והמילים כמו מדברות זו עם זו בדרכים נוספות:
- למשל האות ח' (מתחת, צומחת, נחמדת).
האות ת' (מתחת, צומחת, רקפת, נחמדת).
האות מ' (מתחת, צומחת, נחמדת, מאור).

כמו כן יש בשיר חריזה פנימית – בשתי השורות האלה "מתחת – צומחת", "רקפת־נחמדת". גם בהמשך השיר מרובה החריזה הפנימית ומודגשים הצלילים והקולות על ידי האליטרציות. אפשר לכתוב עוד הרבה על השיר הזה, למשל על האזכורים המקראיים החושניים, המערבים את מיכל, אשת דוד שנשקפה מן החלון, ואת בת־שבע, האישה החושנית שחשק בה – אבל אלה לא ממש מתאימים לילדים בכיתה ב'.

הגנת פרחי הבר

השיר יפהפה – ולא כדאי לוותר עליו, אבל חשוב להדגיש שהוא נכתב בעידן אחר, שבו נהגו אחרת בפרחי הבר בארץ. בת־שבע קוטפת פרחים בשיר, ולא היינו רוצים שהילדים ילמדו מכך דוגמה ומופת. נדמה אם כן כי חובה לציין בהקשר לשיר זה את עניין הגנת פרחי הבר, ואת האיסור החמור לקטוף אותם. כדאי לספר לילדים כי לפני שנים רבות, בתקופה בה השיר נכתב, הארץ הייתה מיושבת בדלילות. לא היו אנשים רבים – ולעומת זאת שטחים פתוחים ושרות פרחים היו הרבה מאוד. לכן ילדים ואנשים יכלו לקטוף פרחים בכל עת שרצו בכך. בחלוף השנים התרבו תושבי הארץ, הבנייה התרחבה והשרות התמעטו. כולם אוהבים פרחים, וכולם קטפו פרחים, ולבסוף הגיע המצב לכך שמינים רבים של פרחים התמעטו והיו ממש על סף הכחדה.

לכן יצאה הוראה חמורה האוסרת לקטוף פרחים.

כדאי להזכיר את רשימת פרחי הבר המוגנים, כגון רקפת, כלנית, נרקיס, אירוס, צבעוני ועוד. למרבה השמחה, תושבי הארץ צייתו לחוק ומצייתים לו עדיין, ולכן בשנים האחרונות אנו שבים לראות המוני רקפות, כלניות ופרחי בר מוגנים אחרים בשדות.

מדור: ט"ו בשבט (עמוד 135 בספר)

מבוא

ראש השנה לאילנות

ט"ו בשבט אינו נזכר בתורה. הוא נזכר לראשונה במשנה במסכת ראש השנה, פרק א': "בְּאֶחָד בְּשָׁבַט, רֹאשׁ הַשָּׁנָה לְאֵילָן, כְּדַבְּרֵי בֵּית שְׁמַאי. בֵּית הֵלֵל אֹמְרִים, בְּחֻמְשָׁה עֶשְׂרֵי בּוֹ" (והלכה כבית הלל). מתוך שמו "ראש השנה לאילנות" אנו למדים שהוא בא לציין התחלה והתחדשות. על פי חז"ל יום זה הוא התחלת שנה חדשה לפירות האילן, ובכך הוא מהווה נקודת ציון על פיה קובעים את מניין שנות הפרי. ט"ו בשבט הוא היום הקובע את סיומה של שנה אחת ואת תחילתה של שנה אחרת לגבי הפרי. לפיכך, פירות שחנטו (התחילו להבשיל) לפני ט"ו בשבט, נחשבים לפירות של השנה שעברה, ופירות שחנטו אחרי ט"ו בשבט – נחשבים לפירות של השנה החדשה.

מניין השנים לשם מה?

מניין שנותיו של הפרי חשוב לצורך קיום כמה מן ה"מצוות התלויות בארץ", מצוות שמקיימים רק בארץ ישראל ועניינן פירות האילן. למשל: 'ערלה'. בשלוש השנים הראשונות לנטיעת העץ הפרי הגדל עליו

אסור באכילה ובהנאה והוא נקרא "עֲרֵלָה". פרי זה נקטף ומושמד. בשנה הרביעית הפרי מכונה "נֶטֶע רְבָעִי". בזמן שבית המקדש היה קיים, נאכל הפרי של השנה הרביעית על ידי בעליו כאשר עלה לרגל לירושלים. כיום פודים את הפרי של השנה הרביעית במטבע בשווי של פרוטה, ולאחר מכן ניתן לאכול אותו. החל בשנה החמישית הפירות מותרים לאכילה בכל מקום ללא הגבלה.

ט"ו בשבט הוא התאריך הקובע גם לעניין תרומות ומעשרות. כלומר: על פי ההלכה, צריך החקלאי להפריש תרומות ומעשרות לכהן, ללוי ולעניים מן היבול שגידל בשנה מסוימת. וכאמור, ט"ו בשבט הוא התאריך הקובע את סיומה של אותה השנה לגבי פרי האילן. משום כך כל מה שגדל עד לט"ו בשבט, הוא יכול של אותה שנה, וממנו צריך החקלאי להפריש תרומות ומעשרות.

בימינו, הפרשת תרומות ומעשרות נעשית על ידי הרבנות המקומית במרכזי השיווק. פרי שנקנה מגוף פרטי ולא דרך מרכזי שיווק, מחייב את הקונה בהפרשת תרומות ומעשרות בעצמו.

מדוע דווקא בחמישה עשר בשבט?

התאריך החקלאי על פי ההלכה נקבע לחמישה עשר בשבט משני טעמים: עד חמישה עשר בשבט כבר עברו רוב ימות הגשמים ומעתה ואילך הפירות מתחילים להבשיל: "ועולה השרף ונמצאו הפירות חונטים מעתה" (בבלי, ראש השנה, י"ד ע"א). עובדה זו מהווה נקודת מפנה לגבי פירות האילן.

טעם נוסף קשור אף הוא בנתוני הטבע. תאריך זה מהווה נקודת זמן שבה פְּלִים מי הגשמים שנקוו באדמה בשנה שעברה, ומתחילים להצטבר מי הגשמים שירדו השנה. לכן ניתן לומר כי: "עד כאן חיים האילנות ממי השנה שעברה, מכאן ואילך חיים ממי השנה הבאה" (ירושלמי, ראש השנה פ"א ה"ב).

גלגולו של חג

ט"ו בשבט, שעיקר תאריך הקשור לגידולי הקרקע בארץ ישראל, נתקבל כחגה של ארץ ישראל. כיצד, אם כן, כיצד חוגגים בארצות הגולה חג שניתן לקיימו רק בארץ ישראל? אמנם בגולה לא ניתן לנטוע עצים ולעבוד את אדמת ארץ ישראל, אך אפשר לאכול מפירות הארץ, לברך עליהם, ועל ידי כך לשמור על הקשר עם המולדת ולשמר את זיכרונה. ברוח זו נחוג ט"ו בשבט בארצות הפזורה, ומנהגים שונים הקשורים לט"ו בשבט התפתחו בקהילות ישראל השונות.

על פי עדויות, בקרב יהודי אשכנז נהגו לקיים מספר מנהגים בחמישה עשר בשבט: הרבו באכילת פירות ארץ ישראל ובירכו ברכת שהחיינו על הפירות ביום זה לא קבעו תענית ציבור ולא אמרו תחנון.

בקהילות ספרד לא ציינו את ט"ו בשבט עד המאה השבע-עשרה. במאה השבע-עשרה חל שינוי באופן ההתייחסות לט"ו בשבט. ר' בנימין הלוי מצפת תיאר בספרו "חמדת ימים" כיצד ראוי לציין את ט"ו בשבט. הוא תיקן תיקון מיוחד ליום זה, ובו "סדר ט"ו בשבט": סעודה שבה נאכלים שלושים מיני פירות מפירות א"י, נאמרות ברכות ותפילות על כל פרי ונקראים פסוקים מהתנ"ך, מהמשנה ומספר הזוהר. הפרק על סדר ט"ו בשבט מתוך הספר "חמדת ימים" הודפס בספר מיוחד "פרי עץ הדר" שמצא את דרכו לקהילות ישראל באיטליה, בתורכיה, בארצות הבלקן, בארצות המזרח מבוכרה ועד מרוקו. הספר יצר מסגרת דומה לצייון החג בכל הקהילות.

מִחְדָּשֵׁי היישוב בארץ (בשנת 1908) ראו בט"ו בשבט יום חג של ארץ ישראל ומצאו את היום הזה כמתאים ביותר לקיים בו הלכה למעשה את מצוות הנטיעה בארץ. כך קיבל ט"ו בשבט את אופיו המיוחד והחגיגי כחג הנטיעות בנוסף לפן ההלכתי.

מנהג ארוחת חג בעדות ישראל

המנהג לקיים ארוחת חגיגית בט"ו בשבט התקבל, בעיקר אצל "המקובלים". ארוחת חג זו, המכונה "סדר ט"ו בשבט", מבוססת בעיקר על פירות האילן ותוצריו.

הסדר הקבלי עוסק בלימוד קטעים נבחרים ובאמירת פסוקים שעניינם בעץ, בפרי העץ ובקשר שבין תחיית הטבע לתחיית העם. את הסדר מלווה שתיית ארבע כוסות יין (וכל כוס היא סמל לפניו המשתנות של היקום).

תחילה מוזגים כוס יין לבן המסמל את הטבע הרדום ומברכים ואוכלים חיטה, זית, תמר וגפן ענבים. מוזגים כוס שנייה שרובה יין לבן ומיעוטה יין אדום, כדי לסמל את הטבע המתעורר לצמיחה ולפוריות, ואוכלים תאנה, רימון, אתרוג ותפוח. שותים כוס שלישית שחצייה יין לבן וחצייה יין אדום, כדי לרמוז על המאבק הקיים בטבע בין ימות הגשמים לימות החמה, ואוכלים אגוזים, שקדים, חרובים ואגסים. הכוס הרביעית היא של יין אדום בלבד, לציין את התגברות ימות החמה, התעוררות העצים וכניסתם לתקופת הצמיחה והפריה.

"סדר ט"ו בשבט" הפך לסעודה חגיגית גדולה סביב שולחנות עמוסים בפירותיה של ארץ ישראל. אפשר לשלב בלמידה את דיני הברכות (מגע אש).

באמצעות השירים שבמדור והפעילויות הנלוות להם, יזדהו התלמידים עם ההנאה שהאדם מפיק מהשהייה בטבע; יבחינו באמצעים המעניקים מוזיקליות לשיר-חריזה, מקצב, חזרות צליליות, אונומטופיאה ויביעו את עצמם בכתב ובעל פה. (בשינויים קלים מתוך אתר משרד החינוך)

הצעה לתכנון הוראה למדור: ט"ו בשבט

המדור מתמקד בט"ו בשבט – חג היציאה אל הטבע

עולם השיח של הספרות:

הטיול הקטן / נעמי שמר

מקהלה עליזה / לאה נאור

תכנים ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשירים; האווירה בשירים; הבנה שהשירה מבטאת רגשות; קישור לעולם האישי של הלומד; זיהוי המאפיינים הבולטים בשירים: חריזה, חזרות, מקצב, בתים, מצלול; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; כתיבת סיפור.

עולם השיח העיוני:

הכנסת – מילון בחרוזים

תכנים ומיומנויות: הפקת מידע מן הטקסט בהסתמך על מרכיביו השונים; הבנה שבמילון מוסברים גם מילים וגם מושגים.

הצעה להצגת מטרות הלימוד לפני התלמידים

תחילה יבררו המורים עם התלמידים מה הם יודעים על ט"ו בשבט. המדור עוסק בשני נושאים – יום ההולדת של הכנסת שחל בט"ו בשבט, ומנהג היציאה אל הטבע במועד זה. במדור טקסט מתוך מילון בחרוזים ותצלום של בניין הכנסת, וכן שני שירים, "הטיול הקטן" ו"מְקַהֵּה עֲלִיזָה", המבטאים את שמחת היציאה אל הטבע ונוכחותן של הציפורים בארצנו (בדרך לאירופה בתחילת האביב).

שער המדור (עמוד 135 בספר)

הצעה:

התבוננו בשער המדור.

מה למדתם מהשער על החג? (תחילת האביב מיוצגת על ידי הפריחה.)

- מה למדתם על הכנסת מתוך המילון בחרוזים?
- כיצד קשור ט"ו בשבט לכנסת ישראל?
- מה אתם יודעים על הכנסת?
- האם אתם מכירים שמות של חברי כנסת?
- מהו שורש המילה כנסת? אילו מילים נוספות מהשורש הזה אתם מכירים?
- אפשר להציע לתלמידים לבדוק את פירוש המילה "כנסת" במילון ולהשוות עם המילון בחרוזים.
- אפשר לבקשם להתעניין אצל מבוגרים – מי בוחר את חברי הכנסת? מה תפקידיה של הכנסת? ולדווח על המידע שאספו בכיתה.

הטיול הקטן / נעמי שמר (עמוד 136)

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני

בסגנון הדיווחים הרווחים אחרי טיול, משתף אותנו הדובר בגוף ראשון במהלך הטיול שעשה, תוך שימוש בשרשרת של פעלים בזמן עבר: יצאנו, מצאנו, עלינו, ראינו, ירדנו, פגשנו, ישבנו, באנו, עייפנו, שבנו.

מן הדין וחשבון שלו, נוכל לדלות פרטים נוספים על הטיול הזה:

מסלול הטיול – גבעת דשא, הר, ים; אפשר לשער כי הים הוא הים התיכון, כיוון שהטיול הוא, כנראה, בסביבות הרי הכרמל.

משך הטיול – יום אחד, עד שקיעת השמש.

מזג האוויר – אפשרית פעילות בנוף הפתוח, אבל הוא כלל גם רוח סערה.

זמן הטיול – בתקופת הפריחה של הכלניות והרקפות.

ייחודו של השיר הוא באופי החוויות שהמטייל הושפע מהן. נראה כי רשימת חוויותיו כוללת תשומת לב לדברים קטנים ושכיחים בטבע, שלא כל מטייל שם לב אליהם.

לפנינו התפעלות ממעשיהם של בעלי חיים קטנים, כמו צב ונמלים, והבחנה בקיומם של לטאות מבוהלות ותלי חפרפרת מסתרת. יש תשומת לב גם לצומח בסביבה: כלניות, רקפות ואספסת, וענף שנשבר בכרם. מתוך הדיווח ניכרת הנאה מן הפעילות ומן המראות.

לעת ערב עייפו המטיילים, אף שלא נראה כי הטיול הצריך מאמץ פיזי קשה, מה גם ששולבו במהלכו ישיבה ומנוחה.

הדיווח על הפעילות בטיול נמסר בשורות ארוכות, ואילו בדיווח על העייפות מתקצרות השורות. להדגשה עומדת לה המילה "מאוחר" בשורה נפרדת. יש אפוא בשיר תואם בין התבניות החיצוניות לבין התבניות הפנימיות.

המטיילים עייפים, והפעילות עוברת לטבע. פעילות זו היא בהווה: השמש יורדת, הכלנית לוחשת.

השיר פותח בהבחנה בכלנית על גבעת הדשא, ומסתיים בהאזנה לכלנית הזו: "רק בתוך הדשא / כלנית לוחשת: / שוכו בשלום / ניפגש / מחר."

הופעת הכלנית בהתחלת השיר ובסופו, מקנה לו מבנה מעגלי.

מתברר, כי לא רק המטיילים הבחינו בכלנית. גם הכלנית הבחינה בהם. הכלנית מואנשת: היא מדברת, מברכת, וקובעת פגישה עם המטיילים למחר. דבריה כוללים את הפועל "ניפגש", שהוא היחיד בזמן עתיד.

כדאי לשים לב לאליטרציה, לחזרה על העיצור ש', התואמת לשלווה ולשקט המשתררים במקום עם עזיבת המטיילים.

עוד כדאי לשים לב לרישום דברי הכלנית בפסיחות, רישום העשוי לתת תחושה של מעין נפנוף לשלום למטיילים המתרחקים.

בריעבד, נוכל לשער מהי המשמעות של כותרת השיר, "הטיול הקטן": זה היה טיול שבו שמנו לב לדברים קטנים. או, פשוט יותר: זה היה טיול קטן במובן טיול קצר.

הערות

- מוצע שהמורים יקראו את השיר קריאה מוטעמת ראשונה ואחר כך ישמיעו אותו לתלמידים מהיטוב.
- מוצע לבחור את השיר בכיצוע של מיקי קם המלווה בסרטון.
- נשאל שאלות על משך הטיול (יום אחד) ועל המסלול שעשו המטיילים
- נתמקד בחוויות שחוו המטיילים בדרכם: מה ראו? לפי מה אפשר לדעת שהטיול היה מהנה?
- נגלה את הקשר בין תחילת השיר לסופו.
- נתמקד באמצעי הספרותי האנשה-בתכונות האנושיות שהמשוררת מייחסת לכלנית (כלנית לוחשת).
- נציע לתלמידים לצייר את אחת המראות שראו הילדים לפי בחירתם ונכין תערוכה קטנה של עבודותיהם.
- בסיום הוראת השיר נשמיע את השיר שנית ונשים לב לקצב המנגינה(שיר לכת) שמשתנה לפי תוכן הבתים רוב השיר הוא בקצב של שיר לכת ואילו בבית האחרון "אז עייפנו" קצב הלחן משתנה והוא איטי.

מקהלה עליזה / לאה נאור (עמוד 138 בספר)

זהו שיר קצבי, קליל ומשעשע על ציפורים שמקימות מקהלה, הכולל שמונה בתים ופזמון חוזר. ההומור בשיר נובע מהאנשת הציפורים המתנהגות כפי שמתנהגים במקהלה אנושית במצבים שונים: אי הסכמות בין חברות המקהלה (הפשוש והבולבולים), כתיבת מילים ותווים, סולנית, סבב הופעות פומביות במקומות שונים (על עץ הברוש ועל עץ הצפצפה), ביקורת של מאזינים וכיו"ב.

השיר יוצר חוויה חושית שמיעתית-ויזואלית. הצד השמיעתי – המחשה וחיקוי של קולות הציפורים (אונמוטופיאה) – יוצר אף הוא הומור, שהרי שירת הציפורים דומה יותר לשריקות וצפצופים ואינה שירה ממש. המשוררת רומזת על כך כשהיא משתמשת בצליל "צפ" – יצפצפו... צפצפה, ציף ציף... והיא משתמשת שימוש חוזר בצליל ש – "שריק שרק".

המשוררת מבליטה את הקרבה הצלילית בין השם בולבול למילה בלבול על ידי חזרה: "בול בול בול בול ביל בל".

זוהי הזדמנות חוזרת לרון בטבע האונומטופיאי של השפה (ראו דברי עיון לשיר "רוח רוח" מאת מרים ילן-שטקליס בעמוד 116 במד"ל זה).

הצעה:

- המורים יקרינו את השיר על מסך.
- המורים יקראו קריאה ראשונה ואחריה ישמיעו את השיר בביצועה של חווה אלברשטיין מהיטיוב.
- נבקש מהתלמידים למצוא במילון את פירושו המילה "מקהלה". אפשר לשאול אם הם האזינו פעם לשירת מקהלה.
- נערוך רשימה של הציפורים המוזכרות בשיר ומה מעשיהן בשיר.
- לפי בית א': היכן התאספו הציפורים?
- מה עשו?
- המשוורת מאפשרת לציפורים ולברוש להתנהג כאילו הם בני אדם. קראו דוגמאות מתוך השיר. סמנו את המילים המתארות את קולות שירת המקהלה.
- הקיפו את האות ש בקולות הציפורים בצבע אחד ואת האותיות צפ בצבע אחר.
- לאחר שהתלמידים יקראו את המילים שסימנו, נסמן אותן על המסך בצבע.
- על מה התווכחו הפשוש והבולבולים?
- סמנו את האותיות החוזרות בדברי הבולבולים. מהו הצליל החוזר? מה הוא בא להדגיש? (הצליל החוזר: "בל" מדגיש את הבלבול עליו מתלוננים הבולבולים. את האותיות החוזרות נסמן בצבע אחר.)
- איזה מצב רוח (אווירה) יש בשיר?

מדברים על זה

- האם נהניתם מהשיר? אם כן, הסבירו מדוע.

לשון

- הסבירו את המילים האלה בעזרת המילון: המולה; סולנית; זעיר; אופרטה.
- מהו שורש המילה מקהלה?
- אילו מילים נוספות מהשורש הזה אתם מכירים?

קוראים בקול רם

קראו את השיר בתפקידים.

- הערה: לפני הקריאה המורים ישוחחו עם התלמידים על משמעות הקריאה בשמה של כל דמות ביצירה ועל הקשר בין התוכן לנימת הדיבור.
- כיצד אתם מציעים לקרוא את דברי הבולבולים? ואת דברי הברוש?

מאזינים גולשים ויוצרים

גלשו בגוגל ומצאו תמונות ותצלומים של ציפורים. הדפיסו, גזרו וארגנו אותם כמקהלה על עץ ברוש. (אפשר לקחת ענף ברוש, להצמידו לקיר ולשבץ את התצלומים שאספו הילדים. אפשר לצייר בקבוצות עץ ברוש ענקי ולהדביק עליו את הציפורים.)

מדור: שמרו על העולם (עמוד 139 בספר)

מבוא

מדור זה עוסק באקולוגיה, ובצדדים שונים של שמירת הסביבה שאנו חיים בה, החל מהסביבה הקרובה והמוכרת וכלה בכדור הארץ כולו. עיקרו של המדור בהעברת המידע החיוני והעדכני בנושא חשוב זה. במדור טקסטים ממקורות מגוונים, החל באוסף של קטעי מידע ממקורות שונים, ידיעה וכתבה, וכלה בספרות מדרשית.

מדור זה מתחבר ומרחיב את שתי היחידות הקודמות העוסקות בצמחייה וכיפי הבריאה. המדור כולל שתי יחידות הוראה:

א. מה יכולים ילדים לעשות כדי לשמור על הטבע.

ב. מה עושים המבוגרים בעניין.

הוראת המדור מקדמת תחושה של הזדהות עם הטבע, מטפחת מעורבות ואחריות אישית לשמירה על הסביבה ומגבירה את המודעות למפגעים בסביבה.

התלמידים יבינו את חשיבות המיחזור לשמירה על הסביבה ויכירו את תהליך מיחזור הנייר.

הטקסט המרכזי במדור הוא המדרש (ראו הקדמה בעמוד 19 שלעיל): "אם קלקלת אין מי שיתקן אחרריך". מטרתו הכרה שחכמינו התעניינו בסביבה ודאגו לשימורה. בהוראת המדרש, חשוב שהמורים יהיו ערים להישגים הנדרשים על פי תכנית הלימודים: הבנת הנושאים, הרעיונות והמסרים העולים מהקריאה בטקסטים שהם חלק מהמורשת התרבותית היהודית; ושליטה במטבעות לשון, ניבים וביטויים מתוך הטקסטים מהמקורות הנלמדים בכיתה.

הטקסטים הבאים אחרי קשורים לאפשרויות התיקון שיכולים ילדים לנקוט, כדי לצמצם את הנזקים. אחד הערכים החשובים במדור הוא המיחזור. בעיקר מיחזור נייר, במטרה להציל עצים רבים ככל האפשר, וגם מיחזור חומרים שונים כגון זכוכית ופלסטיק שאינם מתכלים, ועד טקסט העוסק במיחזור בגדים והעברת משחקים מילדים שיש להם לטובת אלה שיש להם פחות. כך יתוודעו התלמידים לטקסטים למטרות שכנוע, יכירו את מאפייני כתיבת הזמנה וישוו בין כתבה לידיעה בעיתון.

המדור כולל טקסטים על פעילות מבוגרים לשימור הטבע: "שומרים על הטבע"; "צייד חוחיות ירצה ארבעה חודשי מאסר"; "הנשר מלך העופות בסכנת הכחדה!".

כאמור, למדור זה חשיבות רבה בהקניית ערכי השמירה על הטבע והסביבה. כדאי לנצל את לימוד הנושא להקניית הרגלים חיוביים ולהעלאת מודעותם של הילדים לנושאים החשובים המועלים בו. כמו כן כדאי לעורר דיונים בכיתה, לעודד את הילדים להעלות רעיונות חדשים ויצירתיים, ולתמוך בפעילות הילדים גם מחוץ לכותלי בית הספר, בבית ובסביבתם הקרובה, ולסייע להם. יש לקוות ולחזור לכך כי בעקבות הלמידה בכיתה יהפכו הילדים לנושאי דגל שמירת איכות הסביבה גם מחוץ לכותלי בית הספר.

הצעה לתכנון הוראה למדור: "שמרו על העולם"

במדור שתי יחידות הוראה. האחת עניינה מיחזור והשנייה – המאמצים שעושים יחידים, קבוצות, ארגונים ומחוקקים לשמירת הטבע.

עולם השיח היהודי:

אם קלקלת אין מי שיתקן אחרֶיךָ – מדרש קהלת
תכנים ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע מהמדרש; זיהוי הקול המדבר במדרש; קריאה מדויקת ושוטפת בתפקידים; שליטה במילים, מטבעות לשון, ניבים וביטויים המופיעים בטקסט; הישגים רצויים: הכרת מילים אופייניות ללשון חכמים.

עולם השיח העיוני:

מיחזור פסולת / רבקה לוי
הנשר מלך העופות בסכנת הכחדה!
תכנים ומיומנויות: הפקת מידע מן הטקסט בהסתמך על מרכיביו השונים – הכותרת, כותרות המשנה, איורים ותצלומים; זיהוי הנושא הכללי של הטקסט; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; הבנת המסר שגם ילדים וגם מבוגרים צריכים לתרום לשמירת סביבתם.

עולם השיח של תקשורת ההמונים:

תמר כותבת הזמנה
שומרים על הטבע
צייד חוחיות ירצה ארבעה חודשי מאסר / לפי ידיעה בעיתון "הארץ"
מטרות ומיומנויות: הפקת מידע מן הטקסט בהסתמך על מרכיביו השונים; קשרי הסיבה בטקסט; מטרת כתיבת הטקסט ליידע, להביע דעה ולנמק בעזרת דוגמאות; מאפייני כתיבה עיתונאית: מתי? באיזה מקום? מה קרה? מי מעורב? בידיעה הכותב אינו מביע את דעתו לעומת כתבה שיש בה לעתים משפטים המשלבים גם את דעתו של הכותב; הבנת המסר שילדים וגם מבוגרים יכולים לתרום לשמירת סביבתם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

נחפש עם התלמידים: מה מפורט בתוכן העניינים שבראשית הספר על תוכן המדור? (אפשר להקרין על הלוח.)

אחרי קריאת "מה במדור?" נשאל: שם המדור "שמרו על העולם". שערך, למי פונים במשפט הזה? נצביע על הטקסט הראשון ברשימה: "אם קלקלת אין מי שיתקן אחרֶיךָ". נשאל: למה רומזת הכותרת? איך אפשר לקלקל? נסביר שכבר בימים קדומים חשבו חכמינו שלכל אדם יש מחויבות לשמור ולטפל באדמה, בצמחים ובחיות. אנחנו יודעים זאת מהסיפור שזו כותרתו. הם סיפרו אותו, כדי לשכנע את בני האדם שחשוב לא להזיק לטבע.

המורה תצביע על שלושת קטעי המידע שבמדור: כתבה על מקרה שבו אנשים עזרו לשמור על הטבע, ידיעה מהעיתון על אדם שנענש מכיוון שלא עשה כן, והקטע השלישי, המספר כיצד אפשר להגן על חיות שהולכות ונעלמות. נקרא גם איך יכולים ילדים לעזור לשמור על הטבע. בקטע המידע "שימוש חוזר בפסולת" ו" תמר כותבת הזמנה" נבין שגם ילדים יכולים לעזור בעניין הזה. בעקבות הקטע הזה נלמד איך כותבים הזמנה. לסיכום: במדור עוסק בשני נושאים – מה יכולים ילדים לעשות למען שמירת הטבע, ומה עושים המבוגרים.

אם קלקלת אין מי שיתקן אחריך / מדרש (עמוד 139 בספר)

(ראו על המדרש ואגדות חז"ל בעמוד 19 שלעיל.)

יש להדגיש לתלמידים שהכותרת נבחרה על ידי העורכות. למדרשים אין כותרת. המדרש הזה הוא דוגמה לגישת היהדות בנושא שמירת העולם, גישה הקוראת לדו־קיום ואיזון בין האדם לבין הטבע.

על פי המדרש, העולם כולו נברא למען האדם. לכאורה, אלוקים מעריך את האדם יותר מאשר את שאר בעלי החיים. בסיום בריאת העולם, אלוקים לוקח את האדם לטיול בגן עדן, מראה לו את יפי הבריאה ומצהיר: "כל מה שבראתי, בשבילך בראתי" – האדם מוזמן ליהנות ולהשתמש בטבע לצרכיו, אבל מוטל עליו לנהוג באחריות ובזהירות, לא לקלקל, ולא להזיק לבעלי החיים ולצומח: "אם קלקלת אין מי שיתקן אחריך".

האם האדם שמע בקול אלוקים?

מצד אחד – כן. גם האדם אוהב עצים, נוטע ומגדל אותם, נהנה מצילם ומפריים. אוהב לטייל בטבע וליהנות מנופים יפים. עם זאת, האדם גם מרבה לקלקל. הוא מבזבז את משאבי הטבע ואינו נזהר דיו שלא לקלקל. הוא כורת עצים ומשתמש בהם לצרכים תעשייתיים וצד חיות להנאתו. אם לא תשתנה גישתו של האדם, עלולים להיווצר נזקים בלתי הפיכים לעולם.

שער המדור:

אפשר לקרוא את הכותרת בלבד ולשאול:

- אל מי פונים בכותרת?
- איך אפשר לקלקל?
- מה הקשר בין תצלום השער לנושא המדור?

הערות

- מוצע שהמורים יקראו את המדרש ויציעו לתלמידים לעיין בו בדממה פעם נוספת.
 - נברר שהתלמידים מבינים את תוכן המדרש.
- (מצד אחד, האדם מוזמן ליהנות מיפי הבריאה: "ראה כמה מעשי נאים ומשובחים", אבל מצד שני, יש לו אחריות לשמור על הטבע, למנוע מפגעים סביבתיים, לשמור על המרחבים הירוקים, על בעלי

- החיים בטבע ולמנוע זיהום הסביבה.)
- האם אפשר למצוא קשר בין כותרת המדור למדרש?
- מה הקשר בין התצלום למדרש?
- האם שמעתם על מקרים שכני אדם הזיקו ופגעו (קלקלו) בטבע?
- כשהאל אומר "אם קלקלת אין מי שיתקן אחריך", למה הוא מתכוון?
- נפנה את תשומת הלב שהמשפט כתוב בלשון יחיד ונשאל מדוע לדעתם הפנייה היא בלשון יחיד?
- חשבו, באילו מקרים אנחנו (הילדים וגם מבוגרים) יכולים בכל זאת לתקן?
- (נרחיב את השיחה על דברים שכן נעשים למען שמירת כדור הארץ, כגון נטיעת יערות, מרחבים מוגנים לחיות (חיבר) ועוד.)
- יש להפנות את תשומת לב התלמידים ללשון האגדה: בתורה מוזכר השם: "אלוקים" ואילו באגדה: "הקדוש ברוך הוא". בתורה כתוב: עצים, ובאגדה – אילנות.
- חלקו את הדף לשני חלקים וציירו מצד אחד איך ייראה העולם אם נשמור עליו, ומצד שני איך הוא ייראה אם נמשיך לקלקל ולהחריב אותו.
- אפשר להציע לתלמידים פעילויות בחומרים שונים – ציור, כיור והדבקה.

מיחזור פסולת / רבקה לוי (עמוד 140 בספר)

- זהו קטע שמביע עמדה לגבי "פסולת" ומטרתו לשכנע את הנמען לקבל את העמדה הזו. במבנה הקטע נבחין בשלושה חלקים:
- א. פתיחה, המכילה כאן את העמדה, הטיעון (טענה + הנמקה), לגבי "פסולת":
1. כדור הארץ מתמלא פסולת, שהגדרתה היא: חומרים שנפסלים, כי אין בהם יותר ערך, אין בהם צורך, חומרים שנראים כלא שווים, ולכן משליכים אותם. מלאות של פסולת כזו בכדור הארץ מזהמת אותו, פוגעת באיכות הסביבה והיא, כמובן, דבר רע ושליילי.
 2. אבל יש פסולת, שאפשר לנצלה שוב, למחזור ולהחזיר לה את ערכה, וכך לא רק שהיא לא תזהם את כדור הארץ, אלא היא תשמש שוב לתועלת האדם, וזה נשמע טוב מאוד.
- א. גוף, המכיל אמצעי שכנוע:
1. דוגמאות לארבעה חומרים, שניתן למחזור אותם לתועלת האדם: נייר, זכוכית, חמרן (אלומיניום שממנו עשויות פחיות המשקה הקל), פלסטיק. אלו חומרים זמינים שבדרך כלל משליכים אותם אחרי שמשתמשים בהם.
 2. קריאה נרגשת: "די אם נחשב, כמה עצים אפשר להציל ממחזור הנייר!"
- ב. סיום, בו פונה המוען לנמענים ומבקש מהם ישירות: במקום לזרוק את הפסולת לפח אשפה, למיין אותה ולהשליך כל אחד מחומרים אלו למכלים מתאימים המפוזרים במקום המגורים.
- הערה: במהלך הוראת הטקסטים "מחזור פסולת" ו"תמר כותבת הזמנה", יש לנהל שיחה מבהירה על מאפייני טקסט למטרות טיעון ושכנוע (מבלי להשתמש במפורש במונח הזה):
- נקרא בקול רם משפטים המתארים את הבעיה שמציגה הכותבת.
 - נשאל: כיצד זיהיתם אותם? נקרא את המשפטים המתארים את הפתרון שמציעה תמר.
 - האם הפתרון נראה מוצלח בעיניכם? נמקו דעתכם.

באילו נימוקים משתמשת הכותבת כדי לשכנע אותנו לקבל את דעתה? קראו את משפטי השכנוע.
כדאי להראות לתלמידים סרטון מעורר השראה ומרגש על שימוש חוזר בפסולת לסיכום הלימוד:
<http://vimeo.com/52711779>

תמר כותבת הזמנה / ד"ר פנחס זמיר (עמוד 143 בספר)

הטקסט הוא טקסט שמבנהו: בעיה ופתרון.
הבעיה: זריקת חפצים בעלי ערך לאשפה או החזקתם בבית ללא שימוש. בעיה נוספת היא הלהיטות לקנות חפצים חדשים ללא צורך אמיתי. כל אלו גורמים לבזבז משאבי הטבע.
בפתרון יש גם יסוד של שכנוע, זו מצווה לתת לנזקקים ולהחליף צעצועים במקום לקנותם. היוזמה האישית של תמר: הזמנה לשוק קחתן הוא הפתרון שמונע השלכת חפצים בעלי ערך לאשפה ונזק סביבתי (מילוי העולם באשפה שאינה מתכלה בחלקה (צעצועי פלסטיק ובגדים סינטטיים).
הטקסט כולל הזמנה וחלק מהמשימות מכוון את התלמידים להכיר את מבנה ההזמנה ולהתנסות בכתיבת הזמנה ליום ההולדת. כהטרמה למשימה אפשר להציע לתלמידים להביא הזמנות שונות שמשפחתם קיבלה או שלחה, וכן הזמנות מהעיתון להרצאות ואירועים פומביים שונים. יש לברר עם התלמידים – לאילו מטרות כותבים הזמנה? האם המבנה זהה בכל ההזמנות?
יש להבחין בין הזמנות הפונות לכל המעוניין, כמו הזמנה להרצאה, לבין הזמנה אישית.
בעזרת הדוגמאות השונות של הזמנות שיביאו הילדים לכיתה, אפשר לשוחח על מבנה התוכן המקובל בכתיבת הזמנה: וגם על ההיבט החזותי:

- כיצד מעצבים את ההזמנה כדי שתיראה מושכת?
- כיצד מעמדים אותה?

אפשר להכין בכיתה פינת הזמנות ולהוסיף אליה את התוצרים שהתלמידים הכינו.

שומרים על הטבע / ע"פ כתבה בעיתון "הארץ" (עמוד 145 בספר)

- לקראת הקריאה יעינו התלמידים בכותרת, בכתוב במסגרת ובתצלום וישערו על מה מסופר בכתבה. לאחר שיקראו את הכתבה נבקשם לענות על שאלות 1-4 "לשיחה ולכתיבה". נדון בתשובותיהם במליאה (אפשר שהתלמידים יענו על שאלה 5 בבית).
 - ייערך דיון בקבוצות בנושא המוצע בעמוד 148 בספר הלימוד (ראו הדרכה לניהול דיון לעיל, בעמוד 28).
- בכל כתבה בעיתון מספרים סיפור שמשולב במידע עובדתי. מורים המעוניינים בכך יכולים לעסוק בהבחנה בין החלק המידע-עובדתי בכתבה לבין החלק הסיפורי.
נסמן בקטע משפטי מידע. (לדוגמה: "השחפיות אוכלות מהדגים שחברי הקיבוץ מגדלים בברכות מיוחדות").
נבקש מהתלמידים לספר את החלק הסיפורי שבכתבה.
אפשר לערוך השוואה בין הקטע המידעי שבמסגרת לבין הכתבה.

הנשר מלך העופות בסכנת הכחדה! (עמוד 150 בספר)

- הפסקה הראשונה בטקסט מוסרת מידע על הנשר.
- לאחר הקריאה נבקש מהתלמידים לענות על שאלות 1-3. נדון בתשובות. נשאל:
- לפי הפסקה הראשונה, מדוע מכנים את הנשר "מלך העופות"?
 - כיצד מסבירים את השם "נשר" בכתבה?
 - עיינו שנית במסגרת בעמוד 145 על השחף הגמדי. חשבו מה משותף לנשר ולשחף הגמדי? (שניהם שייכים לקבוצת עופות סניטרים שמנקים את השטח).
- הפסקה השנייה מציגה בעיה ומפרטת את הפתרונות השונים לה.
- קראו בקול רם: א. את המשפטים המציגים את התופעה ואת המשפטים המסבירים את סיבותיה.
 - ב. את המשפטים המציגים פתרונות.
 - במהלך השיחה אפשר להשלים על הלוח את הטבלה יחד עם התלמידים:

התופעה	הסיבות	הפתרונות
התמעטות הנשרים, סכנת הכחדה.	הרעלות מחומרי ריסוס, ציד, מחסור במזון.	א. תחנות האכלה. ב. מיגון עמודי חשמל. ג. טיפול בנשרים פצועים והחזרתם לטבע.

אפשר להציע לתלמידים לצפות באינטרנט בסרטון על הנשר באתר: זואולוגיה־אנציקלופדיה ynet.

הצעות לסיכום המדור

1. אילו בעיות סביבתיות מתוארות במדור?
 2. אילו פתרונות אפשריים לבעיות למדתם?
 3. מה אתם יכולים לתרום לסביבתכם?
 4. אם אתם יודעים על בעיות סביבה נוספות, ספרו.
- ניתן את הדעת על כך שביישובים רבים ובערים המוכרזות כ"ירוקות" יש פחי מיחזור לחומרים שונים. ניתן להתייחס לכך בכיתה, לשאול מניסיונם של הילדים ולעודד את המהלך המבורך.

מדור: פורים (עמוד 153 בספר)

התלמידים יכירו את סיפור החג, יבינו שפורים ואף מרבית חגי ישראל קשורים לאירועים משמעותיים שקרו לעם ישראל, לפי היהדות. יבינו שהאירועים המסופרים במגילה לא אירעו בארץ ישראל אלא בגולת פרס. ישחזרו את סיפור החג בלשונם בעל פה, ויכירו ביטויים שכיחים מתוך מגילת אסתר שנמצאים בשימוש גם בעברית העכשווית.

בסיפור מגילת אסתר מצויות כותרות משנה. זו הזדמנות לחזור ולשוחח עם התלמידים על תפקידה של כותרת המשנה, המחלקת את הסיפור לחלקים, ומוסרת מידע קצרצר על הכתוב. בסיפור המגילה משובצים ביטויים מהמגילה. אפשר להקרינם על מסך ולעסוק בהקשר בו הובאו בסיפור. אפשר לבחור מתוכם כמה ביטויים ששגורים בפי דוברי עברית ולדון באילו מצבים אפשר להשתמש בהם. בסוף הוראת סיפור החג מומלץ שהתלמידים ישחזרו אותו בלשונם בעל פה. "משכנס אדר מרבין בשמחה" – האווירה המבודחת בחג באה לידי ביטוי בעלילון מאת לאה גולדברג ובשר "משלוח מנות" מאת חנה בר.

רצוי להציע לתלמידים להביא לכיתה סיפורים ההולמים את האווירה השמחה בפורים: סיפורים על חכמי חלם, בדיחות ושעשועי לשון, ולקרוא בכיתה. המנהג להתחפש אינו מוזכר במגילה כמצווה, אבל הוא קשור לחג הפורים בשל ההיפוך שחל בגורל היהודים והמבוטא במגילה בביטוי "נהפוך הוא".

נסים נסתרים

הקדוש ברוך הוא אינו מוזכר במגילת אסתר ולו גם פעם אחת. האירועים שהתרחשו במגילה הם רמז לכך שאלוקים פועל מאחורי הקלעים של עולם המציאות ככתוב: "ואנכי אסתר אסתר פני" (דברים לא, יח). (מדרש השם "אסתר" מלשון "הסתר"). עיקר המעלה של פורים זה שהתרחשו נסים נסתרים – לא הייתה קריעת ים סוף, לא היו עשר מכות ולא אף נס גלוי אחר. במגילת אסתר גילינו שה' נגלה בתוך המציאות הרגילה. האירועים המתנהלים במגילת אסתר נראים על פניהם כאירועים מקריים. יש משתאות, ושתי מסרבת לבוא... אסתר נבחרה למלכה תחתיה... מרדכי מציל את אחשוורוש ממזימה שנרקמת נגדו... אסתר באה אל המלך ללא הזמנה וחוששת מאוד מפני תגובתו והנה הוא מושיט לה את השרביט, שם כתוב "המלך"... ההצלה באה מהשתדלותה של אסתר... ועוד. אך אם נתבונן לעומק נראה שברגעים המכריעים במגילה קיימת התערבות נסתרת של הקדוש ברוך הוא. למשל, בלילה ההוא נדדה שנת המלך... מלכו של עולם דאג שהספר יפתח דווקא בהצלת אחשוורוש על ידי מרדכי... המדרש מוסיף שהמלך סגר ופתח את ספר הזיכרונות פעמים אחדות, ובדרך נס ספר הזיכרונות נפתח תמיד באותו עמוד.

הצעה לתכנון הוראה למדור: "פורים"

עולם השיח של הספרות:

סיפור החג לפי מגילת אסתר.

מטרות ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בסיפור המגילה ובשיר; שיחזור מגילת

אסתר לפי סדר האירועים; קישור לעולמו של הלומד.

קריאת ספרים שלמים:

המפוזר מכפר אז"ר / לאה גולדברג

האי של יאשקה / יוסי אבולעפיה

מטרה: פעילויות לקידום קריאת ספרים לשם הנאה.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

נשאל: מה משמח אתכם בחג הפורים? מה היא הסיבה לשמחה בחג? נבקש מהתלמידים

לדפדף במדור ולספר מה הבינו מהדפדוף על תוכן המדור. נסכם: אנחנו עומדים לקרוא

את תוכנה של מגילת אסתר, להכיר את המצוות והמנהגים לחג, ולקרוא עלילון מצחיק:

"אורי פדורי פפורים". נקרא שני ספרים שלמים על דמויות מוזרות ומשעשעות: "המפוזר

מכפר אז"ר" ו"האי של יאשקה".

מצוות חג הפורים (עמוד 159 בספר)

ארבע מצוות הפורים, מתחילות באות מ':

- מקרא המגילה בבית הכנסת.
- משלוח מנות איש לרעהו, שתי מנות לפחות לאדם אחד ("לרעהו").
- מתנות לאביונים – מתנות כסף לשני עניים ("אביונים").
- משתה – סעודת פורים.

מוצע להדגיש שמצוות החג העיקרית להוציא קריאת המגילה היא מתן צדקה לנזקקים ממאכלי פורים,

כדי שגם הם ייקחו חלק בשמחת החג. בעניין משלוח המנות כדאי להדגיש שאין להגזים במשלוח מנות

מפואר ומוגזם אלא להכין מנות צנועות עם תשומת לב.

מועדון קוראים: המפוזר מכפר אז"ר / לאה גולדברג (עמוד 160 בספר)

המשוררת והסופרת לאה גולדברג כתבה ספרים רבים לילדים, שרובם אהובים ומוכרים עד היום, בהם

"אייה פלוטו", "דירה להשכיר" ועוד. גולדברג כתבה ואיירה את המפוזר מכפר אז"ר ב-1968. הספר עוסק

בגיבור אלמוני, שאת שמו איננו יודעים, והוא מכונה לאורך הספר "המפוזר מכפר אז"ר". הספר כתוב

כולו בחרוזים, החל בכותרת וכלה בפזמון החזור, המופיע לאורך הספר ("הנה כך הוא המפוזר, / המפוזר

מכפר אז"ר"). למרות הנימה ההומוריסטית זהו סיפור שהנושא שלו רציני למדי, אולי אפילו טראגי.

שכן בסופו של דבר המפוזר ממש אינו מצליח להתנהל בעולם. הוא לא מצליח להתלבש, להגיע ממקום

למקום ואפילו לדבר.

המפוזר, כשמו כן הוא, אדם שתכונתו המרכזית היא בלבול, פיזור נפש. כולנו יכולים להיות מבולבלים

לפעמים – אבל אצלו הבלבול קיצוני ביותר. באופן עקבי הוא אינו מצליח להתרכז. בסיפור, פיזור הנפש מודגם תחילה בבית ואחר כך בחוץ. הוא מתחיל בעניינים קטנים של חיי היום-יום בבית ומסתיים בקשיים בהתנהלות בעולם החיצוני בכלל.

לפעמים נדמה שהבלבול של המפוזר, כפי שהוא מתואר בסיפור, אינו בלבול, אלא ממש חיים בעולם הפוך. כך למשל כאשר הוא שוכח לסגור את הברז זהו בלבול, וכאשר הוא מניח דברים לא במקום אפשר לתרץ זאת כפיזור נפש (השעון בצנצנת). אבל מה הבעיה שלו כאשר הוא משתמש בשפה באופן משונה, כלומר משתמש במילים שלא על פי המשמעות המקובלת?

שירים וסיפורים נוספים נכתבו על אנשים מבלבלים ומעשים של בלבול. התופעה הזו קיימת בעולם הילדים ובעולם המבוגרים כאחד. טקסטים נלווים שאפשר לעסוק בהם:
"עולם הפוך" מאת אוריאל אופק
"רודי שמחה" מאת ע' הלל
"חכמי חלם"

וממלץ לקרוא ב"הארץ", אתר ספרים: המפוזר מכפר אז"ר, מאת לאה גולדברג, חופשי ומאושר / שוהם סמית <http://www.haaretz.co.il/literature/youngsters/1.1177220>
ואת מאמרו של דורי מנור: <http://www.text.org.il/index.php?book=0514063>

הצעות נוספות:

- כתבו 3 דוגמאות לבלבול של המפוזר מכפר אז"ר בתוך ביתו. האם קרה לכם אי פעם משהו דומה?
- מיינו את פעולותיו של המפוזר בתוך הבית ודרגו אותן מן התקלה ה"קלה" ביותר עד התקלה החמורה ביותר.
- באיזה אופן המפוזר משתמש בשפה באופן לא תקין?
(כשני אופנים עיקריים: א. הוא משתמש בצורה לא נכונה או הפוכה במילים. למשל, אומר "סליחה" במקום לקבל "סליחה" ממישהו שדחף אותו, מברך ברכת "ליל מנוחה" בבוקר, אומר "לבריאות" במקום ברכת שלום ועוד.
- ב. גרוע מכך, לעתים הוא ממש מעוות את המילים עצמן. למשל במקום "אוטובוס" ו"תחנה" הוא אומר "אוטונע" ו"תחבוס").
- איך אפשר לעזור ולמנוע תופעות של בלבול? איך אנחנו יכולים לעזור לעצמנו להיות מרוכזים?
- בסיפור נהג האוטובוס מבין וצוחק – אבל האם זוהי התגובה שמישהו כה מבלבל יקבל בדרך כלל מן הסביבה שלו? איך ההורים והחברים שלכם מגיבים כשאתם מתנהגים בבלבול? או כשהם רואים מישהו אחר מתנהג בבלבול?
- בחרו משפטים משעשעים מתוך הספר וקראו בקול. הסבירו מה משעשע במשפטים שבחרתם.

מדור: פסח (עמוד 163 בספר)

המדור כולל מצוות הקשורות לחג הפסח ומצויים בו שירים וטקסטים חזותיים הקשורים לאביב ולחג. שירו של אוריאל אופק, "ניסן", מקשר את תחילת האביב, ניסן, ליציאת מצרים, לחג הפסח ולקריאת ההגדה.

המדור כולל קטעים מתוך ההגדה. הפעילויות בטקסטים מן ההגדה מתייחסות לתכנים, לרעיונות ולשימושים הייחודיים בלשון ההגדה (מסובין, אוכלין, מטבילין; להתמהמה; הרי זה משובח; ביד חזקה). כדי לשחזר את סיפור יציאת מצרים ולחזק את חוויית היציאה לחירות מוצע להקרין על הלוח יצירות אמנות המתארות את יציאת מצרים (מבחר תמונות אפשר למצוא בספר "שמות נקרא ונפעל" לכיתה ג' בהוצאת כנרת) ובאיורים להגדות.

פסח / ד"ר יהושבע בנטוב

מבוא

את ליל הסדר חוגג העם היהודי באינטנסיביות רבה מיום צאתנו מארץ מצריים אף שהיו שינויים – תחילה היה "פסח מצרים", לאחריו, בשנים שבהן בית המקדש היה קיים נערך "זבח הפסח" קיום הסדר והלכותיו השתנו בתקופת הגלות שבה התקיימה קריאת ההגדה במסגרת המשפחה. גם היום אנו מקפידים לקיים את מצוות קריאת ההגדה בליל הסדר. ובקערה ישנם סימנים שהם זכר לקרבן.

כל היהודים – גם אלה שאינם שומרי מצוות – מייחסים חשיבות רבה לקיום מצוות הפסח. כולנו מכירים את התכונה בבית ובמשפחה לקראת הסדר, החל מגניקיונות לקראת הפסח, סילוק החמץ ועד עריכת השולחן החגיגי, ההתכנסות המשפחתית, צלילי המנגינות לפיוטי הסדר, צעירי המשפחה שואלים בפעם הראשונה את הקושיות, גניבת האפיקומן ועוד.

ההוראה לקיים את ליל הסדר כתובה בתורה, ושם נאמר כי ליל הסדר יהיה בחודש הראשון (בתורה נחשב ניסן לחודש הראשון):

"בארבעה עשר לחודש, בין הערביים, פסח לה" (ויקרא כג, ה).

על כל אדם לחגוג את החג כאירוע אישי: "בכל דור ודור, חייב אדם לראות עצמו, כאילו הוא יצא ממצרים" (מתוך ההגדה של פסח).

על ראש המשפחה לנהל את חגיגת פסח, בתור אירוע חינוכי: "והגדת לבנך ביום ההוא" (שמות יג, ח).

ליל הסדר הוא לילה שכל אדם מישראל מוכרח להתנסות בו בחוויית החירות.

פועל יוצא מכל האמור לעיל הם מנהגי החג למיניהם.

הצעה לתכנון הוראה למדור "פסח"

אפשר למקד את ההוראה ביחידה הראשונה על משמעות החג סביב שמותיו: "חג האביב"; "חג המצות" ו"חג הפסח". ביחידה השנייה נעסוק בקטעים מתוך ההגדה של פסח.

עולם השיח של הספרות:

ניסן / אוריאל אופק

מטרות ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשירים; הבנת הקשרים בין אירועים שונים בעלילה-רצף זמנים וסיבתיות; המסר; קריאה שוטפת ומדויקת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

עולם השיח היהודי:

מן התורה

מה נשתנה

קטעים מתוך ההגדה של פסח

מטרות ומיומנויות: הבנת הטקסט; משמעות המושגים "פסח מצרים" – הקרבת הכבש בערב ביציאה ממצרים על ידי בני ישראל, ו"פסח דורות" – הקרבת הקרבן במקדש מדי שנה בשנה.

בימינו יש ייצוג לקורבן בקערת הסדר.

קריאה בקול רם; הבנת הנושא, הרעיון והמסר העולה מן הטקסטים; שליטה במילים, מטבעות לשון, ניבים וביטויים המופיעים בטקסט.

ניסן / אוריאל אופק (עמוד 166 בספר)

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני

השיר פותח כביכול באמצע ההתרחשות: "פתאום הופיע יום ניסן" – אגב שימוש בצירוף לא רגיל, "יום ניסן". בין שמות הימים המקובלים במניין השבוע ידועים "ראשון", "שני" וכדומה, אך אין בנמצא בסדר זה "יום ניסן". המפתח לשיר הוא אפוא המרת הצירוף החריג הזה.

זהו יום מיוחד, להבדיל מימים אחרים. יום זה מאופיין בשינוי מוחשי באקלים, באווירה, בטבע, ובהתייחסות לזיכרון הלאומי. כל בתי השיר מוקדשים לשינויים מיוחדים אלה, המשקפים את ליל הסדר בחג הפסח.

הבית הראשון עוסק בשינויים שחלו בטבע, בריחות, בקולות ובמראות (ריח אביב, ניצנים, פרפרים ושמש מסביב).

הבית השני מתייחס לשינויים בהווי הביתי ולמנהגי המסורת (ריח המצות, הקושיות, האפיקומן וארבע הכוסות).

הבית השלישי משלב את הטבע החיוני עם נוהגי החג המסורתיים. זהו חג שיש בו שילוב של סממני טבע עם המסורת: הגן הפורח והגדי שמתוך ההגדה.

בהקשר זה בולט המשחק של המשורר בצמד המילים "אגדה" ו"הגדה" (משחק של לשון נופל על לשון):

המושג "אגדה" מזוהה עם מציאות פנטסטית, בלתי אפשרית. ואילו ב"הגדה", הקשורה בפועל "להגיד", מתכוונים לסיפור (בעל פה). יחסי ההקבלה בין שני המושגים, שנוצרו בעיקר על בסיס של דמיון צלילי, מובילים בהמשך גם לזיקה משמעותית. סיפור העבדות במצרים וסיפור יציאת מצרים, הכרוך גם בזיכרונות הקשים, יוצרים בסופו של דבר סוף שמח. המציאות היא הגדה, והאגדה הופכת למציאות ("לקראתי פוסע גדי מתוך ההגדה").

ארבע הקושיות / מתוך ההגדה (עמוד 170 בספר)

ארבע הקושיות הן פתיחה לאירוע חינוכי שבו התשובות ניתנות על פי רמתו של השואל – נושא השיחה הכללי הוא היציאה מעבדות לחירות, חירות אישית וחירות לאומית גם יחד. הזיכרון הקולקטיבי מעביר לבנים את משמעותם של שלושת סמלי החג: פסח, מצה ומרור. קושיה היא מילה שמקורה בשפה הארמית ומשמעותה: שאלה קשה. לפי המשנה, יש להזמין את הילדים לשאול את הוריהם שאלות על חג הפסח בתחילת הסדר, על מנת שיישארו ערים וישמעו את התשובות שבהגדה. הקטע "מה נשתנה" נועד במקורו לילדים שאינם מסוגלים לשאול בעצמם. במשך הדורות הפך הטקסט לחלק מהגדת הפסח. בתחילת קריאת ההגדה, שואל הצעיר מבין המסובים לשולחן הסדר את ארבע הקושיות. ההורה משיב לבנו על הקושיות, ומקיים בכך את מצוות "והגדת לבנך". מקור הרעיון לשאול קושיות הוא בתורה: "והיה כי ישאלך בנך... (שמות יג, יד). הקטע בנוי כתשובות לשאלה אחת החוזרת על עצמה: "מה נשתנה?", כלומר: במה שונה, במה מיוחד הלילה הזה מכל הלילות? בבית הראשון, בן שלוש השורות, מופיעה השאלה והתשובה הראשונה, ובהמשך, כל בית מהווה תשובה בפני עצמה. הבתים מתחילים באות "ש", שנועדו להסביר. "מה השתנה?" – "השתנה ש...". יש הסוברים כי השאלה: "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?" היא שאלה כללית אחת: במה שונה, במה מיוחד הלילה הזה מכל הלילות? ויש הסוברים שמדובר בארבע שאלות שונות על ארבע עניינים שונים בליל הסדר. על שאלות אלו משיב האב בהמשך ההגדה "עבדים היינו..."

לשיחה וכתובה

בספר לתלמיד מתבקשים התלמידים לכתוב במילים שלם מהן התשובות לשאלה "מה נשתנה?". והתשובה: בלילות האחרים אפשר לאכול גם חמץ וגם מצה. בפסח מותר לאכול רק מצה – וחמץ אסור; בשאר הלילות אפשר לאכול כל מיני ירקות, ובפסח רק מרור, ירק מר, כגון חסה או חזרת; בשאר הלילות לא טובלים ירקות ברוטב, בליל הסדר עושים זאת פעמיים: מרור בחרוסת וכרפס במי מלח, וכן העניין ההלכתי שבגללו נוטלים ידיים על מאכל שטיבולו במשקה. בשאר הלילות אפשר לאכול גם בישיבה וגם בהסבה – בליל הסדר כולם מסובים.)

כל שנה אותו דבר / דן אלמגור (עמוד 174 בספר)

דברי עיון ד"ר יפה בנימיני

זהו סיפור המסופר בגוף ראשון. כל היצירה פרט לשתי השורות האחרונות היא מונולוג פנימי של ילד במהלך ליל הסדר. המונולוג מבוסס על העובדה שמצד אחד קשה לילדים להחזיק מעמד עד סיום ליל הסדר, ומצד שני – הם רוצים מאוד להישאר ערים, במיוחד כדי לראות את אליהו הנביא.

הילד עוקב אחר הנעשה בליל הסדר: הוא עדיין לא שתי את כל ארבע הכוסות, עדיין קוראים כל כך לאט את ההגדה, עדיין הארוחה מתמשכת והילד קצר רוח מתי כבר יגיעו ל"שפוך חמתך"? סגנונו של המונולוג מעיד על המתח הנפשי שבו שרוי הילד המספר: המשפטים קצרים ומרובים בו סימני הקריאה. לכאורה נראה, כי השנה יש לו סיכויים להגשים את מטרתו:

1. בשתי השנים שחלפו הוא נרדם, משום שהיה ילד קטן.
 2. חברו יואב ראה כבר בשנה שעברה את אליהו הנביא וביקש ממנו בקשות.
 3. השנה, מלבד ההשבעה העצמית יש לו פטנט מיוחד, שיעיר אותו כאשר אליהו הנביא יגיע.
- המתח הנפשי מחזיק אותו ער. אבל זאת, עד שהוא סומך על הפטנט שלו. משנרדם הילד באמצע המילה "מוכרח", מסתיים המונולוג ונוספת הערה: "וכאן, ממש באמצע המילה נרדם שוב הילד ואת אליהו לא ראה. מי יודע אולי בשנה הבאה?" הקורא הקשוב יכול להבין מהכותרת את סיום הסיפור והרי הכותרת אומרת: "כל שנה אותו דבר".

הערה:

מכיוון שהסיפור מסופר מפי ילד הוא ברמת קריאות המאפשרת לתלמידים לקרוא בעצמם את הסיפור ולענות על השאלות. מוצע שהתלמידים יקדימו ויעסקו בסיפור במסגרת קבוצתית. לאחר מכן יערך דיון סביב התשובות. חשוב להתעכב על שאלה 3 המקנה כלי להבנת האמצעי הספרותי-מילת מפתח החוזרת בסיפור פעמים אחדות.

אפשר גם לדון: כיצד "שותל" המספר רמז בכותרת לאופן שבו יסתיים הסיפור?

מדור: יום הזיכרון לשואה ולגבורה (עמוד 176 בספר)

הבאנו בחשבון את החרדה המתעוררת אצל ילדים רבים בגיל הזה כאשר הם שומעים סיפורים על השואה. לכן בחרנו בסיפור "מחבוא בתוך מחבוא", המתמקד באנשים שלא איבדו תקווה גם במצב הקשה והמסוכן ונצלו בזכות תושייתם, וכן באנשים אמיצים שסיכנו את עצמם כדי להציל יהודים.

מחבוא בתוך מחבוא / בעקבות אלונה פרנקל (עמוד 177 בספר)

הרקע לסיפור הוא הכיבוש הנאצי בפולין, העוינות והרדיפה שנהגו הכובשים כלפי היהודים. זהו סיפור דרמטי הנמסר בגוף ראשון מפי הילדה במשפחה. הסיפור מתאר חוויות קשות: מלחמה, כיבוש, התעללות ופגיעה ביהודים בגלל יהדותם, אך הדגש בו הוא על טוב לב, תושייה, ושמחה על ההצלה. מסופר בו על חברות שעמדה במבחן בין אבי הילדה לבין יוז'ק, שאינו יהודי. אף שהגרמנים איימו שכל

הנותן מסתור ליהודים או עוזר להם להימלט בדרך ייענש קשות, הוא ובני משפחתו יוצאו להורג, יו'ק נוהג באומץ לב ובאצילות, הוא מסתכן ונותן למשפחה הנרדפת מקלט.

המתח בסיפור גואה כשיו'ק מודיע למשפחה שהצבא הגרמני מחפש יהודים שמסתתרים בשכונה. החיורון וההתרגשות שבהם הוא מודיע זאת למשפחה, מרמזים לקוראים שהסכנה גדולה. האם מגלה בסיטואציה המפחידה תושייה וכוח מנהיגות. יש לה תכנית הצלה: "מחבוא בתוך מחבוא" – היא מארגנת מקום מסתור למשפחה בתוך הנגרייה. היא מבינה שהרבה מאוד תלוי ברושם האמין וההגון שיעורר יו'ק אצל המחפשים, כדי שיאמינו שאין בביתו אף יהודי שמסתתר. אם יביע ולו ברמז חרדה, גמגום או אי שקט קל ביותר – הגרמנים יחפשו בקפדנות, יגלו את המשפחה והתוצאות יהיו הרוח אסון, גם למסתתרים וגם לנותן המסתור. לכן משתמשת האם בלשון פקודה ומחלקת ליו'ק הוראות ברורות כיצד עליו להתנהג.

המתח מגיע לשיאו כשהגרמנים נכנסים לנגרייה: "לכי דפק בחזקה. עצרתי את נשימתי", והוא מתפוגג כאשר תשובותיו הרגועות של יו'ק מניחות את דעתם. הם מוותרים על החיפוש בנגרייה ויוצאים כשם שנכנסו. החזרה על המשפט: "כשם שנכנסו כך יצאו..." מקבילה לנשימות המספרת שאט-אט חוזרות לסדרן משהבינה שהם ניצלו. המילה "ניצלנו" כתובה בשורה נפרדת. ההפרדה מבליטה את משמעותה.

הצעה:

לא מומלץ לבקש מהתלמידים לענות בכתב על משימות. המורים יקראו את הסיפור לפני התלמידים. התלמידים יעקבו אחרי הקריאה. לאחר מכן מוצע שהתלמידים יגיבו באופן חופשי (חשוב לקרוא גם את ההערה בתחתית העמוד).

מדור: יום הזיכרון לנופלים במערכות ישראל

(עמוד 178 בספר)

זוכרים ומזכירים את הנופלים

השיחה תתמקד בשאלה: כיצד מכבדים את זכר הנופלים במלחמות ישראל ובפעולות האיבה ביום הזיכרון? בשנת 1963 קבעה הכנסת: "ד' באייר הוא יום זיכרון גבורה ללוחמי צבא־הגנה לישראל שנתנו נפשם על הבטחת קיומה של מדינת ישראל וללוחמי מערכות ישראל שנפלו למען תקומת ישראל, להתייחדות עם זכרם ולהעלאת מעשי גבורתם".

נבחין בשיחה בין דרכי הנצחה של המשפחה, דרכי הנצחה ביישוב ודרכי הנצחה של המדינה.

כך מנציחה המדינה	כך מנציח הישוב	כך מנציחה המשפחה
יום הזיכרון הוא ד' באייר. בד' באייר מורדים דגלי המדינה לחצי התורן.	בית "יד לבנים" – ארגון מתנדבים לטיפול במשפחות השכולות ולהנצחת זכרם. במרכזים מתקיימים פעילויות חינוכיות ותרבותיות שונות למען הנצחת החללים,	הוצאת חוברת זיכרון ובה תולדות חייו של הנופל, קווים לדמותו, חברים ובני משפחה כותבים זכרונות.

הנצחה אישית תורנית: הקדשת ספר תורה על שם הנופל בביה"כ.	הקמת אנדרטאות לזכר חללי הישוב.	ב־20:00 בערב ד' באייר, ובר' באייר בבוקר, נשמעת צפירת דומייה ברחבי הארץ.
כתיבת ספר עיון תורני לזכר הנופל.	קריאת ספרייה או חדר בספרייה על שם הנופל. פינות זיכרון בבתי הספר.	נערך טקס זיכרון ממלכתי ליד הכותל המערבי.
		מאז שנת 1998 נערך טקס זיכרון לזכר חללי הטרור ברחבת אנדרטת חללי פעולות האיבה בהר הרצל. לשמו של יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל נוסף: ונפגעי פעולות האיבה.
לוח עם שם הנופל בביה"כ.		מקיימים טקסים ממלכתיים בבתי הקברות הצבאיים.
		יום ז' באדר נקבע כיום הזיכרון לחללי מערכות ישראל שמקום קבורתם לא נודע. זה הוא יום לידתו ויום מותו של משה רבנו שמקום קבורתו לא נודע. הטקס לזכרם של החללים נערך בגן הנעדדים בבית הקברות הצבאי בהר הרצל. הקמת אתר "יזכור" – ברשת האינטרנט. האתר מכיל את רשימת כל הנופלים במערכות ישראל ואת סיפור חייהם
		הקמת אנדרטאות במקום הקרבות לחללים.

מלחמה זה זכר בוכה / תרצה אתר (עמוד 179 בספר)

שירה הפסימי של תרצה אתר מתאר את העולם כולו כמאבק מתמשך, שבו כולם נלחמים בכולם. כך בעולם בעלי החיים, שבו כלבים, סוסים, חתולים, ציפורים וכל שאר החיות נלחמות זו בזו, וכך גם בעולם בני האדם.

ההבדל הוא שבעלי החיים לא הולכים לצבא. המלחמות שלהם אינן מאורגנות, וכלי הנשק שלהם פחות משוכללים. לבני האדם, לעומתם, יש צבאות מאורגנים וכלי נשק קטלניים.

השיר הזה מעניין במיוחד, כי נראה שהמצב הרגשי של הדוברת אינו קבוע ויציב לכל אורך השיר – אלא משתנה. השיר מתחיל בטון מאוד פסימי. הרעיון הוא של עולם שכולו מלחמה ומאבק. אבל בהמשך, נראה כי הדוברת נזכרת שבסוף כל מלחמה מגיע גם רגע ההתפייסות, רגע של שלום. אמנם אחרי השלום

מגיעה שוב מלחמה – אבל בכל זאת, רגעי השלום קיימים, ואסור לשכוח אותם. רעיון זה מתחזק בסיומו של השיר. הדוברת מסיימת את השיר ב"השלמה", ולא במלחמה. כפי שהייתה רוצה שבחיים, במציאות שמחוץ לשיר, ההשלמה תהיה סוף פסוק, כך היא גם חותמת את שירה, בשלום ולא במלחמה. השיר, אם כן, מסתיים בטון פחות פסיבי ופסימי בהשוואה לתחילתו. הדוברת חשה כי יש משהו שביכולתה לעשות: ביכולתה לרצות שלום, לבקש שלום ולכתוב על רצונה זה. כשהיא עושה כך נראה כי השיר מסתיים בכל זאת בנימה של תקווה, גם אם היא בוקעת מתוך תחושה בראשיתית של ייאוש עמוק.

מלחמה זה דבר בוכה / דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני (עמוד 179 בספר)

הדובר בשיר הוא ילד, שכבר למד את הסיפור על תיבת נוח. הוא משתמש במטען הידע ("גם לא שאר החיות שהיו בתיבה") כדי לערוך השוואה בין בעלי החיים שבסביבתו הקרובה לבין החברה האנושית המוכרת לו. ביסוד ההשוואה עומד עניין המלחמות. הדובר מדגיש את המכנה המשותף: אלה גם אלה (בני אדם ובעלי חיים) נלחמים זה בזה כל הזמן.

אבל ההקבלה, כמתברר, היא סלקטיבית, ומתייחסת לצד הלחימה בלבד. כי הנה, דווקא על רקע השווה עולה השתמעות חריפה של השונה. כאשר בעלי חיים נלחמים זה בזה, הרי הם נלחמים לרוב כפרטים (חתול מול עכבר, למשל), ואילו מלחמות בני האדם (למעט מריבות אישיות) שונות: לבני האדם יש צבא, מנהיג, מפקד; עם הלוחם תחת דגל המסמל רעיון והשקפת עולם.

יוצא אפוא שהשווה ברמה העקרונית בין בעלי החיים לבני האדם מחדד ומבליט את ההבדלים בין שתי המערכות. בעלי החיים נלחמים על פי רצונם, בעקבות יצרים ואינסטינקטים קיומיים הטבועים במהותם, ובשם מלחמת הקיום שלהם (הם נלחמים על שטח המחיה שלהם, והזכרים נלחמים על שליטה בלהקה. הם טורפים כדי להתקיים). ואילו בני האדם נלחמים לפעמים רק בלחץ של פקודה סמכותית, ללא כל הזדהות ונגד רצונם האישי.

השיר מסתיים במילים הממוקמות במבנה חד-טורי מסורג: "משלימים / נלחמים / משלימים / נלחמים...". וסדר זה מזכיר את משחקי הילדים: "כן/לא/כן/לא" באשר לרגשות אנושיים, כמו אהבה, קנאה, שנאה. בסוף השיר מביע הילד משאלה, שהיא עיקר המבע האישי שלו ועיקר השיר כולו: "אני רוצה שהמילה האחרונה תהיה / משלימים".

הצעה: לאחר קריאת השיר חשוב לאפשר לתלמידים להביע את הרגשות שמעוררת בהם המלחמה וכל הקשור בה. אפשר לשוחח על מצבים שבהם אין ברירה אלא להילחם ומצבים שאפשר לפתור אותם על ידי משא ומתן והירבוות.

חשוב שהמורים ייתנו דעתם ויגלו רגישות כלפי תלמידים ששמי מבני משפחתם נפל או נהרג בפעולות איבה או במלחמות ישראל.

נשאל:

- האם יש לשיר דובר, ואם כן מיהו?
- איך אפשר לדעת שהדוברת היא ילדה?
- מה חושבת הילדה על המלחמה?
- הדוברת אינה מדברת על רגשותיה ובכל זאת, אפשר להבין מה היא מרגישה.

- איזו בקשה יש לה?
- מהו המשפט החשוב ביותר לדעתכם בשיר? נמקו.
- במה שונה מצב רוחה של הדוברת בסוף השיר ממצב רוחה בתחילתו?
- אפשר להציע לתלמידים לאייר את המשפט: "מלחמה זה דבר בוכה."
- אפשר להביא את ספר השירים "מלחמה זה דבר בוכה" ולקרוא בכיתה שירים נוספים מתוכו.

מדור: יום העצמאות (עמוד 181 בספר)

מבוא / ד"ר יפה בנימיני

מטרת הטקסטים והפעילויות במדור: העמקת הידע והעמקת הזהות הלאומית, הכרת אחדים מציוני הדרך שהובילו להקמת המדינה והכרת הסמלים הלאומיים של מדינת ישראל. התלמידים יכירו תת-סוגות: את הביוגרפיה של הרצל (תולדות חיים), שמוסרת מידע על תולדות חייו ופעולותיו של אדם. פרטי הביוגרפיה מאורגנים באופן כרונולוגי. וכן כתבה על העלייה מאתיופיה המשלבת מאפיינים סיפוריים ומסירת מידע, וקטע מידע על העלייה הזאת. המדור ערוך באופן כרונולוגי. הוא מכיל חמישה טקסטים מידעיים: ביוגרפיה של בנימין זאב הרצל, חוזה המדינה, ופעולותיו למען מימוש חזונו. ומידע על האירועים שקדמו להקמת המדינה ועל יום הקמתה מאת זיוה מימוני. התלמידים יתוודעו לסמלים הלאומיים שלנו כעם חופשי בארצו: המנון "התקווה", המובא במלואו, הטקסט המידעי דגל וסמל המדינה. התלמידים יכירו את תלאות העלייה מאתיופיה לישראל בכתבה: "מאתיופיה לישראל" ובקטע מידעי על העלייה הזו. מומלץ לערוך השוואה בין טקסט מידעי לכתבה. חותם את השער השיר "שלום", משאת נפש במדינת ישראל.

הצעה לתכנון הוראה למדור: יום העצמאות

במדור 4 יחידות הוראה: א. החזון-הרצל. ב. הגשמת החזון-סיפור הקמת המדינה ג. סמלי המדינה: הדגל, הסמל וההמנון. ד. מדינת ישראל שואפת לשלום עם שכנותיה. ה. מדינת ישראל קולטת עלייה.

עולם השיח של הספרות:

התקווה / נפתלי הרץ-אימבר

שלום / תמר אדר

מטרות ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשירים ובסיפור; הבנת הקשרים בין אירועים שונים בעלילה-רצף זמנים וסיבתיות; קריאה שוטפת ומדויקת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

לשון: מילים נרדפות; העשרת אוצר המילים.

קריאת ספר שלם:

עלילות המלך פרדיננד פדהצור בקיצור / אפרים סידון

מטרה: קידום קריאת ספרים לשם הנאה.

עולם השיח העיוני:

בנימין זאב הרצל – חוזה מדינת היהודים / רבקה לוי

סיפור הקמת מדינת ישראל / זיוה מימוני

הדגל והסמל

הרב קוק

מאתיופיה לישראל / כתבה

מטרות ומיומנויות: הפקת מידע מהטקסט בהסתמך על מרכיביו השונים: הכתוב

ותצלומים; מטרת הטקסט; מציאת קשרים סיבתיים הנרמזים בטקסט;

האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

אחרי קריאת "מה במדור?" מוצע להסביר לתלמידים שלעם ישראל לא הייתה מדינה משלו. היהודים התפזרו וחיו בארצות שונות הרבה מאוד שנים. הם חלמו על היום שישובו לארצם ויחיו במדינה משלהם. האיש שהתחיל לפעול למען הקמת מדינה ליהודים היה בנימין זאב הרצל. נקרא קטע מידע ונבין מה דחף אותו להתחיל לפעול וכיצד פעל למען ביצוע הרעיון להקים מדינה.

נקרא עדות מפי סבא מנחם: "ספור הקמת מדינת ישראל". נמצא בקטע תשובות לשאלות כגון: מי שלט בארץ ישראל לפני קום המדינה? איך זה היה לגור בארץ ישראל בשנים שקדמו להקמת המדינה? איך הגיבו על ההכרזה על הקמת מדינת ישראל? נקרא מידע ונלמד מדוע בחרו בדגל ובסמל של מדינתנו לייצג את מדינת ישראל. נקרא ונבין את המנון "התקווה".

במדינת ישראל חיים יהודים שהגיעו לחיות בה ממדינות שונות. נשאל את התלמידים האם הם יודעים מאין הגיעה משפחתם לארץ? נבקש שיבררו אצל בני המשפחה המבוגרים פרטים על עליית המשפחה לארץ.

נקרא ונלמד על עליית היהודים מאתיופיה.

מדינתנו שואפת לשלום. נקרא על כך בשיר: "שלום".

נקרא להנאתנו את הספר: "עלילות המלך פרדיננד פדהצור בקיצור".

בנימין זאב הרצל / רבקה לוי

דברי עיון מאת ד"ר יפה בנימיני (עמוד 182 בספר)

- קטע ביוגרפיה זה מספק מידע על חייו של בנימין זאב הרצל (על הסוגה "ביוגרפיה" ראה לעיל במדריך). דיגלנו על המידע על מקום הולדתו, שנת הולדתו, צמיחתו מתלמיד מצטיין עד להיותו סטודנט למשפטים. הקטע מתרכז במידע על ייחודו כחוזה מדינת היהודים ועל פועלו בחייו למימוש רעיונו:
1. תחילה דן הקטע בשאלה איך הגיע הרצל לרעיון של הצורך במדינה ליהודים. בקטע זה חוזר פעמים רבות הציורף שנאת היהודים, שנאה שהרצל חש על כשרו וראה כי היא קיימת בכל מקום בעולם. שנאה זו היא שהובילה אותו לרעיון שפתרון המצב יהיה רק בהקמת "מדינה עצמאית לעם היהודי".

2. אחר כך דן הקטע בשאלה כיצד פעל הרצל כדי שהרעיון שלו יתחיל להתממש? וכאן מפורטות כמה פעולות:

א. כתב ספר בשם "מדינת היהודים" ובו פרש את תכניתו. בספר זה קבע את האמרה: "אם תרצו – אין זו אגדה!"

ב. יזם קונגרסים בהשתתפות נציגים יהודים ובהם הוקמה התנועה הציונית ונבדקה האפשרות של הקמת מדינה יהודית בארץ ציון וירושלים, ארץ ישראל ההיסטורית של העם היהודי.

בסוף הקטע בא המידע על מותו, העלאת עצמותיו וקבורתו בירושלים בהר, שנקרא מאז על שמו: "הר הרצל". זהו גם מקום מנוחתם האחרונה של חיילינו שנופלים בהגנה על המולדת.

לקראת הקריאה

- נקרא את הכותרת: "חווה מדינת היהודים".
- נברר ונבהיר את המושג: "חווה" (מי שיודע מה יקרה בעתיד. מי שחולם להגשים משהו).
- בזמן קריאת הקטע חשבו – האם הכינוי מתאים לו? שוחחו על כך.

הצעות לשיחה ולכתיבה

- היכן גרו היהודים בזמנו של הרצל?
- מי שלטו בארץ ישראל בזמן ההוא?
- א. מה הייתה הצעתו של הרצל לעם היהודי?
- ב. מדוע הגיע הרצל למסקנה שהיהודים צריכים להקים לעצמם מדינה?
- אילו פעולות יזם הרצל, כדי להתחיל בביצוע הצעתו להקים מדינה ליהודים?
- מצאו משפטים שמוסרים:
- א. מידע על חייו הפרטיים של הרצל.
- ב. מידע על הסיבה להפליית היהודים.
- ג. מידע על פעולותיו.
- למה התכוון הרצל כאשר אמר: "אם תרצו אין זו אגדה"?
- שער, מדוע נקראו רחובות, בתי ספר ועיר (הרצלייה) במדינת ישראל על שמו של הרצל?

העשרת השפה

1. בקטע כתוב: "היהודים היו מיעוט בכל ארץ שבה חיו". הסבירו במה נעזרתם כדי להבין את המילה המודגשת במשפט? אם לא נעזרתם במילון, בדקו בו את תשובתכם.
 - א. מהו שורש המילה מיעוט?
 - ב. אילו מילים אחרות משורש זה אתם מכירים?
 - ג. האם אתם מכירים קבוצות מיעוט במדינתנו? כתבו את שמן.
2. א. התלמידים היהודים קיבלו יחס רע יותר מהמורים ומתלמידים שאינם יהודים. מצאו והעתיקו את המשפט האומר זאת.
 - ב. השופט הפלה לטובה את קבוצת הכדורגל שהוא אוהד. מה כוונת הצירוף המודגש?

סיפור הקמתה של מדינת ישראל / זיוה מימוני (עמוד 183 בספר)

זהו טקסט מידעי המאורגן באופן כרונולוגי. הוא כולל מידע על שני האירועים המכוננים שהובילו להקמת בית (מדינה) לעם היהודי. האירוע הראשון: ההחלטה ההיסטורית בעצרת האו"ם על חלוקת הארץ לשתי מדינות – מדינה יהודית ומדינה ערבית. בהחלטה הזו, העמים הכירו למעשה בזכות היהודים להיות ככל העמים ולהקים לעצמם מדינה בארץ אבותיהם. היישוב העברי בארץ הסכים לקבל את ההחלטה וראה בה הישג עצום, אך הערבים התנגדו לה והתחילו בפעולות איבה נגד היישוב העברי בארץ. חודשים אחדים לאחר מכן התחולל האירוע המכונן השני: ב – 15 במאי, ה' באייר תש"ח. בתאריך הזה עזבו הבריטים את ארץ ישראל ודוד בן גוריון הכריז על הקמת מדינת ישראל.

חשוב להמשיך להרגיל את התלמידים לשאול את עצמם לגבי כל פסקה: על מי כתוב? מה כתוב עליו? אפשר לבנות על הלוח טבלה. עיון בטבלה יוכל את התלמידים למסקנה שהטקסט מאורגן לפי הסדר שהדברים קרו.

הקמת מדינת ישראל		
מה כתוב?	על מי כתוב?	
א. שולטים בארץ ישראל. ב. לא מרשים ליהודים לעלות לארץ ישראל. ג. לא מרשים לבנות יישובים. ד. לא מרשים לאחוז בנשק מול מעשי איבה של הערבים. א. רוצה עצמאות. ב. נלחם כדי לגרש את הבריטים מהארץ.	1. הבריטים 2. היישוב העברי	פסקה 1
מחליטה על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות: מדינה יהודית ומדינה ערבית.	עצרת האו"ם	פסקה 2
עוזבים את ארץ ישראל. מודיעים ומכריזים על הקמת המדינה.	1. הבריטים 2. בן גוריון ומנהלת העם	פסקה 3
מתנגדים לחלוקת הארץ ופורצת מלחמת העצמאות.	מנהיגי הערבים	פסקה 4

ענייני לשון

- מומלץ להתעכב על משמעויות השונות למילה "עצרת" בהקשר ל"עצרת האו"ם".
- **עצרת מלשון "עצר".** בני האדם עוצרים את כל עיסוקיהם ומתאספים למטרה מסוימת.
 - **עצרת-אספת עם או התכנסות המונית** למטרה מסוימת. לדוגמה: בירושלים התקיימה עצרת המונית למען חסרי הדיור. בתקוע התקיימה עצרת חגיגית במלאות 50 שנים להקמת היישוב.
 - **עצרת – כינוי לחג השבועות** בפי חז"ל והטעמים הם:
 - א. לא היה יום 'עצרת' גדול יותר בעולם ממעמד הר סיני, שבו התאספו כל ישראל באחדות גמורה לקבל את התורה.

ב. בשונה משאר החגים שיש בהם יום-טוב ולאחריו את חול המועד המותר במלאכה – חג השבועות כולו עצור ממלאכה.

ג. הוא יום טוב לרגל סיום מצוות ספירת העומר.

- **שמיני עצרת** – היום השמיני של סוכות הוא חג בפני עצמו. העם שעלה לרגל החג לירושלים, נעצר בה ליום שמחה נוסף, הוא היום השמיני.
- **עצרת האו"ם** – אספה, כינוס קבוע של נציגי כל המדינות החברות באו"ם כדי לדון בבעיות בין מדינות או בעיות עולמיות ולקבל החלטות.

הדגל והסמל (עמוד 186 בספר)

במרכז הסמל הרשמי של מדינת ישראל נמצאת מנורה בעלת שבעה קנים המעוטרת משני צדיה בענפי זית. מתחת למנורה כתוב השם "ישראל". המנורה וענפי הזית לקוחים מחזון הנביא זכריה (ד, יב) בנבואתו מסמלים ענפי הזית את המלך והכהן הגדול, שני מנהיגים שנמשחו לכהונתם בשמן זית: "רְאִיתִי וְהִנֵּה מְנוֹרַת זָהָב כְּלֵה וְגִלְהָה עַל־רֵאשֶׁהָ, וְשִׁבְעָה נִרְתִּיחָה עָלֶיהָ שִׁבְעָה וְשִׁבְעָה מוֹצְקוֹת, לְנִירוֹת אֲשֶׁר עַל־רֵאשֶׁהָ. וְשִׁנַּיִם זֵיתִים, עָלֶיהָ: אֶחָד מִיְמִין הַגִּלְהָה, וְאֶחָד עַל־שְׂמאלָהָ". שמן הזית שימש גם להדלקת המנורה בבית המקדש.

ענפי הזית הם גם סמל השלום בהשראת הכתוב בבראשית ח פסוק יא: "וַתְּבֹא אֵלָיו הַיּוֹנָה לֵּעֵת עֶרֶב, וְהִנֵּה עֵלֶה־זֵיתֵי טָרֶף בְּפִיהָ; וַיֵּדַע נֹחַ, כִּי־קָלוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ."

בימינו מסמלים ענפי הזית את החיבור למסורת ישראל ולעבר המפואר של העם, את השלטון הריבוני וכן את שאיפתה של מדינת ישראל לשלום.

צורת המנורה נקבעה לפי המנורה בשער טיטוס שברומא. זוהי מנורת הזהב, שלקחו הרומאים מבית המקדש השני, לאחר שכבשו את ירושלים והחריבו את המקדש בשנת 70 לספירה.

דגל מדינת ישראל עוצב בהשראת הטלית שבה מתעטף היהודי בשעת תפילה ו"מגן דוד" המסמלים את העם היהודי. צבעי הדגל הם צבעי הטלית הלבנה ופסי התכלת המעטרים אותה. מגן הדוד הוא סמל המוזכר בתלמוד הבבלי (מסכת פסחים ק"ז, ב') שם מופיע "מגן דוד" כשם של תפילה "ברוך אתה ה' מגן הדוד". על-פי המסורת היהודית דוד המלך נשא על מגינו סמל של מגן-דוד. בתורת הקבלה ה"מגן דוד" הוא סמל לגאולה, אשר תגיע באמצעות משיח מצאצאי דוד המלך. כמו סמל המדינה כך גם דגל המדינה מדגישים שמדינת ישראל מתחברת לעברה המפואר.

הערות:

– מומלץ ללמד את הטקסט אחרי שהתלמידים למדו על הרצל. אפשר להפריד בין הוראת הסמל להוראת הדגל.

– זהו טקסט מידעי המאפשר לחזור ולבסס עיסוק אינטנסיבי בכל פסקה. נמשיך להרגיל את התלמידים לשאול את עצמם על מי מסופר בפסקה? מה מסופר עליו? ונבנה בשיתוף התלמידים טבלה (ראו דוגמה לעיל).

התקווה / נפתלי הרץ-אימבר (עמוד 188 בספר)

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני

השיר, כפי שהוא מופיע בספר, הוא המנון מדינת ישראל. ההמנון בנוי ממשפט מורכב אחד, המשתרע על שני בתים. המשפט הראשון בבית הראשון פותח בכיטוי "כל עוד", שפירושו – כאשר עדיין, וממשיך במשפט העיקרי בבית השני, הפותח בכיטוי: "עוד לא אבדה תקוותנו..." בבית הראשון מתוארת הכמיהה הגדולה לציון של כל נפש יהודי כיחיד. כמיהה זו של היחיד, כל זמן שהיא הומייה, רוגשת, בלב כל אחד פנימה, היא מתבטאת בעינו הצופייה של כל אחד (צופייה = מסתכלת) לעבר (=לפאתי) המזרח (=קדימה, קדם), הצד שבו שוכנת ארץ ציון – וכל זאת משום ש... וכאן בא הבית השני, והפעם בלשון רבים: עוד לא אבדה תקוותנו, של כולנו, של כל עמנו, התקווה שנמשכה 2,000 שנות גלות, להיות עם חופשי בארצנו, הארץ שלנו, וזו הארץ ההיסטורית, ארץ ציון, וירושלים בירתה.

על "המנון"

המילה "המנון" היא מילה יוונית, שפירושה שיר הלל ושבח. ביוון העתיקה שירי המנון היו שירים שהושרו בשבח אלים וגיבורים.

כשמילה זו עברה לשפות אחרות היא שימשה תחילה לשירי תפילה בעלי תוכן דתי. רק לפני כ-200 שנה, כשהתחילו להיווצר בעולם תנועות לאומיות, קיבלה המילה משמעות של שיר רשמי, שעם, תנועה או חבורה נוהגים לשיר בשפה נשגבה ובלחן מתאים, על שאיפותיהם, על הערכים המקודשים להם, או על מאורעות החשובים להם מן ההיסטוריה שלהם. היום אין מדינה שאין לה המנון משלה. המנון לאומי, יחד עם סמל ודגל, הם מסימני הריבונות של כל מדינה. המנון של מדינה מושר בטקסים רשמיים וממלכתיים, ומתוך כבוד שרים אותו בעמידה, מתחילתו ועד סופו.

על ההיסטוריה של השיר "התקווה"

בשנת 1877 כתב המשורר נפתלי הרץ-אימבר את הטיוטה הראשונה לשיר, וקרא לו בלשון רבים: "תקוותנו".

השיר ראה אור בשנת 1886, כשפורסם בקובץ משירי המשורר. השיר כלל אז תשעה בתים, כשכל בית פותח במילים: "כל עוד..." וכלל ארבע שורות מחורזות; אחרי כל בית בא פזמון, שמילותיו שונות מאלו המוכרות לנו היום:

"עוד לא אבדה תקוותנו / התקווה הנושנה / לשוב לארץ אבותינו / לעיר בה דוד חנה".

השיר במתכונתו זו הוקרא לראשונה בפני איכרי ראשון לציון שלמה כהן, אחד מתושבי ראשון לציון, הדביק לשיר מנגינה, שמייחסים אותה למלחין הציכי סמטנה, והיא מופיעה בפואמה המוזיקלית שלו "מולדובה", יצירה שמבוססת על לחן עממי מולדבי, רומני.

השיר המולחן הזה נקלט עד מהרה, והוא הושר בפי בני העלייה הראשונה בהתלהבות רבה. כאשר בקונגרס הציוני השישי, שנערך בבאזל שבשווייץ בשנת 1903, עלתה ההצעה שהעם היהודי

יתיישב באוגנדה, אי שם באפריקה, פרצו המתנגדים להצעה זו בשיר "תקוותנו". בכך הביעו את רצונם לחדש את היישוב היהודי רק בארץ ישראל, המולדת ההיסטורית של העם. את השינוי במילות הפזמון, כפי שהוא מוכר היום, ביצע בשנת 1905 זרובבל חביב, שהיה בין מייסדי ראשון לציון.

השיר המתוקן אומץ בארץ כהמנון על ידי התנועה הציונית, אבל כשל תוכנו העצוב הקושר אותו לשנות הגלות קמו לו מתנגדים.

תנועת הפועלים, למשל, אימצה לעצמה את השיר "תחזקנה" של ביאליק כהמנון. דווקא ברל כצנלסון, מראשי תנועה זו, הפציר בהם שלא לזנוח את השיר "התקווה", שכבר קנה לו מוניטין בעם, בארץ ובתפוצות.

הדתיים, למשל, בחרו לשיר כהמנון את המזמור מתהלים "שיר המעלות". כאשר עם הכרזת המדינה שרו כולם את "התקווה", הוא כמו הפך המנון רשמי של המדינה, אם כי רק בתוקף מסורת, ולא בתוקף חוק.

במהלך שנות המדינה הוצעו הצעות שונות להחלפתו. אחת ההצעות הייתה אחרי מלחמת ששת הימים, אז הוצע להחליפו בשירה של נעמי שמר "ירושלים של זהב".

רק בנובמבר 2004 הוכרז ועוגן בחוק של מדינת ישראל השיר "התקווה" כהמנון לאומי מחייב.

הערה:

ההמנון כתוב בעברית מליצית. חשוב על כן להתעכב על מילים וצירופים שאינם מוכרים.

המנון – שיר הלל ושבח (השיר הלאומי הרשמי שיש לכל עם),

כל עוד – כאשר עדיין,

לבב – צורה אחרת למילה "לב",

הומייה – מתגעגעת,

צופייה – לנסות להבין את המשמעות בעזרת מילים אחרות מאותה משפחת המילים: צופה, תצפית,

מצפה, לצפות. אפשר לבקש מהתלמידים לחפש במילון מילים אלו.

ציון – כינוי לירושלים ולעתים כינוי לארץ ישראל.

הצעה

אפשר לשוחח על השיר באמצעות השאלות האלה:

– מתי שרים את ההמנון? – איך מתנהגים בזמן שירת ההמנון?

– למה מקוים היהודים השרים את התקווה? מצאו את המשפט המתאים.

– שערו, האם ההמנון חובר לפני קום המדינה או לאחר מכן? נמקו את השערתכם בעזרת שורות מההמנון.

(המורים ישקלו אם לכוון את השאלה לכיתה כולה, למתקדמים בלבד או לוותר עליה)

– חברו משפט לצירוף: כל עוד...

השיר מתייחס למשמעות הכפולה של המילה שלום. זו מילת ברכה שנהוג לומר בעת פגישה או בעת פרידה והכותבת מקדישה את חלקו הראשון של השיר לשלום במשמעות הזאת. את חלקו השני של השיר מקדישה הכותבת ליחסי שלום בין מדינות. המילה "שלום" חוזרת בשיר 9 פעמים ומדגישה את הכמיהה לשלום: "יְהִי שְׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל!" השיר מסתיים בסימן קריאה המדגיש אף הוא את עוצמת השאיפה לשלום. השיר פשוט והתלמידים יכולים לקרוא אותו בעצמם ולענות על המשימות. אפשר לקשר את השיר לשירה של תרצה אתר "מלחמה זה דבר בוכה", שאף הוא עוסק בכמיהה לשלום.

עלילות פרדיננד פדהצור בקיצור / אפרים סידון

(עמוד 197 בספר) מועדון קוראים

תמצית העלילה

פרדיננד פדהצור הוא מלך טוב ומיטיב והעם אוהב אותו. יום אחד, בן מלך קנאי מסית ומפתה אותו לבחון את אהבתם של בני עמו. פרדיננד מתחיל להכביד על עמו על ידי המצאת פקודות שרירותיות, והעם מציית וסובל. פרדיננד אינו שועה לבקשתם של הזקנים שנשלחים לתווך בין המלך לעמו. הוא מכביד את עולו, מוסיף עוד פקודות לא הגיוניות ומיותרות – ומאבד את מקומו. העם מתקומם, מורד במלך, מגרש אותו וממשיך לחיות ללא קושי גם בלעדיו.

לסיפור משמעויות שונות:

ברקע של ספרון הילדים הזה מצויים טקסטים רבים, וסיפורים היסטוריים מספרות העולם ומן הספרות העברית. הטקסטים הללו, הקיימים ברקע, מעבים את משמעויותיו של הסיפור ומוסיפים לו נדבכים רבי-עניין. אלה אולי לא חיוניים לילדים בכיתה ב', אבל יכולים לעניין את המורות, לפקוח ולהאיר את עיניהן ואולי אף לסייע להן בהוראה:

א. הנסיך הקטן (אנטואן דה-סנט אקזופרי). חוכמתו של המלך בספר הזה היא כי הוא פוקד על העולם כולו לעשות את מה שממילא היו עושים. כך יוצא שכולם מצייתים לו, והוא מלך חזק וחשוב. הוא פוקד על השמש לשקוע – והיא אכן שוקעת. כך הוא מולך על גרמי השמיים, וגם על בני האדם. לעולם הוא אינו מצווה עליהם לעשות דבר-מה שאינם מתכוונים לעשות בכל מקרה, וכך הוא נותר בתפקידו כמלך שהכול מצייתים לו. כך גם בסיפור שלפנינו – המלך הוא טוב כל עוד הוא עושה מה שמצפים ממנו. ברגע שהוא מתחיל לתת פקודות לא הגיוניות, שבני עמו לא אוהבים לציית להן – הוא מאבד את תפקידו כמלך. המסקנה: כדי להיות מלך עליך להיות קשוב עד מאוד לרחשי לבם של נתיניך. נדמה שזה הפוך, שהנתינים הם אלה שעובדים את המלך, אבל לא. הם אומנם עובדים את המלך, אבל המלך עובד את נתיניו ומנסה לרצות אותם לא פחות. ברגע שהאיזון הזה מופר מתחילות בעיות.

ב. הדייג ודג הזהב. בסיפור זה דג הזהב מציע לדייג לתת לו כל מה שירצה בתמורה לחייו. הדייג מתחיל בבקשה צנועה, אבל אשתו החמדנית אינה מסתפקת בזה, ומבקשת עוד ועוד. הם מקבלים כל מה שהם מבקשים, עד שהם מגדישים את הסאה, מבקשים הרבה מדי ומאבדים הכול. כך גם בסיפור

שלפנינו – אילו פרדיננד היה מסתפק בשלב הראשון אולי היה שורד. אבל הוא הגדיש את הסאה, ולבסוף איבד את כל מה שהיה לו, ונותר בחוסר כול.

הצעות:

1. פרדיננד פדהצור הוא מלך טוב, אבל גם קצת טיפש. מנין יודעים שפרדיננד היה מלך טוב? מנין יודעים שהוא היה טיפש?
2. נסו לבצע את הפקודות השרירותיות של המלך פרדיננד. למשל לקפוץ על רגל אחת, עם מקל כביסה באוזן ולדבר בלי לציין אותיות מסוימות. האם זה אפשרי?
3. בעקבות הסיפור על פרדיננד פדהצור נסו לשחק ב"מלך" ו"עם". תחילה המלך והעם חיים בשלום זה עם זה. בהמשך, המלך ימציא פקודות שרירותיות ומעצבנות. נסו להיות יצירתיים ולחשוב על פקודות מקוריות: מה עוד פרדיננד יכול היה לצוות ולא הספיק? השלימו את החסר.
4. מה אפשר ללמוד מסיפורו של פרדיננד?
א. שלא כדאי לשמוע בקולם של קנאים, או יועצים רעים, שנוטעים בנו רעיונות שעלולים להפוך את חיינו מטובים לרעים.
ב. שלא כדאי להעמיד במבחן את האהבה. ברור שאנחנו אוהבים את מי שעושים לנו טוב, ומוכנים לסבול מהם גם מידה מסוימת של בעיות. אבל כשהם מגזימים – האהבה עלולה לפחות או בכלל להיעלם. אפשר לבקש מהילדים להדגים זאת על ידי כתיבת סיפור על חברים טובים, על מלך או מלכת הכיתה, המקובלים ועוד).
ג. שאפשר לעשות שינויים בחיים. לא חייבים להשלים עם כל גזרה רעה – אפשר לנסות לבטל את רוע הגזרה, וצריך לנסות לעשות זאת. תחילה בטוב, כמו משלחת הזקנים, אבל אם זה לא עוזר – אפשר וצריך להתקומם. בעיקר אם הפקודות נראות לנו שרירותיות לחלוטין, כמו בסיפור הזה. בהקשר לכך אפשר ללמד את אמרתו של הלל: "במקום שאין אנשים, השתדל להיות איש. (מסכת אבות פרק ב) בזמן שהמנהיגות כשלה היה אתה אדם טוב ותפעל למען שיפור המצב.

מדור: ל"ג בעומר (עמוד 198 בספר)

מבוא / יפה בנימיני

ל"ג בעומר חל ב"ח באייר. זהו היום השלושים ושלושה לספירת העומר. סופרים ארבעים ותשעה ימים, שהם שבעה שבועות. ספירת ימי העומר היא מצווה מהתורה, מדאורייתא: "וספרתם לכם, ממחרת השבת, מיום הביאכם, את-עמר התנופה: שבע שבתות, תמימת תהיינה עד ממחרת השבת השביעת, תספרו חמשים יום" (ויקרא כג, טו-טז).

בכל לילה מלילות ספירת העומר מקדימים לספירה את הברכה: "...אשר קידשנו במצוותינו וציוונו על ספירת העומר".

ימי ספירת העומר חלים בין פסח – החג שבו התבואה בשדה מתחילה להבשיל, לבין שבועות-החג שבו מתחילים לקצור אותה. ספירת העומר מחדדת את הציפייה של החקלאים ליכול טוב ואת הצפייה הדתית לאומית לקראת קבלת התורה.

בימי ספירת העומר פגעה מגפה ברבים מתלמידי רבי עקיבא. כאבל על מותם של עשרים וארבעה אלף מתלמידיו נוהגים בימי הספירה מנהגי אבלות: איסור על עריכת חתונות, איסור אכילת בשר ואיסור לערוך תספורת.

בל"ג בעומר פסקה המגפה ולכן חדלים איסורי האבלות. ביום זה חוגגים את ההילולה והשמחה במירון או במקומות אחרים בהבערת מדורות. בין השאר, לכבודו ולזכרו של רבי שמעון בר יוחאי, אשר נפטר בל"ג בעומר, הספר כולל מידע על רבי שמעון בר יוחאי מגדולי לומדי התורה. כמו כן נכלל במדור סיפור מהווי הילדים המבעירים מדורות בערב ל"ג בעומר.

הצעה לתכנון הוראה למדור: ל"ג בעומר

עולם השיח של הספרות:

המדורה שלנו / לאה נאור

מטרות ומיומנויות: הדמויות בסיפור; הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בסיפור; הבנת הקשרים בין אירועים שונים בעלילה־רצף זמנים וסיבתיות; קריאה שוטפת ומדויקת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות; כתיבת סיפור.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

נבקש מהתלמידים לספר חוויות ממדורה שהשתתפו בה בעבר. אפשר שידפדפו במדור ל"ג בעומר, יקראו את הכותרות ויתבוננו באיורים. לאחר מכן יספרו מה יש במדור.

המדורה שלנו / לאה נאור (עמוד 201 בספר)

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני

שם הסיפור רומז לעיקר העלילה – ההכנות הפיזיות (יצירתיות) של חבורת הילדים לקראת התכנסותם סביב המדורה שלהם בערב ל"ג בעומר.

החוויה היצירתית מתחילה במעשה ה"מרכבה". זוהי אמנם מרכבה קונקרטיה פשוטה (ארבעה ארגזים מחוברים), שאוספים בה חלקי גרוטאות מהשכונה בשביל המדורה, אך בו בזמן מקבלת המרכבה משמעויות לוואי "גבוהות" מעצם הרמיזה ל"מעשה המרכבה", שאותו חזה הנביא יחזקאל בחזונו.

הסיפור כולו בנוי על קונוטציות, שהן בעת ובעונה אחת גבוהות ונמוכות, לדוגמה: החמור המוביל את המרכבה הקונקרטיה מזכיר את האמונה העממית הקשורה בביאת המשיח. יש במרכבה, כביכול, משהו כמו משיחי. אך מיד בא המשפט המנמיך את רום כוונת הדברים והלשון הגבוהה: "אל תהיה חמור, רק עוד כמה צעדים, אנחנו כבר מגיעים." "אל תהיה חמור" משמעו בסלנג העברי: אל תהיה עקשן, או אל תהיה טיפש. הפער בין החמור הכמו־משיחי, לביטוי הסלנגי הנמוך, יוצר גוון הומוריסטי.

הכפילות והשניות באות לידי ביטוי ברבדים נוספים ובצורות שונות בסיפור, למשל: צורת סיפור (פרוזה) לצד צורת שירה (חרוזים).

כדאי לשים לב להקבלה בין אש המדורות לבין אש השקיעה בטבע. קו האופק המואר בקרני השמש השוקעת יוצר מעין מדורה ענקית: השמש השוקעת "הייתה דומה בעצמה למדורה אדומה".

הסיפור מסתיים בלשון סיכום: "והיה נהדר. בדיוק כמו בכל ל"ג בעומר". אבל בתחילת הסיפור נאמר, כי "השנה בל"ג בעומר הייתה לנו בעיה מיוחדת". כיצד ניישב, אם כן, סתירה זו? ייתכן שבעיית איתור המגרש למדורה היא החוויה החוזרת בכל שנה, ואפשר שהפתרון לבעיה (שבסופו של דבר נמצא בכל שנה) הוא שחוזר. כך או כך, הסיפור "מזמין" את הקוראים לנמק את הסיום.

הצעות נוספות לדיון:

1. הסיפור מסתיים במשפט "והיה נהדר. בדיוק כמו בכל ל"ג בעומר". מה קורה בדיוק במדורה בכל ל"ג בעומר שנותן לילדים הרגשה נהדרת?
2. בסיפור תיארו בהרחבה את ההכנות למדורה. שערך מדוע?
3. מה מותר ומה אסור כשאוספים עצים למדורה?
4. כיצד אפשר להיזהר מאש המדורה?

רצוי לחזור ולתרגל לשון יחיד ולשון רבים.

1. מצאו במילון את פירוש המילים האלה מתוך הפסקה השנייה: צירים, מרכבה.
2. א. השלימו:

לשון יחיד	לשון רבים	לשון יחידה	לשון רבות
א. מְגַרֵשׁ	_____	א. בְּעֵינָהּ	_____
ב. דָּגְלָהּ	_____	ב. חֲרָשָׁהּ	_____
ג. חָמְרוּ	_____	ג. מְדוֹרָהּ	_____
ד. סִפְסְלָהּ	_____	ד. _____	עֵינִים
ה. מָקְלָהּ	_____	ה. אִישָׁהּ	_____
ו. שִׁלְחָן	_____		
ז. רְחוּב	_____		

- סמנו את האותיות המציינות לשון יחיד ולשון רבים בזכר ובנקבה.
- לאילו מסקנות הגעתם על המיוחד בצורת הרבים והרבות?
- איזו מילה יוצאת דופן בלשון רבות גיליתם?
- אפשר לבקש מהתלמידים להוסיף תואר לכל אחד מהשמות לדוגמה:
- ספסל ירוק; מקל ארוך; רחוב צר.

מרד בר כוכבא / רבקה לוי (עמוד 205 בספר)

מרד בר כוכבא הוא טקסט השייך לסוגה המידעית היסטורית. מרד בר כוכבא פרץ כ־70 שנה אחרי חורבן בית המקדש הסיבה למרד היתה גזרות שגזרו הרומאים על עם ישראל. הטקסט מדגיש שרבי עקיבא היה בין תומכי המרד. בתחילה נחלו כוחותיו של בר כוכבא הצלחה, אך לאחר מכן דיכאו הרומאים את המרד ביד קשה, מאות אלפי יהודים נהרגו והיישוב היהודי בארץ ישראל כמעט והוכחד. שלוש השנים שבהן שלט בר כוכבא ביהודה, היו תקופת העצמאות האחרונה של עם ישראל בארצו, עד הקמתה שלמדינת ישראל.

רבי שמעון בר יוחאי / רחל כהן (עמוד 206 בספר)

הטקסט מוסר מידע על ר' שמעון בר יוחאי, מעשיו ופועלו למען עם ישראל וכן מזכיר את אגדות על דמותו. הטקסט מסביר את הסיבה לקיום יום ההילולה לכבודו בל"ג בעומר. – אפשר לבקש מהתלמידים לחבר שאלות על הטקסט בקבוצות ולהחליף דפים בין הקבוצות. כל קבוצה תענה על שאלות שקבוצה אחרת חיברה. אפשר לשוחח:

1. א. מסופר שתלמידי ר' עקיבא מתו במגפה משום שלא נהגו כבוד זה בזה. ספרו מקרים שבהם נוהגים ילדים בחוסר כבוד כלפי חבריהם.
ב. הביאו דוגמאות ליחס מכבד כלפי חברים.
2. אילו מחשבות התעוררו אצלכם בעקבות קריאת הקטע על בר כוכבא?

מדור: יום ירושלים (עמוד 207 בספר)

התלמידים ירחיבו את הידע על ירושלים ויעמיקו את הקשר האישי שלהם לעיר, יבינו את חשיבותה וקדושתה לעם היהודי ויכירו את האירוע שהוביל לקביעת החג. התלמידים ישימו לב לאופן ארגון המידע על הכותל המערבי, יקראו וישחזרו בשפתם את הסיפור על מקום המקדש. באמצעות הטקסטים האלה יעשירו את אוצר המילים ויפתחו את השפה הכתובה והדבורה. ירושלים נקבעה כבירת עם ישראל על ידי דוד המלך. שלמה בנו בנה בה את בית המקדש הראשון. גם אחרי חורבן בית המקדש והיציאה לגלות נשאו אליה כל היהודים עיניים כמהות. הם הזכירו ומזכירים אותה בתפילותיהם וקיוו שיבוא יום והם ישובו לחיות בה. בשער זה כלולות יצירות המדגישות את ערכה ההיסטורי, את קדושתה לעם ישראל ואת הזיכרונות לימי מלכות דוד שהיא נוצרת בקרבה. עם הקמת מדינת ישראל הוכרזה ירושלים כבירת המדינה, אבל חלקה המזרחי היה נתון בידי שלטון זר. רק אחרי תשע-עשרה שנה מיום הקמת המדינה נכבש חלק זה והעיר אוחדה תחת שלטון ישראל. מאז, ככ"ח באייר, יום שחרור העיר ואיחודה מחדש, אנו חוגגים את "יום ירושלים".

הצעה לתכנון הוראה במדור: ירושלים

חשיבות ירושלים לעם היהודי

עולם השיח של הספרות:

מקום המקדש / סיפרה מירי ברוך

מטרות ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשיר ובסיפור; הבנת הקשרים בין אירועים שונים בעלילה־רצף זמנים וסיבתיות; הבנת המסר. קריאה שוטפת ומדויקת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

עולם השיח העיוני:

הכותל המערבי / חנה ברנר

מטרות ומיומנויות: הפקת מידע מהטקסט בהסתמך על מרכיביו השונים: הכתוב ותצלומים; סדר האירועים בטקסט; מטרת הטקסט; מציאת קשרים סיבתיים הנרמזים

בטקסט; הבנה שהטקסט ערוך באופן כרונולוגי, כלומר לפי סדר הזמנים; כתיבת תשובות ענייניות; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים לעם ישראל יש יחס מיוחד לירושלים, דוד כבשה מידי היבוסים והפך אותה לעיר הבירה של ממלכתו. בנו שלמה הקים את בית המקדש שחרב על ידי עמים שכבשו את העיר. הכותל המערבי הוא מקום תפילה מרכזי לעם ישראל בארץ ובעולם. נקרא על כך בקטע המידע: "הכותל המערבי", ונשוחח על השאלה – מדוע עם ישראל קשור לירושלים? למדנו שבית המקדש היה קיים בירושלים. נקרא מעשייה בשם: "מקום המקדש", המספרת מדוע הוחלט לבנות אותו דווקא במקום המסוים שבו בנו אותו.

הכותל המערבי / חנה זמיר (עמוד 208 בספר)

זהו טקסט מידעי המארגן באופן כרונולוגי.

הפסקה הראשונה מוסרת מידע על העבר הרחוק: כאשר נשרף המקדש, קיר החומה המערבית, המכונה "הכותל" נשאר עומד על תילו.

במאות השנים האחרונות הכותל המערבי הפך למקום תפילה לעם היהודי.

הפסקה השנייה עוברת מהעבר הרחוק יותר לעבר הקרוב, ומוסרת פרטים היסטוריים על הכותל מאז מלחמת העצמאות ועד ימינו.

הפסקה השלישית עוסקת באירועים שהביאו לשחרור הכותל ולציון "יום ירושלים".

בכיתה ב' אין לתלמידים הבנה של ציר הזמן. ובכל זאת כדאי לברר:

- מה בקטע שייך לעבר הרחוק מאוד, כלומר דברים שקרו לפני הרבה מאוד זמן.
- מה קרה בירושלים בעבר הקרוב?
- מדוע ירושלים קדושה וחשובה ליהודים?

מקום המקדש / סיפרה: מירי ברוך (עמוד 210 בספר)

זוהי אגדה המתארת את הסיבה למיקומו של בית המקדש. לפי האגדה, בניגוד למצופה, המקום לא נבחר בשל קדושה מיוחדת השורה עליו, המקום גם לא נבחר בשל אירוע היסטורי לאומי או דתי מיוחד. לא בזכות העובדה שהוא נבנה על הר המורייה, שם הוכיח אברהם את אמונתו העצומה באלוקים או בגלל שהוא קרוב יותר לאלוקים. הוא נבחר בזכות מעשים טובים של בני האדם שאירעו במקום הזה. מוסר ההשכל של הסיפור הוא שהדבר המקודש ביותר בעולם הוא טוב לבם של בני האדם. יחסם הטוב זה אל זה, דאגתם והאכפתיות ההדדית שלהם, אֵילו הם הדברים החשובים והמוערכים ביותר, לא רק בעיני בני האדם אלא גם בעיני האלוקים עצמו.

באגדה, מתוארים שני אחים המתגוררים בשכנות. לאחד משפחה וילדים והשני עריצי ובודד. שני האחים שותפים לחלקת שדה ומעבדים אותה יחד. בתקופת הקציר, כאשר כל אחד מהם חוזר בערב לביתו, הם הוגים זה על חיי זה, וחושבים על טובת השני. הם אינם אנוכיים ואינם חמדנים. כל אחד חושב שגורלו שפר עליו לעומת אחיו, וכל אחד מהם נותן משלו, כדי שלאחיו יהיה טוב יותר.

לכאורה, זהו סיפור פשוט על אהבת אחים. מדוע אם כן זכה דווקא השדה של האחים האלה לכך שבית המקדש, המקום המקודש והחשוב ביותר לעם כולו, יוקם עליו?
זאת משום שאהבת אחים, אהבת שכנים, דאגה ואכפתיות לזולת אינן תכונות נפוצות. להפך – לרוב אנו יודעים שבין חברים, שכנים ואפילו בין אחים בני משפחה אחת קיימים גם רגשות עזים של קנאה, תחרות, התמרמרות וצרות עין. אחד הסיפורים הראשונים בתורה מתאר את הקנאה והתחרות ששררו בין קין והבל. ישנם עוד סיפורים ואגדות רבים המתארים קנאה ולפעמים אפילו שנאה של ממש בין אחים (זוהי מקראת ב' והם אולי אינם מכירים את כל הסיפורים, אבל אפשר לספר להם – על יעקב ועשיו, על יוסף ואחיו ועוד).

נוסף לכך, רוב בני האדם בדרך כלל אינם שבעי רצון ואינם מסתפקים במה שיש להם. מה שחסר להם נראה הרבה יותר ממשי ממה שכבר מצוי ברשותם. אנחנו עסוקים במה שהיינו רוצים שיהיה לנו, ומה שכבר מצוי ברשותנו נראה לנו מוכן מאליו, ואנו מקלים בו ראש. משום כך, הסיפור שלפנינו כל כך יוצא דופן. שני האחים חשים כל אחד שלשני יש פחות, והם מוכנים להעניק לו משלהם. על פי הסיפור, התנהגות כזו היא מקודשת, ראויה שילמדו ממנה ויחקו אותה. הקמת בית המקדש בשדה של האחים מסמלת את התקווה שמעשיהם ישמשו דוגמה ומופת לשאר בני האדם.
אפשר לעורר דיון על יחסים בין אחים. הילדים יכולים לספר ולכתוב על היחסים שלהם עם האחים שלהם, על קנאה, תחרות, ריבים – ואולי גם על אהבה, דאגה ואכפתיות. אפשר לבקש מהם לספר על היחסים בין בני המשפחה המבוגרים עם האחים שלהם. האם ההורים נמצאים ביחסים טובים עם האחים שלהם?

הערה:

מורים מעוניינים יוכלו לספר לתלמידים על מסורות נוספות הקשורות להר הבית ולבית המקדש: **אבן השתייה** היא סלע גדול בולט מהקרקע שעל הר הבית (במרכז מסגד הסלע) לפי המסורת האבן נמצאת במקום שהיה בו קודש הקודשים.
חז"ל אמרו שממנה הושתת העולם. כלומר שהעולם התחיל מאבן זו והתפשט לכל עבר ועל כן היא יסוד העולם.
יש מסורת האומרת שזה המקום ממנו נלקח העפר ליצירת האדם הראשון ועליה הקריבו קין והבל את קורבנם.
מסורת אחרת מספרת שאבן השתייה היא הפתח אל התהום ובעת המבול המסופר בספר בראשית זזה האבן בכדי לפתוח את מעיינות התהום ולהציף את העולם.
מסורות נוספות מקשרות בין שם האבן – "שתייה" למי שתייה, ועל פיהן, כל מימי השתייה בעולם מקורם בתהום שמתחת לאבן השתייה.
בספר הזוהר מבואר שאבן השתייה היא מצבת האבן שהונחה על ידי יעקב אבינו (פרשת ויצא). על פי פירוש זה, יעקב לן על הר המוריה, שם אלוהים התגלה אליו בחלום אור החיים בפירושו על התורה מרחיב את הרעיון, וטוען כי מצבתו של יעקב נועדה להוות הכנה לבתי המקדש העתידיים להיבנות שם.

מדור: שבועות (עמוד 213 בספר)

מבוא / ד"ר יפה בנימיני

החוליה המחברת בין אירוע יציאת מצרים, שאותו אנו חוגגים בחג הפסח, לאירוע מעמד הר סיני ומתן תורה, שאותו אנו חוגגים בחג השבועות היא ספירת העומר, המבטאת את הכמיהה ההולכת וגוברת וההכנה הנפשית לקראת חג השבועות, זמן מתן תורתנו.

חג השבועות חל בו' בסיוון, אך תאריך זה אינו מפורש בתורה, אלא הוא פועל יוצא מספירת העומר, ככתוב: "שבעה שבועות תספר לך... ועשית חג שבועות לה' אלקיך..." (דברים טז, ט"ז).

ביום החמישים לצאת בני ישראל ממצרים, קיבל עם ישראל את התורה במעמד הר סיני, ובתוכה עשרת הדיברות בשני לוחות הברית:

חמישה ראשונים – מצוות שבין אדם למקום.

חמישה אחרונים – מצוות שבין אדם לחברו.

מכאן שם החג: חג מתן תורה. בתפילה נאמר: "ותיתן לנו ה' אלוקינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון את יום חג השבועות הזה זמן מתן תורתנו".

חג השבועות הוא גם חג חקלאי, חג הקציר, וגם חג הבאת הביכורים, הפירות הראשונים.

בשבועות ממוקדים הטקסטים באירוע מכונן מעברו הרחוק של עם ישראל: "זמן מתן תורתנו", ובהווי הקדום של החג: הבאת הביכורים למקדש. התלמידים יתנסו בהשוואה בין שני טקסטים. טקסט מהתורה וטקסט מהמדרש. יקראו אגדה על רבי עקיבא, יקראו את המקורות לחג.

בלשון ילמדו על ו' ההיפוך, יעשירו את שפתם בניבים, ויקנו ביטויים מתוך המדרש.

הצעה לתכנון הוראה למדור: שבועות

המדור מתמקד בשני עניינים: חג הביכורים וחג מתן תורה.

עולם השיח של הספרות:

שדה על גב חמור / סיפרה מחדש ירדנה הדס

מטרות ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשיר ובסיפור; הבנת הקשרים בין אירועים שונים בעלילה־רצף זמנים וסיבתיות; הבנת המסר; קריאה שוטפת ומדויקת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות. **לשון:** העשרת אוצר המילים והביטויים; חזרה על סדר אותיות הא"ב.

עולם השיח העיוני:

הבאת הביכורים בזמן שבית המקדש היה קיים.

מטרות ומיומנויות: הפקת מידע מהטקסט בהסתמך על מרכיביו השונים: הכתוב ותצלומים; סדר האירועים בטקסט; מטרת הטקסט; מציאת קשרים סיבתיים הנרמזים בטקסט; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות. **לשון:** העשרת אוצר המילים, מילים נרדפות.

עולם השיח היהודי:

מתן תורה / מדרש

מטרות ומיומנויות: הבנת הניגוד בתיאור מעמד סיני בטקסט המקראי בהשוואה לטקסט מהמדרש; הבנת הנושא, הרעיון והמסר העולים מן המדרש; הבנת הרובד הגלוי והמשתמע מהסיפור; קריאה מדויקת ושוטפת בתפקידים. שליטה במילים, מטבעות לשון, ניבים וביטויים המופיעים בטקסט; קריאה שוטפת ומדויקת.

הצעה להצגת נושא הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

שאל: לכבוד מה חוגגים את חג השבועות? כיצד נוהגים לחגוג אותו במשפחתכם? לחג השבועות קוראים גם בשמות: חג הביכורים וחג מתן תורה. נלמד כיצד נהגו להביא ביכורים לבית המקדש בקטע המידע: "הַבָּאֵת הַבִּכּוּרִים בְּזֶמַן שְׁפִיט הַמִּקְדָּשׁ הָיָה קָדִים". ונקרא סיפור שסיפרו חכמינו על הרגע שבו ניתנה התורה. נקרא סיפור "שדה על גב חמור", על רבי עקיבא.

המקורות מן התורה (מעמוד 213 בספר)

אפשר לשאול:

- מה מצווה התורה בשבועות?
 - האם אפשר להביא למקדש גידולים לפי בחירת האיכר? נמקו דבריכם.
- המקורות מהתורה למצוות חג השבועות, מזמנים למורים המעוניינים בכך את האפשרות ללמד את השוני שבין השימוש בזמנים ברובד המקראי של השפה העברית לבין השימוש בשפה העכשווית. ברובד המקראי, ו' ההיפוך מהפכת את זמני הפעלים. פעלים שבתחילתם ו' ההיפוך בצורת עתיד מציינים התרחשות שקרתה בעבר. לדוגמה: ויקם - קם; ותלך - הלכה. פעלים שבתחילתם ו' ההיפוך בצורת עבר מציינים התרחשות שטרם קרתה, לדוגמה: ואכלת - תאכל; ושבעתם - תשבעו. בפסוקים מהתורה מצויים ארבעה פעלים: ועשית... ושמת... ולקחת... והלכת... שבהם ו' ההיפוך מהפכת את הפועל בעבר (עכשווי) לעתיד.

מתן תורה / שמות רבה (עמוד 214 בספר)

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני

"מתן תורה" הוא אירוע מכונן המסמל את הברית בין עם ישראל לאלוהיו. בספר שמות יט, יח-יט מסופר על כך: "וַיְהִי כִּי יָרַד עֲלֵיוּ ה' בָּאֵשׁ; וַיַּעַל עֲשָׂנוּ כְּעֵשֶׂן הַכֹּבֵשֶׁן, וַיַּחֲרַד כָּל־הָהָר מְאֹד וַיְהִי קוֹל הַשָּׁפָר הוֹלֵךְ וַחֲזַק מְאֹד".

בפסוקים אלה מצטייר מעמד הר סיני כאירוע מעורר התרגשות, כמופע רועש מלווה בקולות תרועת שופר רמים, בברקים, באש ובעשן. בניגוד לתיאור זה, המעמד בשמות רבה מתאר עולם שותק ודומם בציפייה דרוכה לדבר האלוקים.

בניגוד לתיאור המקראי, המדרש משתף לא רק את בני ישראל במעמד מתן תורה אלא את כל העולם כולו. העופות, בעלי החיים, איתני הטבע ואפילו מלאכי השרת. במדרש חוזרת שבע פעמים המילה "לא"

והיא שוללת שבעה רעשים המייצגים את כל רעשי העולם. אם כן, כל העולם דמם, שתק והחריש, ועל רקע זה נשמע היטב קול ה' המכריז: "אני ה' אלוקיך".

לכאורה, שני מקורות אלו נראים מנוגדים בתיאור המעמד: המקור הראשון כולו מלא רעש, אש וקול שופר. המקור השני כולו שלילת הרעש ושקט פתאומי בעולם כולו.

מקור נוסף לתיאור הופעת ה' נמצא במלכים א יט, יא-יב:

"וַיֹּאמֶר, צֵא וְעַמְדַתְּ בְּהַר לְפָנַי ה', וְהִנֵּה ה' עֹבֵר וְרוּחַ גְּדוּלָּה וְחֶזֶק מְפָרֵק הָרִים וּמְשַׁבֵּר סְלָעִים לְפָנַי ה', לֹא בְרוּחַ ה'; וְאַחַר הָרוּחַ רֵעַשׁ, לֹא בְרֵעַשׁ ה'. וְאַחַר הָרֵעַשׁ אֵשׁ, לֹא בְּאֵשׁ ה'; וְאַחַר הָאֵשׁ, קוֹל דְּמָמָה דְּקָה".

לפי מקור זה, אכן יש רוח ורעש ואש, אבל הרעשים והרוחות לא באו אלא להדגיש שיש לשלול אותם כאלים, ומה שחשוב יותר, הם מכינים את הלכבות למאורע הגדול באמת – שמיעת קול האלוקים.

קול ה' במלכים הוא למעשה: "קול דממה דקה". דממה היא היפוכו של קול. אבל זהו באמת אופיו של הקול האלוקי, שכל אחד צריך לשמוע אותו בעצמו וכדממת לבו פנימה.

המדרש רומז בכך שלתורה יש שני פנים. בפן האחד מתגלה דבר ה' (התורה), אך הוא מתגלה גם בקול דממה דקה.

הצעות נוספות:

1. שאלו מבוגרים בסביבתכם, קראו בספרים שונים על חג השבועות או במקור מן האינטרנט והסבירו את מנהגי החג השונים:

- מדוע נקרא החג חג השבועות?
- מדוע מביאים ביכורים בחג השבועות?
- מדוע אוכלים בחג השבועות מאכלי חלב ודבש דווקא?
- מדוע קוראים את מגילת רות בשבועות?

2. השלימו:

- חג השבועות נקרא חג הקציר, מפני ש.....
- לחג הסוכות קוראים גם חג האסיף, כי.....
- חג הפסח נקרא גם חג האביב, מפני ש.....

שדה על גב חמור / ירדנה הדס (עמוד 216 בספר)

לקראת לימוד הסיפור אפשר לשאול: מי זוכר מה למדנו על ר' עקיבא? מה אתם יודעים עליו?

"שדה על גב חמור" היא אגדה שמקורה בתימן. הדמות הראשית באגדה היא רחל, בתו של אחד מעשירי ירושלים כלבא שבוע. רחל יוזמת את נישואיה לרבי עקיבא, הרועה הפשוט והעני (למורת רוחו של אביה), אך היא מתנה תנאי: שילך ללמוד.

לרחל כושר אבחנה דק. היא חשה שעל אף בורותו, עקיבא חכם ומסוגל ללמוד ולכן היא לוחצת עליו לעשות כן. היא מעודדת אותו ותומכת בו כאשר הוא חושש שילעגו לו, לרועה המבוגר שהולך ללמוד עם זאטוטים. היא משכנעת את עקיבא שאל לו לחשוש מתגובת הסביבה. היא משתמשת בדוגמה חיה כדי להראות לעקיבא שגם משהו הנתפס כיוצא דופן מפיסק לעניין את האנשים לאחר שהסנסציה חולפת.

היא מרפדת את עורו של חמור באדמה, זורעת עליו שעורים ויוצאת עמו, בלוויית עקיבא, לשוק לאחר שהשעורים נבטו. בתחילה צבעו הירוק של החמור מעורר את תשומת לב העוברים ושבים. אך לאחר ימים אחדים התרגלו וחדלו להגיב על כך. עקיבא מסיק את המסקנה המתבקשת. הוא משתכנע ויוצא ללמוד א"ב בכיתת תינוקות של בית רבן.

הצעה לכתיבה ולשיחה:

1. אילו שלוש דמויות מוזכרות במשפט הפתיחה של הסיפור?
2. עקיבא היה רועה עני ואילו רחל הייתה בת לאחד הנכבדים והעשירים שחיו בירושלים. שערך, מדוע בכל זאת רצתה רחל להתחתן אתו?
(כדאי לספר לתלמידים את הסיפור על נדיבותו של כלבא שבוע, אביה של רחל, שמספרים עליו שכל מי שהיה נכנס רעב לביתו, היה יוצא שבע.)
3. שערך, מדוע חשבה רחל שעקיבא יסכים להתחתן אתה?
(כנראה רחל שמה לב שעקיבא חכם ומוכשר והיא האמינה ביכולתו ללמוד. היא שיערה שאם ילמד יהיה גדול בתורה.)
4. איזה סוג של חתן רצתה רחל?
5. א. איזה תנאי העמידה רחל לעקיבא?
ב. מדוע עקיבא לא האמין שהוא יכול לקיים את התנאי?
6. א. איזו דוגמה נתנה רחל לעקיבא?
ב. מה רצתה שילמד מהדוגמה?
7. העתיקו את המשפט שבו מודה עקיבא שהוא טעה.

הערה לשאלה 2: אפשר לספר לילדים שבעם ישראל החשיבו מאוד למדנים גדולים. המשפחה זוכה לכבוד רב כאשר בת המשפחה מתחתנת עם למדן. נשים יהודיות היו מוכנות להיות המפרנסות במשפחה ובלבד שבעליהן ילמדו תורה. בחלקים בחברה החרדית נהוג גם היום שנשים מפרנסות את המשפחה והבעלים לומדים תורה בישיבה. אפשר להשמיע את השיר "ר' עקיבא איש צנוע" ביוטיוב להקרין אותו עם המילים מאתר שירונט.

העשרת הלשון

- בסיפור מסופר שעקיבא התבייש ללמוד עם תינוקות של בית רבן, כלומר עם ילדים צעירים. (בימים עברו, למדו הילדים בבית הרב. רבן פירושו רב.)
1. בסיפור כתוב: "התקהלו כולם סביב החמור".
א. כתבו מילה נרדפת למילה התקהלו.
ב. אילו מילים נוספות ממשפחת התקהלו אתם מכירים? כתבו. (מקהלה, קהל, התקהלות, קהילה.)
 2. השלימו את המשפטים; תוכלו להיעזר במחסן המילים.
א. אנשים רבים _____ בכיכר רבין.
ב. ילדי ה _____ שהופיעו בפסטיבל השירה זכו למחיאות כפיים סוערות.

- ג. ה _____ קם על רגליו לכבוד הנשיא.
 ד. חברי המושב חיים ב _____.

מחסן מילים: קהל קהילה התקהלו מקהלה

מה פירוש המילה **חדלו** במשפט: "ביום הרביעי **חדלו** לשים לב אליו".
 הקיפו את התשובה הנכונה: א. רצו ב. הפסיקו ג. השתדלו ד. התעלמו

כתוב בתורה על חג השבועות (עמוד 217 בספר)

שלושה משפטים מ"דברים" מציינים את המצוות מהתורה הקשורות לחג:

- א. מצוות העלייה לרגל.
 - ב. המצווה לשמוח בחג.
 - ג. המצווה להביא ביכורים משבעת המינים למקדש.
- אפשר לשאול:
- עיינו בפסוקים מן המקורות לחג השבועות, וציינו, אילו ביכורים הביאו לבית המקדש?
 - על מה מודים מביאי הביכורים?
 - בקטע כתוב: "וּשְׂמַחְתָּ בְּכָל־הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ" מהן הסיבות לשמחה בחג השבועות?

הבאת הביכורים בזמן שבית המקדש היה קיים / (עמוד 219 בספר)

דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני

זהו טקסט שהוא עיבוד בלשון ימינו לתיאור טקס הביכורים המובא במשנה בסוף מסכת "זרעים" – מסכת ביכורים.

תחילה מוסבר השם "ביכורים" – הפירות הראשונים. כאן לא ניתן המקור המקראי לחג וכדאי להשלימו: "יְרֵאשִׁית, בְּפוּרֵי אֲדָמְתְּךָ, תָּבִיא, בֵּית ה' אֱלֹהֶיךָ" (שמות כג, יט). מדובר בחקלאים עובדי אדמה בארץ ישראל, שמצווים לקחת מראשית הביכורים, ובמשנה מפורט שהביכורים צריכים להיות משבעת המינים שבהם התברכה ארץ ישראל, ולהביאם לבית המקדש – בית האלוקים. עוד כדאי להוסיף, כי הנטייה האינסטינקטיבית של כל אחד היא מיד עם הופעת הפרי הראשון לקחת אותו ולאוכלו בעצמו. כאן, בהתאם להשקפה הדתית-אמונית, האדם מישראל מצווה לרסן את עצמו ולמסור את הפרי הזה לכהן בבית המקדש כאות תודה לה' שסייע בידו להגיע אל אדמת ארץ ישראל, נתן לו ארץ זו וסייע בידו להגיע לתוצרת מפרי עמלו. מצווה זו הייתה נהוגה רק בזמן שבית המקדש היה קיים. הסבר זה עשוי לסייע בהבנת הטקסיות המרשימה שמלווה את הבאת הביכורים, כפי שהייתה נהוגה בזמן שבית המקדש היה קיים.

הטקס היה מתחיל עם התכנסותם בעיר של האיכרים בני העיריות, מביאי הביכורים, שהיו לנים ברחוב הראשי, והשכם בבוקר היו קוראים יחד קריאת זירוז: "קומו ונעלה ציון אל בית אלוהינו". הם היו נערכים בשיירה. השור, בעל החיים החזק, העוזר בחריש, הוא המוביל את השיירה בהבאת הביכורים, כשהוא מקושט בהידור: קרניו מצופות זהב, ועל ראשו עטרה, כתר, מעלי זית.

אחריו הלכו ברגל נושאי סלי הביכורים. במשנה מפורט כי מי שהיה באפשרותו, רכש סל זהב, והאחרים רכשו סלי נצרים, אבל בידי כולם היו סלים עמוסי ביכורים, משבעת המינים. אווירת התהלכה הייתה חגיגית, והייתה בה התרוממות רוח. מנגנים חיללו בחלילים והגבירו את השמחה וההתרגשות.

לשיאה הגיעה ההתרגשות כאשר עולי הרגל עמדו בשערי ירושלים. כאן יש תיאור אטי של התחנות שעברו העולים, והמעשים שעשו בכל תחנה: בשער הם קישטו את הביכורים והמשיכו לצעוד לעבר הר הבית, שם הרים כל אחד את סלו על כתפו, כמתוכנן להגישו ליושב במרומים, וכך נכנסו לתחנה הבאה: חצר בית המקדש.

את פני הבאים קידמו הכוהנים והלוויים. כל אחד מגיש להם את סלו. הביכורים הם למעשה גם תמיכה במשרתים בקודש כל השנה.

כל אחד הודה לאלוקים על שזכה לקיים את מצוות הבאת הביכורים. משמע, אין רואים בכך עול או חובה, שמוכרחים לקיימה. רואים בכך זכות, שמזכה אותם בראש ובראשונה בקיום מצווה. חשוב להתייחס ולהסביר כיצד נוהגים כיום במצווה זו. אפשר לבקש מהתלמידים לשחזר את הכתוב בכתב או בעל פה לאחר שענו על המשימות.

מעשירים את השפה

מצאו בקטע מילים נרדפות למילים האלה:

מתאספים, טנא, כתר, ישנים, שמו, מתארגנים

מדור: כשהחיות מתנהגות כמונו (עמוד 221 בספר)

מבוא

המדור מתמקד בבעלי החיים, באינטראקציה בינם לבין עצמם ובקווי הדמיון והשוני בין התנהגויותיהם להתנהגות האנושית. נאספו אליו טקסטים מז'אנרים מגוונים, חלקם עבריים וחלקם מספרות העולם. המדור פותח במשלים: במשל על "הארנב והצב" מאת איזופוס נבחנות זו מול זו תכונות אנושיות, התמדה לעומת ביטחון עצמי מופרז ורברבנות; במשל "האריה והעכבר" עולה הרעיון כי מי שנדמה קטן וחלש יכול לפעמים להגיש עזרה לגדולים וחזקים ממנו; בהמשך, סיפור מאת עודד בורלא, בו העקרב, למרות רשעותו, אינו מצליח להפחיד את הצב, המוגן באמצעות שריונו העבה ("הצב והעקרב"); בסיום המדור סיפור המסביר "למה יש לתרנגול כרבולת אדומה".

רוב הטקסטים שנאספו למדור זה כורכים תכונות של בעלי חיים (מהירות הארנב ואטיות הצב, כרבולתו האדומה של התרנגול) בתכונות אנושיות (נחישות, רשעות, בושה ועוד). הרחקתן של התכונות האנושיות אל עולמם של בעלי החיים מאפשרת לחקור אותן מזווית שונה ולעתים מפתיעה. היא מאפשרת גם להזדהות עם הסיפור וללמוד את מוסר ההשכל.

הפעילויות המוצעות למשלים כוללות התייחסות לתחום התוכן וההקשר שהטקסט עוסק בו, ברמה המתאימה לקהל היעד, למטרה, למסכמות המבניות ולבחירות הלשוניות של הטקסט.

התלמידים יזהו את המקום והדמויות, ישימו לב להתפתחות העלילה, יבינו את מניעי הדמויות ורגשותיהן, יבינו שבסיפור הדמויות הן חיות אבל גם בני אדם יכולים ללמוד מהיחסים ביניהן (מסר, מוסר השכל).

הפעילויות כוללות טיפוח הגשי וטיפוח משולב של השפה הכתובה עם השפה הדבורה. הפעילויות מכוונות גם להעשרת אוצר המילים והביטויים.

הצעה לתכנון הוראה למדור: כשהחיות מתנהגות כמונו

עולם השיח של הספרות:

הארנב והצב / איזופוס (תרגום: חנה לבנת)

האריה והעכבר / איזופוס (תרגום: חנה לבנת)

עכבר העיר ועכבר הכפר / איזופוס (תרגום: חנה לבנת)

שני תיישים / שלמה אבס

הצב והעקרב / עודד בורלא

למה יש לתרנגול כרבלת אדומה / מירי ברוך

מטרות ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בסיפורים; הבנת הקשרים בין אירועים שונים בעלילה־רצף זמנים וסיבתיות; המסר; הבעת רשמים אישיים מהיצירה בכתב ובעל פה; זיהוי נושאים ביצירות.

קריאה שוטפת ומדויקת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

עולם השיח העיוני:

איזופוס / חנה ברנר

הצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

נשוחח עם התלמידים: האם זכורים להם סיפורים שקראו או שקראו לפניהם על חיות? נבקש שיספרו אותם. נספר שהסיפורים* במדור מספרים על התנהגות של חיות במצבים שונים בחברה. נספר שהחיות בסיפורים מתנהגות כמו בני האדם ולכן אנחנו יכולים ללמוד מהן. נמשיך ללמוד מילים חדשות.

* אפשר לחזור ולעין עם התלמידים בתוכן העניינים ולשים לב לשמות הסיפורים.

הארנב והצב / איזופוס (עמוד 222 בספר)

משל מפורסם זה משבח תכונות כגון התמדה, נחישות ודבקות במטרה ומציע כי לפעמים הן עדיפות על פני כישרון טבעי. ואמנם, לעתים אנו רואים כיצד אנשים שאין להם בהכרח כישרון מיוחד כלשהו – מגיעים להישגים מרחיקי לכת ואפילו מפתיעים. על פי המשל, התכונות הדרושות לשם כך הן: אמונה בעצמך, דבקות במטרות שהצבת לעצמך, התמדה ויכולת עמידה בלעג או בתגובות לא נעימות מצד הסובבים. תכונות רבות ערך אלה מסוגלות כשלעצמן להוביל את האדם להצלחות מרשימות, גם אם נקודת הפתיחה שלו לא הייתה טובה במיוחד.

דמותה של כל חיה במשל מייצגת מערך אסוציאציות המתקשר אליה: הארנב זריז מאוד, ועל כן מוכשר בריצה. אבל הוא גם שחצן ויהיר, בטוח מדי בעצמו וחסרה לו דבקות במטרה. לעומת זאת, הצב מאוד אטי – אין לו כישרון ריצה. ובכל זאת, על פי המשל, הוא מנצח, בזכות נחישותו.

דיון:

אפשר לנסות לבקש מהילדים להשליך את המסקנה העולה מן המשל על חייהם הפרטיים. האם הם מכירים מקרים שבהם נחישות ודבקות במטרה, יכולת להתגבר על קשיים והתמדה משרתים אותם טוב יותר מאשר כישרון?

דוגמה אחת שיכולה לעלות לדיון היא מתחום הלימודים. למישהו יש כישרון בחשבון, למשל, ולמישהו אחר אין, או שיש לו פחות. מי מהם יגיע להישגים טובים יותר – הראשון, שיתבטל, לא יכין שיעורים ולא ילמד בכלל? או השני – שיתחיל מעמדת פתיחה נחותה יותר אך יתקדם במשך הזמן? דוגמה שנייה, אולי אטרקטיבית יותר – מעולם משחקי המחשב והמשחקים האלקטרוניים. יש ילדים שיותר מוכשרים בוריונות ידיים או קואורדינציה הנחוצים למשחקים מסוג זה. אך מי שמתמיד ומשקיע זמן רב באימונים – מובטח לו שיגיע לתוצאות טובות.

כמובן שהשילוב המנצח הוא לאחד את שני סוגי התכונות: גם כישרון וגם דבקות במטרה. מי שמצליחים לזהות את כישרונותיהם ולממש אותם במלואם הם המגיעים להישגים מרחיקי הלכת והמרשימים ביותר.

הארנב והצב / איזופוס / דברי עיון: ד"ר יפה בנימיני (עמוד 222 בספר)

מלכתחילה, מציגה הכותרת את שני הגיבורים הראשיים: הארנב והצב. אלו שני בעלי חיים המוכרים לנו במציאות כניגודים מוחלטים בדרך התנהלותם: הארנב הוא מהיר מאוד והצב הוא אטי מאוד. בעלי חיים אלו מואנשים בסיפור ויחסי הגומלין ביניהם, כפי שיתגלו במשל, הם נמשל לנעשה בחברת בני האדם. הפתיחה של הסיפור מציגה את התכונה המרכזית שכל אחד מבעלי החיים האלו התברך בה, ונוספת עליה הרחבה, הרומזת כי אפשר והתופעה מתקיימת דווקא בעולם בני האדם: הארנב מהיר הוא גם יהיר וגם טיפש, "בעל מוח קטן". הצב האטי הוא עדין וצנוע וגם חכם. בפתיחה מופיעה גם דמות קיבוצית, החברה בעולם, שלאורך כל הסיפור מגיבה על התנהגות הדמויות הראשיות. בחלק הראשון של הסיפור אנו שומעים שהארנב היהיר מתפאר במהירות ריצתו, ורברבות זו מעצבנת את הסובבים אותו. אילו הארנב היה רק יהיר, ניחא. אבל ביהירותו הוא מרשה לעצמו להשפיל בכל הזדמנות את הלא מהירים, והנפגע ביותר הוא הצב, הידוע באטיותו הרבה. לפני שתהיה לצב שהות מספיקה לענות לארנב או לתכנן תגובה, כבר נעלם הארנב מההיר מהסביבה. הצב אטי במתן תשובה ותגובתו אטית, ואטיות זו תואמת להתנהלותו הפיזית, אך כפי שנראה, התגובה האטית אינה נחשבת בסיפור זה למגרעת. להפך. היא מעידה על חוכמה, על צעדים נעדרים פזיזות, שיקול דעת ותכנון מדויק של התשובה.

נקודת המפנה בסיפור מתרחשת כאשר הצב האטי מזמין את הארנב מההיר לתחרות ריצה. זוהי הזמנה שעשויה לעורר גיחוך, שהרי ברור לכול, שבתחרות כזאת הארנב מההיר ינצח את הצב האטי. ואכן, ההזמנה נתפסת על ידי הארנב היהיר כאיוולת. הצב, כמאמר הפתגם "החכם עיניו בראשו": הוא בנחת עושה מעשה, רק אחרי שהוא מתכנן אותו היטב, וכפי שנראה, בתכנון הוא מביא בחשבון את תכונות היריב ואת דרך מחשבתו במטרה להביסו ולהשיב לו כגמולו.

בחלק השני של הסיפור מתוארת התחרות בארבעה שלבים:

בשלב הראשון של התחרות, כמצופה, הארנב מזנק ורץ קדימה והצב מפגר הרבה מאחוריו. הצב מדהים, כאשר נוסף לאטיותו הרגילה, הוא גם עושה סיבוב סביב עצמו, שמאט עוד יותר את הקצב שלו. שלא

כמו בכל תחרות, הצב אינו מתרגש ואינו מגביר את קצב צעדיו. הקורא עדיין אינו מבין את תכנית הצב. בשלב השני: מתרחש לנגד עינינו מה שהצב צפה מראש, ואנחנו לא ידענו: יתרונו של הארנב בתחרות ביטל את היותה אתגר בשבילו. ביהירותו הוא מרשה לעצמו לשכב ולנוח, ובטיפשותו אינו שם לב, שהמנוחה מובילה אותו לנמנום, שמוביל אותו לשינה קלה, שמובילה אותו לשקוע בשינה עמוקה. הוא נשאר אפוא חסר תנועה, בעוד הצב מתמיד בתנועתו בקצב קבוע, ומתקדם לפי התכנית.

בשלב השלישי: בעוד הארנב ישן, הצב לא רק מדביק אותו, אלא חולף על פניו ומתקרב מאוד לקו הסיום.

בשלב הרביעי: מתעורר הארנב. הוא פתח בריצה המהירה ביותר בחייו, עדיין הוא מקווה להשיג את הצב. אבל כבר מאוחר מדי. הצב ניצח בתחרות.

בחלק החמישי: הצב מציג את הלקח.

הנמשל לחברת בני האדם והמסרים של המשל והנמשל ברורים: בחברה האנושית יש סוגים שונים של בני אדם – יש מהירים ויש אטיים, בפעולות הגוף ובפעולות השכל, וכולם נמצאים בתחרות, אולי מתמדת. מהירות פיזית בלבד אינה מקנה יתרון. היהירות היא שלילית. אטיות פיזית אינה חיסרון, אם מתלווים אליה מחשבה ותכנון מראש. הניצחון בתחרות אינו נס. מובילות אליו דבקות במטרה והתמדה.

האריה והעכבר / איזופוס (עמוד 225 בספר)

מוסר ההשכל של משל זה פשוט וברור: הכול יחסי. כל תכונה הופכת לחיובית או שלילית בהתאם לזמן, למקום ולסיטואציה כלשהי, ואין לייחס לה ערך כשלעצמה. במיוחד נכון הדבר לגבי עוצמה פיזית. המשל מראה כי לא תמיד גודל וחוזק עדיפים על פני חולשה וממדים זעירים. אמנם לאנשים גדולי גוף וחזקים, שהאריה מסמל אותם, קל יותר להשיג דברים. אבל לפעמים דווקא הממדים המרשימים והמעמד החשוב של אדם הם הגורמים למפלתו.

בסיפור שלפנינו האריה מייצג חוזק גופני, אך גם חשיבות, הדר מלכות. הרי הוא מלך החיות! הוא לא רק הגדול והחזק שבכל החיות אלא גם החשוב שבהן. לעומתו, העכבר ממש עלוב: קטן, חלש וחסר כל חשיבות.

אבל המשל מראה לנו שדווקא תכונותיו החיוביות לכאורה של האריה הן שהובילו למפלתו. הרי משום שהוא כה מרשים נבחר האריה על ידי הציידים כמתנה שיעניקו למלכם. ואילו את העכבר אף אחד לעולם לא יעלה על הדעת לצוד ולהביא כמתנה למישהו!

זאת ועוד – לאריה שיניים חזקות, ההופכות אותו לטורף יעיל ואכזרי. הוא יכול לשסע חיות קטנות יותר ממנו במהירות ובעוצמה רבה. לעומת זאת, לעכבר שיניים זעירות וחלשות, אבל – מבחינת כרסום, שיני העכבר יעילות יותר מאלה של האריה. העכבר רגיל לכרסם את מזונו הקטן בשיניו החלשות, ולכן יכול היה גם לכרסם את החבל שהאריה נקשר בו.

במילים אחרות, כל תכונה אינה חיובית או שלילית כשלעצמה. ההקשר והסיטואציה הם שחשובים כדי לקבוע מה טוב ומה רע בתכונה כלשהי. במצב מסוים – כמו זה שהמשל מתאר לפנינו – דווקא התכונות החיוביות לכאורה הן אלה שיכולות להיות לנו לרועץ, ואילו השליליות הן שיכולות להציל אותנו.

בנוסף לכך, המשל מלמד אותנו גם שכדאי לחזקים לא להפעיל את כוחם באופן שרירותי, סתם כך, ללא סיבה או מטרה משכנעות. לכאורה – האריה יכול היה להשמיד את העכבר שתפס. אבל אם היה עושה זאת – היה תורם למפלה שלו עצמו, או לפחות מונע מעצמו את האפשרות להינצל בעתיד. הוא אמנם

לא יכול היה לדעת זאת מראש – ולכן מוסר ההשכל הוא שכדאי לאריות לטרוף רק אם הם מוכרחים, לא סתם לשם השעשוע שבדבר.

חשוב שהתלמידים יבינו שהמספר עוסק ביחסים בין אריה ועכבר אבל הוא מתכוון לרמוז ליחסים בין אנשים חזקים (עשירים, שליטים) לבין אנשים חלשים ונזקקים, שקל לפגוע בהם.

הצעה:

לפני הקריאה אפשר לשוחח על הניגודים בין אריה לעכבר בטבע – גדול וקטן; חזק וחלש; אמיץ ופחדן. במהלך הקריאה אפשר לעצור אחרי שחרור העכבר ולשאול:

מה אתם חושבים, האם החלטתו של האריה לשחרר את העכבר הייתה נבונה?

בסיפור, האריה החזק, מלך החיות, נוכח לדעת שהעכבר קיים את הבטחתו. מיהם האנשים החשובים והחזקים שיכולים "לטרוף" את החלשים מהם, אבל לא כדאי להם לעשות זאת ללא סיבה מוצדקת? (אחים/אחיות גדולים, ילדים מקובלים בכיתה וכדומה.)

במה שונה הפגישה הראשונה מהפגישה השנייה בין השניים? (היפוך התפקידים: החלש בפגישה הראשונה הוא החזק בפגישה השנייה.)

מה מהמספר יכול להתרחש במציאות, ומה דמיוני?

אפשר לבקש מהתלמידים דוגמאות לכך שכל אחד יכול לעזור – גם החזק לחלש וגם להיפך.

עכבר העיר ועכבר הכפר / איזופוס (עמוד 227 בספר)

כאמור, לַיחם של הסיפורים העתיקים הללו לא נס עד היום, והדבר ניכר במשל שלפנינו, המספר על עכבר העיר ועכבר הכפר. לראיה, אפשר להשמיע לילדים את השיר של מאיר בנאי על ההתלבטות בין עיר לכפר שנכתב מתוך התייחסות למשל ("וביניהם, וביניהם/ אני הולך וגם חוזר/ יש בי מזה וגם מזה/ יש בי שניהם"): <http://www.youtube.com/watch?v=dB8mILRs74c>

כמו כן, קיים סרטון אנימציה של וולט דיסני של סיפור זה.

המשל מספר על שני עכברים, ידידים, אחד בן עיר והשני בן כפר. לכאורה, נראים חייו של בן העיר טובים לאין ערוך מאלה של העכבר בן הכפר. בעיר יש שפע מאכלים, והגיוון והכמות שלהם מסחררים. ואילו בכפר המזון הרבה יותר פשוט ומצומצם. עכבר הכפר, שבא לבקר בעיר על פי הזמנתו של ידידו, המום תחילה מן השפע הנגלה לעיניו.

אולם בהמשך, עכבר הכפר מגלה כי גם לחיים בעיר יש חסרונות. העיקרי שבהם הוא היעדר תחושת ביטחון וחופש. זאת משום שבעיר הסכנות רבות הרבה יותר, והעכברים חייבים להסתתר רוב הזמן.

בסופו של דבר, למרות המותרות, קץ העכבר בן הכפר בחיי העיר ושב לביתו. הוא מעדיף חיים פשוטים אך שלווים, על פני שפע שיש בו סכנה.

הצעות נוספות למשימות

1. הכינו תפריט יומי של עכבר העיר ותפריט יומי נוסף של עכבר הכפר.
2. כותבים: דמיינו וכתבו סיפור על מפגש ילד בן-כפר שהגיע בפעם הראשונה לעיר הגדולה. מה הרגיש? כיצד התנהג? חשבו, מדוע קשה לבני כפר להסתגל לחיי העיר, ולהיפך?
3. שוחחו: איפה אתם עצמכם חיים? היכן הייתם מעדיפים לחיות – בכפר או בעיר?

הרחבה לתלמידים מתקדמים

הפתגם "אליה וקוץ בה":

אליה – החלק השומני והבשרני בזנב הכבשה – החלק הטוב שבה.

משמעות הפתגם – משהו טוב (האליה) שיש בו פגם (הקוץ).

* מהי האליה בסיפור? ומהו הקוץ?

(שפע המזון שבעיר הוא האליה. והקוץ הוא הסכנה שהעכברים נתונים בה כדי להגיע למזון הזה.)

* השתמשו בפתגם כדי להסביר את עלילת הסיפור.

עכבר הכפר מסתחרר משפע המזון שהוא מוצא בעיר אך עד מהרה מגלה שאליה וקוץ בה. בעיר יש

אמנם מזון רב אבל גם הסכנות שבה מרובות.

שני תיישים / שלמה אבס (עמוד 230 בספר)

בסיפור מסופר על שני תיישים שנפגשים על גשר צר. כל אחד מהם מתעקש על כך שהשני ייסוג ויאפשר לו לעבור ראשון את הגשר. לשניהם אגו נפוח. הם עייקים, ואינם מסוגלים לצפות את התוצאה הרת האסון של התעקשותם. בסופו של דבר הם גורמים בעצמם לאובדנם. הוויכוח מי יעבור ראשון על הגשר היה יכול להיפתר בקלות אילו החליט אחד התיישים להיות חכם ולא להיות צודק בעיני עצמו, לוותר ולתת לתיש השני לעבור. אך מכיוון שמעורבים בעניין ענייני כבוד, מתפתחת מריבה שתחילתה איומים מילוליים וסופה תקיפה כוחנית. התנהגות התיישים מייצגת התנהגות אופיינית לבני אדם שאינם מפעילים את השכל הישר כדי לפתור בעיות ופועלים לפי רגשותיהם. מסקנת הסיפור: במלחמה אין מנצחים. המסקנה עשויה לעורר דיון מתי היא נכונה (במלחמה גם המנצח סופג מכות וקורבנות), ומתי אינה נכונה (מלחמה על המקום הראשון בליגה לכדורגל, על ניצחון בחידון).

הצעות נוספות לדיון

- מה דעתכם על התנהגותם של התיישים?
- שני התיישים היו עקשנים. מתי זה טוב להתעקש ומתי זה רע? ספרו דוגמאות.
- הסיפור על "שני התיישים" מתחיל כך: "פעם היו..." הסיפור "על עכבר העיר ועכבר הכפר" מתחיל במילים: "פעם אחת..." האם אתם מכירים סיפורים אחרים שמתחילים כך? ספרו.

הצעה לכתיבה:

אפשר להציע לילדים לכתוב סיפור על מקרה שבו התעקשו על משהו.

הצב והעקרב / עודד בורלא (עמוד 233 בספר)

בחלקו הראשון של הסיפור מוצג לפני הקורא עקרב קטן וצווחני המכריז בקולי קולות: "הַזְהִירוּ! אֲנִי עוֹקֵץ! וְגַם צוֹבֵט! וְלִפְעָמִים נוֹשֵׁף!". צעקותיו מטילות אימה על החיות שנמלטות מפניו. העקרב אכן כולו "רעש וצלצולים", אך איומיו הם איומים ריקים ממעשה. האיומים הם דרכו של העקרב להגן על עצמו.

היפוכו של העקרב הוא הצב. הוא גדול, רגוע, ומלנכולי מעט. הצב מתנהג באדישות, הוא בטוח בכוחו ואינו מתרשם מאיומי העקרב. בין השניים מתפתח דיאלוג משעשע הכנוי על תשובותיו הבלתי צפויות של הצב – היחיד מבין החיות שאינו חושש מהעקרב. הוא מכנה את העקרב "חצוף", וכאשר נשאל הצב על ידי העקרב אם רצונו בעקיצה, הוא משיב להפתעת העקרב "כן". תשובותיו גורמות לעקרב "לרדת מהעץ", להפסיק לאיים ואפילו לנסות להתחנף לצב. הסיפור מסתיים בהיפוך תפקידים – הצב מאיים על העקרב. העקרב מבין את רצינות האיום והולך לדרכו.

הצעה:

אפשר לבחור מבין השאלות האלו:

1. א. שער, מדוע העקרב זקוק לאיומים?
ב. כיצד הגן על עצמו?
2. ג. כיצד שלט העקרב בכל בעלי החיים?
ד. כיצד הגיבו בעלי החיים על איומי העקרב?
3. א. מה היה הוויכוח בין הצב והעקרב?
ב. כיצד ניסה העקרב להפחיד את הצב?
4. א. כיצד נוכח העקרב שאי אפשר להפחיד את הצב?
ב. מדוע התחיל העקרב להתחנף לצב?
5. א. כיצד הגיב הצב על דברי החנופה של העקרב?
ב. איזו התנהגות של בני אדם מזכיר הצב? והעקרב?
6. א. מהם הניגודים בין הצב והעקרב? סמנו בצבע משפטים המלמדים על כך והסבירו.
7. א. דמיינו וכתבו סיום אחר לסיפור.

מדברים על זה

מה משעשע בסיפור? הסבירו דבריכם.

קוראים בקול רם

קראו בתפקידים: קבעו: מי יהיה המספר? מי הצב? ומי העקרב?

לפני הקריאה המורים יחזרו וישוחחו עם התלמידים על משמעות הקריאה בשמה של כל דמות. כיצד להיכנס "לעורן של הדמויות"? מהי נימת הדברים של הצב? של העקרב? במה הדמויות שונות? זו הזדמנות להסב את תשומת לב התלמידים למירכאות ולתפקידן בדיבור ישיר.

למה יש לתרגול כרבולת אדומה? / עיבוד: מירי ברוך (עמוד 235 בספר)

הדמות המרכזית במעשייה היא תרנגול אגוצנטרי המרוכז בעצמו ובעל רגשי עליונות מדומים. מחשבה אחת ממלאת את כל ישותו, הוא החשוב ביותר מבין בעלי החיים: "אני מֶלֶךְ הַיּוֹם, זֶה שְׁמַאִיר אֶת הָעוֹלָם". ואכן הכול מאמינים להכרזותיו ומעריצים אותו על יכולתו המופלאה. אבל התרנגול אינו מסתפק בהערצת הבריות, יש לו צורך חזק להמשיך להרשים אחרים ולקבל בכל פעם תשומת לב ואישור חדש ל"גדולתו". הצורך האובסיבי הזה גורם בסופו של דבר למפלתו. התרנגול מפנטז שהוא שולט בשמש ומכריז שלמחרת היום לא יקרא בכוכר לשמש ולכן היא לא תאיר. תגובת האנשים ובעלי החיים אינה מאחרת לבוא: הם מבוהלים ונפחדים ומתחננים שיחזור בו מהחלטתו, אך התרנגול מסרב. הוא חש שהשיג את תשומת הלב המיוחלת והוא מרוצה. סירובו מלמד שהוא אנוכי, מרוכז בעצמו ואינו חש חמלה כלפי אלה שנבהלו מהכרזותיו.

כדומה לסיפור של אנדרסן, "בגדי המלך החדשים", שבו ילד קטן מכריז: "המלך הוא עירום", גם בסיפורנו, ילד קטן שיצא להאכיל את חיות הבית, מגלה את האמת לכולם: השמש זורחת גם ללא קריאת התרנגול. כולם הבינו "שהמלך הוא עירום" והתרנגול מאבד את מעמדו, מתבייש וכרבולתו מאדימה.

הצעה

הסיפור ארוך ומומלץ ללמדו בשני חלקים.

בחלק הראשון נקרא את עמוד 235 כולו ונעצור.

– התלמידים יענו בספר על שאלות 1 עד 3.

– נברר שתוכן החלק הזה מובן לתלמידים.

– נבקש שהתלמידים ישערו – על מה חשב התרנגול? נכתוב על הלוח אחדות מההשערות.

– נשאל: לפי מה ניסיתם לשער?

בחלק השני נקרא את עמודים 236-237

– מה תכנן התרנגול?

– מה דעתכם על התנהגותו?

– מה מפתיע בסיפור?

– באיזה מקום בסיפור מתעורר מתח? ובאיזה מקום המתח מתפוגג?

– אפשר לסמן ולדון בתכונות האופי של התרנגול כפי שהן כתובות בסיפור במפורש.

– אפשר לקשר את הסיפור לפתגם: "לשקר אין רגליים".

– אפשר להסביר את הפתגם "תפסת מרובה לא תפסת" (מי שמנסה להשיג יותר מדי עלול שלא

להצליח, או לאבד את מה שהשיג, ולהישאר בלי כלום). ולשאול למי בסיפור הוא מתאים.

כשיעורי בית אפשר להציע את השאלות לחלק ב ולחלק ג.

מדור: קיץ (עמוד 240 בספר)

המדור "קיץ" סוגר את העיסוק בעונות השנה בכיתה ב'. הטקסטים מזמנים דיון בהנאות הקיץ, בסכנות הקיץ ובתוכניות השונות של התלמידים לקראת החופש הגדול.

הצעה לתכנון הוראה למדור: קיץ

המדור עוסק בהנאות הקיץ

עולם השיח של הספרות:

מה יש בקיץ? / חיה שנהב

החופש הגדול / לאה נאור

מטרות ומיומנויות: הבנת הרובד הגלוי והמשתמע בשירים; זיהוי נושא השיר; קישור לעולם האישי של הלומד; העשרת אוצר המילים; קריאה מדויקת ושוטפת בקול רם; האזנה ממוקדת לדברי אחרים והשתתפות בשיחה; כתיבת תשובות ענייניות.

קריאת ספר שלם:

לו יכולתי לבקש לי משאלה / פרנץ הולר

מטרה: קידום קריאת ספרים לשם הנאה.

הצעה להצגת נושאי הלימוד ומטרות הלימוד לפני התלמידים

נשאל את התלמידים: האם הם אוהבים את עונת הקיץ? מדוע? מה הם תוכניותיהם לחופש הגדול? נסביר שבמדור יש שירים שעוסקים בנושאים המאפיינים את הקיץ: "מה יש בקיץ?" ו"החופש הגדול". נשוחח גם על סכנות הקיץ וכיצד להיזהר מהן. נסיים את לימוד העברית בכיתה ב' בקריאת הספר: "לו יכולתי לבקש לי משאלה".

מה יש בקיץ? / חיה שנהב (עמוד 240 בספר)

השיר מונה פריטים שיש בקיץ. כתיבת כל פריט בשורה נפרדת מאפשרת השתהות קלה על כל פריט ומעוררת אצל הקוראים את זיכרון הפירות העסיסיים והמתוקים, הבילוי על שפת הים, קלילות הסנדלים והבגדים הנוחים בקיץ. השיר גם מונה תופעות פחות נעימות בקיץ, כמו החום וההזעה, הזבובים והיתושים שמציקים ומטרידים.

לקראת הקריאה אפשר לבקש מהתלמידים לציין מה מזכירה להם המילה "קיץ" ולהעלות את האסוציאציות שלהם על הלוח.

אחרי קריאת השיר אפשר לבחון מה מזכירה המשוררת נוסף על הדברים שהם הזכירו.

– נבקש מהתלמידים לענות על המשימות.

– לסיכום, ננהל שיחה על סכנות הקיץ וכיצד להימנע מהן.

– אפשר להציע לתלמידים לאייר את השיר ולתלות בכיתה את עבודותיהם.

החופש הגדול / לאה נאור (עמוד 243 בספר)

הדובר בשיר הוא ילד הבונה בדמיונו תכניות שונות לביולוי ותעסוקה בחופש הגדול. לתוכניות האלו מוקדשים חמישה מבתי השיר. המילה הפותחת כל בית היא: "אולי" שמשמעותה ייתכן... יכול להיות... לא בטוח... היא מדגישה את ההיסוס ואת הקושי של הדובר להחליט מה כדאי לעשות בקיץ. אפשר לראות שחלק מתכניותיו של הדובר הן בילוי גרידא, כגון משחק על חוף הים, וחלק – דורשות מחויבות, מאמץ והתמדה, כמו לימוד שחייה. מבין האפשרויות עולה גם האפשרות של בטלה ויש רושם שהיא הקוסמת לדובר (אם כי הוא אינו אומר זאת במפורש). כבית החוזר בשיר מנחם הדובר את עצמו שהקיץ עוד ארוך ואפשר להספיק. ומתעורר ספק בלב הקוראים, אם אמנם יגשים משהו מהרעיונות שלו. אפשר לקרוא את השיר כדיאלוג מורה-תלמידים, כשהתלמידים קוראים את החלקים החוזרים (המילה "אולי" והבית החוזר). כדאי לדון עם התלמידים בתוכניות שלהם לקיץ (אילו מהן תלויות בהם ולכן ניתנות לביצוע, ואילו תלויות באחרים, כמו טיול משפחתי בארץ, וייתכן שלא יתממשו).
הערה לשאלה 2 סעיף ב: לאחר שהתלמידים יענו על סעיף א, כדאי לדון במליאה על סעיף ב.

מועדון קוראים: אריה הספרייה / מישל קנודסן (עמוד 245 בספר)

ספריות הן אתרים קסומים, שכנראה הולכים ונעלמים מעולמנו, בו הגוגל, הטאבלטים, ה-Ibooks ועוד שלל אמצעים טכנולוגיים תופסים יותר ויותר את מקומו של הספר. כדאי להכין את הקריאה בדיון מקדים קצר על ספריות. האם יש בביתם של הילדים ספרייה? מי קורא? אילו ספרים מצויים בספרייה שבביתם? אפשר לשאול את הילדים כמה ספרים יש להם בבית, ואיפה הם נמצאים. האם יש מדף מיוחד לספרים שלהם בחדר? האם ספרי הילדים משותפים לכל האחים? האם יש ספר שהם אוהבים במיוחד?
האם יש בבית הספר ספרייה? האם הם מזדמנים אליה לפעמים שלא לצורך לימודים?
אפשר לנצל את הקריאה בספר כדי לערוך ביקור "כיף" בספרייה, לא לצורך לימודים. להתפזר בה באופן חופשי, ולקרוא כך סתם משהו שמתחשק לנו, להעתיק משפט אחד מתוך הספר שקראנו ובכיתה להעביר אותו בין שאר הילדים – המשפט שיקבל הכי הרבה לייקים (אולי בצורת לבבות) יזכה את בעליו בפרס כלשהו... וכדומה.
אפשר לספר לילדים על ספריות חשובות הקיימות בארץ, כגון הספרייה הלאומית בירושלים, שיש בה מעל 5 מיליון ספרים והיא אוספת ושומרת עותק מכל ספר שנכתב בארץ, וכל דבר שקשור לעם היהודי. ספריית דוד בן-גוריון בת"א, בביתו של ראש הממשלה לשעבר, ספרייה וארכיון בבית ביאליק ברחוב ביאליק בת"א, ספרייתו וחדר עבודתו של ש"י עגנון זוכה פרס נובל לספרות בירושלים, ועוד.

הספרייה היא מקום שיש בו כללים ברורים, והספרנים בד"כ מקפידים עליהם:

1. לא לדבר
2. לא לצחוק
3. לא להרעיש

4. לא לרוץ
5. לא לאכול ולשתות
6. לא לכתוב, לצייר או לקשקש על הספרים
7. לא לקרוע או לקמט דפים
8. אסור להכניס בעלי חיים
9. אסור להחזיר לבד את הספרים למקום
10. אסור להכניס תיקים

מהי לדעת הילדים הסיבה לחוקים האלה?

האם בספריות שהם מכירים נשמרים החוקים האלה בקפדנות?

הספר שלפנינו מתאר אריה שמגיע לספרייה. הוא מפגש שני עולמות שונים לחלוטין זה מזה:

מצד אחד – עולם הטבע. החיה הטורפת, הענקית והמסוכנת, מייצגת את הטבע הפראי, את האזורים שמחוץ לעיר, ג'ונגלים או מדבריות, שם חיים האריות בד"כ. זאת בניגוד לחיות בית מתורבתות, כגון כלב או כבשה. גם אם הן היו נכנסות לספרייה היה נוצר ניגוד משעשע, אבל כשמדובר באריה, מלך החיות, החיה המפחידה והחזקה ביותר – הניגוד הוא קיצוני במיוחד.

מצד שני – עולם התרבות. הספרייה, שבה טמונים אוצרות הרוח של כל הדורות, היא משכנה המובהק של התרבות האנושית. השפה, ובכלל זה היכולת לקרוא ולכתוב, מבדילה בין בעלי החיים לבני האדם. כללי ההתנהגות והנימוס הדרושים בספרייה מבדילים בין "בני תרבות" לפראים.

אבל שני העולמות אינם רק שונים זה מזה אלא גם דומים. בבני האדם יש צד תרבותי, אבל יש בנו גם צד "חיתי".

מה שווה בין בני אדם לחיות?

גם לנו כמו לחיות יש חושים: ראייה, שמיעה, ריח, טעם, מישוש.

גם אנחנו, כמו החיות, אוכלים ושותים.

וגם אנחנו, כמו החיות, לפעמים פראיים, וקשה לאחרים או אפילו לנו בעצמנו להשתלט על עצמנו (אפשר לבקש דוגמאות מהילדים).

הסיפור שלפנינו הופך את היוצרות. הגיבור שלו, האריה, שוחר תרבות ומאוד מנומס. בהתחלה, האריה לא יודע מה עושים בספרייה, והוא מפעיל את חושי: מריח את הספרים (חוש הריח), מתחכך בהם (חוש המישוש). אבל מרגע שהוא שומע לראשונה בחייו סיפור – הוא רוצה עוד ועוד.

האריה הזה מייצג למעשה את הילד הצעיר. זה שהצד התרבותי שלו עדיין לא שלם לגמרי, ופועלים בו עדיין יצרים ודחפים "חיתיים" לרוב. אבל אפילו ילדים קטנים אוהבים מאוד להקשיב לסיפורים, ואכן גם האריה גיבור הסיפור נשבה בקסם הסיפורים שהוא שומע בספרייה.

(למה מתאים לערוך שעת סיפור דווקא בספרייה?)

למעשה, האריה כל כך אוהב להיות בספרייה, שהוא מתחיל לעזור בעבודה שם: מנקה את האבק עם הזנב, מלקק מעטפות. משמעות הדבר היא שגם ילדים צעירים מאוד יכולים להיות שותפים בעשייה ובעבודה, והדבר יעניק להם הרגשה טובה של שייכות ושל היותם נחוצים. בסופו של דבר נוכחותו של האריה בספרייה עוזרת מאוד, גם בחיי היום-יום של המקום, וגם כשמתרחש אירוע לא נעים. למרות שהאריה "חיתי" ויכול להיות פרוע, הוא גם טוב לב.

אחד הנושאים שהספר מטפל בהם הוא שמירה על הכללים, והמסקנה שהוא מוביל אליה היא שלפעמים אפשר ואולי אפילו צריך לחרוג מן השמירה על הכללים.

אפשר לשוחח עם הילדים על דוגמאות נוספות לעניין זה.
למשל:

החוק – צריך להגיע לבית הספר בשעה 08:00.

אבל לפעמים צריך ללכת בבוקר לרופא, ואי אפשר להגיע לבית הספר בזמן.

החוק – אסור לדבר בכיתה בלי להצביע.

אבל לפעמים אני יודע/ת והתשובה ממש "בורחת" מהפה...

החוק – צריך להסתכל ימינה ושמאלה כשחוצים את הכביש.

אבל...אין אבל. יש חוקים שחייבים תמיד תמיד להקפיד עליהם. אלה חוקים ששומרים לנו על החיים.

נושא הספר הוא כללי התנהגות בספרייה על ידי האריה הדמיוני וזו הזדמנות לדבר על כללי התנהגות

במרחב הציבורי כגון: בית ספר, מתנ"ס, בית הכנסת, בריכה...

נושא נוסף שבא לידי ביטוי בספר זה הוא התגברות על היצר. כל מורה תברוק האם מסר זה מתאים

להבנה במליאת הכיתה או בקבוצה של תלמידים מצטיינים.

לאחר הדיון בכיתה על הכללים, ניתן לדון – באילו מקרים אפשר להפר כללים. מדוע? לבקש מהתלמידים

להביא דוגמאות מחיי היום-יום.

הצעה לפעילויות בעקבות קריאה:

לחלק את הכיתה לקבוצות ולהכין שלטים בנושא התנהגות במקומות ציבוריים שונים. לאחר הפעילות

לדון עם התלמידים על השווה והשונה בהתנהגות בכל מקום. ממה נובע הדמיון/השוני בכל מקום?

פעילות נוספת לסיכום: לחלק את הסיפור לסצנות. לתת לכל קבוצה להמחיש את החלק שלה ולהציגו

לפני הכיתה.

פרק ג – נספחים

על שירה ותבניותיה / ד"ר יפה בנימיני

מבוא

כבר מגיל צעיר אנו נפגשים עם שירה, שומעים או קוראים אותה, וחשים שלפנינו דבר שיר. בהכרח מקריאת סיפורת, אפשר לחוש בקריאת שיר, שהוא בעל מבחר של היגדים שמבעם מצומצם מאוד ומרוכז. אנו חשים, שהמבע בשיר מתארגן בתבניות שונות, המיוחדות לו. אנו גם מעריכים אותו סובייקטיבית, דהיינו: חשים אם הוא מוצא חן בעינינו או לא.

עם הזמן ובהדרגה אנו לומדים, בעיקר במסגרת בית הספר, להכיר את התבניות המייחדות שירה, לזהות אותן בשיר שאנו קוראים, לתאר אותן, להבחין בתואם שביניהן, ובעיקר, להפיק מהן את המשמעויות שהן תורמות לשיר. קריאה בשיר המלווה במודעות הזאת נקראת קריאה עיונית, ויש בה כדי להגדיל את מידת הנאתנו מהשיר, שכן בעזרתה אנו מבינים מה בשיר מעורר את הנאתנו או דוחה אותנו. בקריאה העיונית אנו נקראים, מעבר להערכה הסובייקטיבית, לתת גם הערכה אובייקטיבית. להלן סקירת התבניות העיקריות, שבהן מקובל לארגן שיר:

1. תבנית חיצונית, דהיינו: הצורה שבה השיר נכתב. כבר ממבט ראשון, גם בלי לקרוא את השיר, אפשר, לפי הצורה החיצונית שניתנה לטקסט, לזהות שלפנינו דברי שיר. הטקסט הכתוב אינו מכסה את כל הדף. צורה זו תואמת, גם מבחינה ויזואלית, את המבע המצומצם והמרוכז של השיר, והיא מזמינה את הקורא להרחיבו ולהסבירו בעצמו ולעצמו.

בתבנית החיצונית אנו מבחינים ב"בתים", המופרדים ביניהם על ידי רווח. כל בית מכיל מספר מסוים, קבוע או דינמי, של שורות. אורך השורות בכל בית עשוי להיות אחיד או משתנה. בשירה בת זמננו התבנית החיצונית אינה חייבת להיות קבועה.

2. תבנית פנימית, דהיינו: מבנה התוכן והרעיונות המובעים בבתי השיר. כאן אנו מבחינים גם בסוג הקשר שבין הרעיונות. הקשר יכול להיות: א. קשר של הצטרפות גרידא, דהיינו מקבץ הרעיונות מצטרפים זה אחרי זה, ונרמזה שאם נשנה את סדרם, לא נפגע במובע בהם. ב. קשר של שעבוד, דהיינו קשר הגיוני, שמהדק את הרעיונות ואת הבתים ומשעבד אותם אלו לאלו, באמצעות קשר של הדרגה, של התמעטות, של התווספות או של ניגוד ועוד. כאן אין כל אפשרות לשנות את הסדר.

בדרך כלל יש תואם בין התבנית החיצונית לתבנית הפנימית.

3. תבניות מצלוליות, דהיינו חזרות קבועות על מכלול צלילים, למשל חזרות על משפט שלם, על צירוף מילים, על מילה מסוימת, הברה, הגה, עיצור. מכלול הצלילים החוזרים "מקשטים" את השיר, ובנוסף לכך, הם עשויים לארגן את צורתו החיצונית של השיר ולהוסיף לו משמעות. לעתים, התבניות המצלוליות אף ממקדות את המשמעות.

בין התבניות המצלוליות נמצא:

א. חריזה – מילים שמכילות מקבץ צלילים משותף (חרוז) העשוי להכיל מקבץ כזה משני

צלילים ומעלה. החרזו יכול להיות: 1. חרז מוכר מתבנית דקדוקית, כגון: חרז בסיממת הפעלים (אכלתי-שתיתי, קנו-נתנו), סיממת הרבים (אחרונים-כיוונים, ילדות-טובות), הסיממת הזוגית (רגליים-נעליים). חריזה כזו היא שכיחה, קלה ואינה נחשבת למקורית במיוחד. 2. חרז מקורי שרק בזכותו נפגשות שתי מילים שונות, למשל: "שבת-לאט", "סתיו-נאהב", "חוט-רות". חרז כזה הוא נדיר ולא קל למצוא אותו, ולכן הוא נחשב לאיכותי ולמקורי יותר מן החרז הדקדוקי. החריזה עשויה להופיע בסופי השורות (חריזה חיצונית), וכך היא גם מארגנת את הבתים בשיר. חריזה זו יכולה להיות קבועה, או כמו בשירה בת זמננו, לא קבועה או שאינה מופיעה כלל.

החריזה יכולה להופיע בתוך השורה (חריזה פנימית), למשל: "הגינה רעננה/ הרינה בכל פינה". ב. אליטרציה-חזרה צפופה על עיצור אחד (אות = לטרה, בלע"ז) במספר מילים צמודות, מה שמדגיש את משמעותן. לדוגמה: "תהא השנה/שנת שלום, שלוה ושמחה/ שנת שגשוג, שפע אושר וברכה". האות ש' היא העיצור החוזר כאן בצפיפות, האליטרציה, וחזרתה מדגישה את אוירת השקט הנכספת והמבוקשת.

ג. אונומטופיאה – יצירת מילים, שמכילות עיצורים ותנועות המחקים קולות מוכרים מהמציאות, מהטבע. למשל במשפט: "ציפור מצפצפת, הציצי רק רגע אלי", חוזרת בצפיפות האות צ' ואנו שומעים בעזרת חזרה זו את הקול המוכר של הציפור.

4. תבניות אחרות: א. מקצב (ריתמוס), שזורם ומכוון את קריאת השיר בהתאם לתוכנו, ולא רק בהתאם לתבניות האמנותיות האחרות. ב. מפעם (קצב), שיכול להיות מהיר או אטי, גבוה או נמוך, קבוע או משתנה וכדומה. ג. משקל (מטריקה) שנוצר משקילה קבועה, כמותית או צלילית, של הברות. בשירה בת זמננו אין משתמשים במשקלים, אבל הם עדיין רווחים בשירה לילדים.

על הספרות העממית / דברי עיון מאת ד"ר יפה בנימיני

ספרות עממית כשמה כן היא: יצירות שנוצרו וסופרו בתוך העם, ואין יודעים בדיוק מי חיבר אותן. יצירות אלו הועברו תחילה בעל פה מפה לאוזן, ממקום למקום ומדור לדור, ורק מאוחר יותר הן הועלו על הכתב.

זוהי ספרות דינמית, שכן מאחר שאין ליצירות אלו זכויות יוצרים, רשאי כל אחד להשתמש בהן ולשנות אותן בהתאם לצרכיו ולצורכי שומעיו.

הספרות העממית מקיפה מגוון רחב של יצירות ואפשר למצוא בה סוגות שונות, כגון: מעשייה, אגדה, משל, שיר עממי, פתגם ועוד.

בני האדם המספרים את היצירות העממיות הללו, ואגב כך מעבירים אותן לשומעיהם, נקראים "מוסרנים", מלשון למסור. הם הצטיינו בזיכרון מעולה ובכושר משחק מרתק. פעולת העברת היצירה נקראת "היגוד", והיא נעשתה בפני קהל, לרוב בסיטואציה עממית (משפחה, חבורה וכדומה).

המוסרנים עצמם היו גם יוצרים, ונהגו להתאים את היצירה, העלילה והמסר לרוח התקופה ובעיקר לקהל שומעיהם, אך הם נשארו נאמנים לאמצעים האמנותיים של היצירה.

אשר לסיפורי עם, הם נהוגים ונפוצים בכל עם ועם ולרוב הם מכילים שילוב של מאפיינים כלל-אנושיים עם המאפיינים הייחודיים לתרבות ולעם שבו מסופר הסיפור. יש סיפורים דומים המופיעים בתרבויות

שונות, אך הם מסופרים באופן שונה בכל תרבות, בהתאם למאפייניה. חוקרים רבים חקרו את הסיפור העממי והגיעו למסקנה, שיש חוקים סיפוריים (אפיים) החוזרים על עצמם במרבית סיפורי העם. החוקים הם בעיצוב העלילה ובעיצוב הדמויות.

בעיצוב העלילה נמצא:

1. פתיחה (אקספוזיציה) קצרה, המתחילה בביטוי כמו: "היה היה...", "לפני שנים רבות...", "מעשה באחד ש...", "פעם אחת..." ועוד.
2. הפתיחה מכילה רקע ללא זמן ומקום מוגדרים. זאת כדי לתת את התחושה, שהיצירה מתאימה לכל מקום ולכל זמן. היא מכילה את הדמויות והמצב המתמשך שבו הן נתונות.
3. התפתחות העלילה היא ברורה, חד-קווית, בלי סטיות, מתרכזת באירוע מרכזי אחד. יש במבנה שלה, אחרי הפתיחה, הסתבכות, שיא, התרה, סיום.
4. בעלילה מופיע בדרך כלל המספר "שלוש" בצורות שונות: למשל במבנה, בתארים, במספר הדמויות ועוד.
5. נמצא בעלילה הדרגות, ניגודים, חזרות ושילוב של דו-שיח בדיבור ישיר.
6. לא פעם נמצא בסיפור יסודות על-טבעיים, שמתערבים בהתרחשות ותורמים להתרת ההסתבכות.
7. הסיום, שהוא סגור, נגמר בטוב, כלומר במילוי המשאלה הכמוסה של הטובים והענשת הרעים. הסיום בטוב נועד לתת למאזינים תקווה, שיש תיקון לעוולות ולמצוקות של חיי היומיום שלהם ויש הגשמת משאלות.

בעיצוב הדמויות נמצא:

1. אין לדמויות שם מוגדר. אם מופיע שם פרטי הוא טיפוס, ולא משמעותי. הגדרת הדמות נעשית באמצעות עיסוקה או מעמדה וכדומה.
2. הדמויות המרכזיות הן שתיים והן מופיעות בפתיחה ולאורך כל היצירה כניגודים מוחלטים, למשל: אחת טובה ואחת רעה, אחת ענייה ואחת עשירה, אחת חכמה ואחת טיפשה וכדומה.
3. דמות המתווספת לעלילה תהיה דמות "תאומה" לאחת הדמויות, או ניטרלית, ותפקידה רק לזרז את העלילה.
4. הדמות הטובה היא המנצחת או מקבלת התגמול בסוף הסיפור. במשך הזמן אומצו המאפיינים הספרותיים של סיפורי העם על ידי סופרים שונים. יצירתם כבר נושאת את שמם, ואין רשות לאיש לשנותה.

על הז'אנר "משל" / ד"ר יפה בנימיני

המשל הוא אחד מהז'אנרים של הספרות העממית. המשלים הועברו תחילה בעל פה, מפה לאוזן, וכל אדם יכול היה להשתמש בהם ולשנותם לצרכיו. אחר כך הם הועלו על הכתב וקובצו באסופות, שאורגנו לפי שמות הממשילים, לפי נושאים ועוד. ידועים לנו ממשילים מפורסמים, כמו איזופוס היווני, לה פונטיין הצרפתי, קרילוב הרוסי ועוד. עד היום מתחברים משלים. אפשר לכתוב משל על כל נושא, ובצורתו יכול המשל להופיע כסיפור או כשיר.

עלילת המשל יכולה להיות קצרה או ארוכה, והדמויות הלוקחות בה חלק הן בלתי מורכבות, סטריאוטיפיות.

המשל עצמו הוא טקסט גלוי, שלכל אחד ממרכיביו יש מקבילה סמויה, שהיא הנמשל. במקבילה זו נמצא המישור המשמעותי, האידיאי והמופשט, אליו מכוון הטקסט הגלוי. את המישור הסמוי על השומעים או הקוראים לפענח בעצמם.

כדי לסייע לשומע או לקורא לפענח את המשל ולהגיע אל הנמשל, נשתלים בטקסט רמזים או מפתחות המקשרים ביניהם.

יש משלים שבהם הדמויות הן בעלי חיים. משלים אלו נקראים בשם הכולל "משלי שועלים". בעלי חיים אלו מקבלים האנשה, דהיינו: מקבלים בהשאלה קווים אנושיים שונים מעולם בני האדם. האנשה זו מקשרת את תוכן המשל ואת דמויות בעלי החיים הפועלים בו לנמשל, המדבר בעצם על עולם בני האדם. במשל כזה לכל בעל חיים מוענקת בטקסט תכונה אחת מרכזית חד משמעית, למשל: הארנב הוא מהיר, הצב הוא אטי, הנמלה היא חרוצה, השועל הוא ערום, החמור הוא טיפש, הכבשה היא תמימה ועוד. מטרתו העיקרית של המשל ושל הנמשל היא ללמד מוסר השכל, לקח מוסרי, חד-משמעי. המשל והנמשל אמורים לפקוח את עיני השומע או הקורא להתבונן מנקודת התייחסות של ריחוק בחיי בני האדם, והם אמורים לשכנע אותו לאמץ את הלקח העולה מהם.

אופיו הספרותי של המשל ופענוח נמשלו מקנים לז'אנר הזה כוח שכנוע גדול יותר משנמצא בהטפת מוסר ישירה.

הלקח המוסרי של המשל והנמשל, מוסר ההשכל, עשוי להופיע בסוף הטקסט או בראשיתו, כשהוא מנוסח במשפט מוסרי דידקטי או בפתגם. לעתים אין הוא מופיע, והקורא מנסחו לעצמו בכוחות עצמו.

ביבליוגרפיה למדריך למורה

חינוך לשוני: שפה, ספרות, תרבות, תכנית לימודים.

יעדים להטמעת החינוך הלשוני בכיתות א-ב, אתר משרד החינוך.

ביבליוגרפיה למורה באתר משרד החינוך באינטרנט.

רשימת ספרי קריאה שלמים המומלצים לתלמידים לקריאה במשך השנה ראו באתר משרד החינוך, חינוך לשוני, באינטרנט.